श्रीगणेशायनमः॥श्रीगुरुभ्योनमः॥गायत्र्यर्थात्मकत्वाद्याधिकदशगणेभास्करस्यस्थितत्वात्संपूर्णश्रौत
मार्गविधियजनकृत्कर्मसंतुष्टत्वात्॥अत्यादौसात्विकत्वात्प्रकृतिगुणत्रयेवायुपुत्राश्रयत्वात्कर्मस्यस्थाप
कत्वाद्धृतिविषयपिदेविसुमेधाश्रयामि॥१॥एवं॥स्मृत्वाविघ्नजगन्नाथंगुरुंनत्वासुबुद्धिदं॥आरभ्यामात्मा
र्कबोधस्यस्वयंथस्यकरोम्यहं॥२॥निर्विघ्नग्रंथपरिसमाप्त्यर्थंत्रिभंगकृष्णात्मकंमंगलमाचरतिप्रणम्यनि
तिप्रणम्यपितृपत्यन्नंध्यात्वादेवंमहेश्वरं॥आत्मार्कबोधमिच्छामिस्वांतेहृदिविभुद्रुये॥३॥पितृपतिर्जन
कचरणःपदंघ्रिश्चरणोस्त्रियामित्यमरः॥पद्मिवकमलमिवतत्प्रणम्यभक्तिश्रद्धाभ्यांनमस्कृत्यएकवच
नंतुवंदेमहापुरुषतेचरणारविंदमित्यादिवत्॥किंवदेवंप्रकाशकंमहेश्वरंसर्वथासेव्यंध्यात्वाएकाग्रेणम
नसास्मृत्वास्वांतेहृदिविभुद्रुयेस्वांतेहृदीनांमनश्चंद्रादीनांस्वांतंहनुमानसंमनइत्यमरःविभुद्रुयोनितरांनै

र्मल्यायआदिशब्देनेंद्रियग्रहःनैर्मल्यंतुमनश्चंद्रादीनांबाह्यविषयपरित्यागेनात्ममात्रविषयकलंतज्ञात्मार्कबो
धसत्वेनभवतिआत्मार्कस्यपरप्रेमास्पदत्वात्॥तदुक्तंविनापुत्रःप्रियःपुत्रात्पिंडःपिंडान्नथेंद्रियं॥इंद्रियेभ्यःप्रियः
प्राणःप्राणादात्माप्रियःपरइतिआत्मार्कबोधंआत्मार्कप्रत्यक्षंइच्छामिकरोमीतिकबक्तव्येइच्छामीतिवचनंदुर्ल
भत्वप्रतिपादनायनन्वात्मार्कबोधमित्यत्रात्मार्कइवात्मार्कइत्युपमितसमासेआत्मनःप्राधान्यंप्राप्तेवार्कआ
त्मार्कइतिमयूरव्यंसकादित्वात्समासेर्कस्यप्राधान्यमेवंसतिकिंश्रेयइतिचेत्॥उभयमपिअत्रोपास्यत्वेनार्कस्य
प्राधान्यंविवक्षितंउपासनाजन्यज्ञानद्वारामोक्षरूपफलभागितयात्मनःप्राधान्यंतथाचात्रकुत्रचित्सूर्यचंद्रबुध
शुक्रशनिगुरुभौमानांप्राधान्येनवर्णनंकुत्रविदात्मनःश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणानांप्राधान्येनकुत्रविदुभयेषांप्राधा
न्येनतत्तुयथासंभवमुपरिष्टात्स्फुटीभविष्यतिनन्वत्रार्कयोःसादृश्यवर्णनेप्राचांविदुषामप्रहत्नत्वात्अधुनातद्वर्णी

नमयुक्तमितिचेन्नइतीनइतिपदस्यव्याख्यावसरेउदाहृतायांयत्रासुपर्णाइत्यृचिताहृग्वर्णेनेयास्काचार्यस्यप्रवृत्तात्
त्रनथाहि।यत्रासुपर्णाअमृतस्यभागमनिमेषंविदथाभिस्वरंति।इनोविश्वस्यभुवनस्यगोपाःसमाधीरःपाकमित्राविवेश।
यत्रसुपर्णाःसुपतनाःआदित्यरश्मयोऽमृतस्यभागमुदकस्यानिमिषंतोवेदनंनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीतिवेश्वरः
सर्वेषांभूतानांगोपायिताऽदित्यःसमाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरोधीमान्पाकःपक्वोभवतिविपश्चित्प्रज्ञआदित्य
इत्सुपनिषद्वर्णोभवतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मंयत्रसुपर्णाःसुपतनानींद्रियाएयमृतस्यभागंज्ञानस्यानिमिषंतोवै
दनेनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीतिवेश्वरःसर्वेषामिंद्रियाणांगोपायितात्मासमाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरोधीमान्
पाकःपक्वोभवतिविपश्चित्प्रज्ञआत्मेत्यात्मगतिमावष्टइतिसउक्तरूपंसूर्यआत्मावमाशास्त्रव्यचित्तंमामित्यर्थः॥उपनिषद्वर्णोगोप्यस्वरूपःउपनिषद्गम्यश्चउपनिषदावेदांतेनवर्ण्यतेज्ञाप्यतइतिव्याख्यानात्॥हेभगवंस्य २

एंभरणेनेवबोधेनपूर्वंधीतमसेहृतेतत्रआविर्भवेदात्मास्वयमेवांशुमानिवेत्यादिवचनात्र।नलेतिउपजातिरुक्तंवाधं
तासुपजानतयइतिलक्षणात्॥नत्वास्मान्यान्निरवलंक्रतिज्ञानुदारचित्तान्निजरांदयालुत्र॥गोविंदस्वामीकुरुतेत्रयत्नं
सतांसुखार्थंगतमत्सराणां॥५॥॥गोविंदस्वामी=गोविंदःहरिःशर्मशरणंसुखसाधनंवाआनंदोवायस्यसःत्रंथकृते
अत्रात्मकृबोधयत्नंतत्प्रतिपादकंग्रंथंकुरुतेआत्मनेपदेयत्नसाध्यस्यफलस्यस्वगामित्वायस्वरितचित्तःकर्त्रभिप्रा
येकिमालंफेइतिस्वेत्रात्।ननुकस्मेप्रयोजनायेत्यतआह॥सतांसुखार्थंब्रह्मविदांहर्षायेत्यर्थः।ननुसन्मार्गवर्तिवा
विनःसत्पदस्यब्रह्मविद्रूपविशेषणंवाविलेकिंप्रमाणमितिचेन्न॥ओंसन्नेवसभवति।असद्ब्रह्मेतिवेदचेत्।अस्ति
ब्रह्मेतिचेद्वेदसंतमेनंततोविदुरितीतिश्रुतेःप्रमाणत्वात्॥कीदृशानांगतमत्सराणांगतोविनयादिभिर्नष्टोमत्स
रःपरोत्कर्षासहनंयेषांतेषांकिंकृत्वास्मान्यान्स्वस्यशून्यान्नत्वामान्यत्वेहेतुःनिरवलंक्रतिज्ञानसकलवेदार्थ

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

विहउद्धारचिंतान्कार्पण्यरहितान्नितरामुद्यान्भूयादतीवपरदुःखदूरीकरणशीलान्॥४॥प्रयोजनांतरमाहविद्यावतामितिवसंततिलकावृत्तंवसंततिलकातोभगाविति लक्षणात्।विद्यावतांविनयबोधयुजांद्विजानामापद्विनाशरसिकंप्रभुमात्मभाजां॥धर्मप्रधानमवनीश्वरमानपात्रंरुक्मं प्रसादयितुमप्यनिशंस्वतंत्रं॥५॥विद्यावतांविद्याज्ञानंतद्धेतुःपुराणादियंथाध्ययनंतद्वतांविनयबोधयुजांइत्युक्ताध्ययनजन्यनम्रताज्ञानयुक्तानांएतेनसम्यगाराधितविद्याप्रबोधविनयाविवेतिरघुवंशेव्याख्यातःद्विजानांब्राह्मणानांआपद्विनाशरसिकंविपत्तिध्वंसेतत्परंआत्मभाजांस्वसेवकानांप्रभुंपालकंधर्मप्रधानंश्रुतिस्मृतिविहितवर्णाश्रमधर्मस्यस्थापकंसद्मद्वायुधिष्ठिरेकमुख्यंसकलकार्येषुतत्सहायत्वात् अवनीश्वरमानपात्रंश्रराजतेपिराजसूयेयज्ञेराजद्भ्रायाःप्रथमंस्थानंरुक्मंवासुदेवंअनिशंनिरंतरंप्रसादयितुमपिप्रसन्नंकर्तुमपिअपिःसमुच्चयार्थेकृतइतिशेषेणान्वयइतिभावःपु ३

नःकीदृशंरुक्मंस्वतंत्रंस्वाधीनंस्वोपाधिमायानधीनमितियावत् अतएवसकलस्यपरिब्रह्मतंतुदुकूलंभागवतेरुक्मरुक्मभगवान्स्वयमितिनचात्रसमाप्तपुनरुक्तदोषः केकारःस्मरकार्मुकस्यसुरतक्रीडापिकीनांरवोसंकारोरतिमंजरीमधुलिहांलीलाचकोरीध्वनिः॥तन्व्याःकंचुलिकापसारणभुजाक्षेपस्खलत्कंकणक्वाणःप्रेमभृतोतुवोनवनवयोलासायवेणुस्वनइतिवत्।एवंविशेषणानिमायामनुष्यस्यदरंतुब्रह्मरूपस्येत्यर्थतात्पर्यात्।तथाचमायेरुक्मंप्रतिनारदस्योक्तिः उरीकृतारागप्रतिरोधकंजनैरभीक्ष्णमक्षुण्णतयातिदुर्गमं॥उपैमुषोमोक्षपथंमनस्विनस्त्वमग्रभूमिर्निरयायसश्रयेतियद्वा अनिशंस्वतंत्रंसर्वदामायासंबंधशून्यंस्वप्रकाशत्वात् मुमुक्षूणांसगुणंब्रह्मोपास्यंवब्रह्मैवनिर्गुणंब्रह्मप्राप्तिर्भवतीतिभावः॥५॥अथमितिशिखरिणीवृत्तंशिखरिणीयमोनस्भौलगुरुरुद्रैरितिलक्षणात्।अथयत्रधरःसंतःसकलदुरितध्वंसजननीमनिंसम्यग्ज्ञातोवितरतिसदावेदविषयां।रमांरुक्मांतस्मान्मयिनमतिन

४ मेकृतधियःसशोध्योयुष्माभिःश्रुतिविमलदृग्भिर्गतमदैः॥७॥हेसंतोहेब्रह्मविदःअयंवक्ष्यमाणरूपःग्रंथःशब्द
संदर्भःसम्यक्निर्मत्सरेणैकाग्र्येणमनसाज्ञातःविचारितःसन्सकलदुरितध्वंसजननीआत्मार्कभेदभासकदोष
रूपसर्वपापविनाशहेतुंवेदविषयंवेदःवेदार्थःसच्चिदानंदात्मकंद्वितीयंब्रह्मतत्प्रणांमतिंबुद्धिंसदानिरंतरं
वितरतिददातितस्माद्ब्रह्मबुद्धिदानात्तन्मेनमनशीलेनाभिकंपिसम्यङ्नसकृमहिंसदीपोरक्षिताच्छील्या
दिषूर्यषुरत्ययःअधुनापिनमतिनमस्कुर्वतियुष्मानुत्कृष्टेनज्ञानिमर्ग्ययंग्रंथकृतिकृपांप्रीतिंकृत्वाहे
कृतधियःहेपक्वप्रज्ञाःपंडिताःश्रुतिविमलदृग्भिःवेदार्थपरिशीलनेनकार्पण्यादिदोषरहितबुद्धिभिःअतर
वगतमदैर्निरभिमानैर्युष्माभिर्विवेकिभिःसःपूर्वोक्तगुणकोयंग्रंथःशोध्यःविचारणीयइतिप्रार्थना॥६॥ ४

हो ९

दृदानोयंग्रंथविषयप्रयोजनाधिकारिसंबंधानदर्शयन्नाहइहरवीतिमालिनीवृत्तमालिनीनौम्यौस्वेतिलक्षणात्इह
हितरणिरात्माचंद्रमाश्चित्तमेवंवदतिमुनिगणोमांचैवेवासंरवीद्वौ॥कृतमतिसुखमत्राद्रुमाद्रुपितृणांभवतिये
दृषवर्गद्वारमात्मैकभावात्॥७॥इहआधिदैविकेप्रपंचेतरणिःसूर्यःद्रुमणिस्तरणिःसूर्यश्चित्रभानुर्विरोचनइत्यमरः
आत्माभवतिइहखलुरविरात्मेतिवक्ष्यतेतरणिवचनंसंसारसिंधुतरणोपायःसूर्योपासनमेवेतिज्ञापनार्थंचंद्रमाश्चे
नंमनोभवतिचित्तंतुचेतोहृदयंस्वांतंहृन्मानसंमनइत्यमरःएवमनेनप्रकारेणमुनिगणाऋषिसमूहोवदतिशिष्या
न्प्रतिकथयति॥हिप्रसिद्धंतथाचश्रुतिःसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिवागग्निश्चक्षुरसावादित्यश्चेद्रामनोदि
शश्रोत्रमितिब्राह्मणंचएकआत्मावद्धुधास्तूयतएकस्यास्यमनोन्येदेवाःप्रत्यंगानिभवंतीतिनिरुक्तंचसम्यगात्मानश्चे
द्रइत्यादिवचनंचएतेनवाच्यवाचकभावःसंबंधोदर्शितःरवीद्वोःसूर्यचंद्रयोरेकवासंएकस्मिन्नक्षत्रेस्थितिमत्तामता

वास्योच्यतेमुनिगणः अत्रामावास्यायांहतंविहितंसूर्यापरागप्रमुक्तंचश्राद्धंपितृदेवोनक्रियमाणंवैधंकर्मपितॄणांवसुरुद्रादित्यानांअतिसुरवंचकृत्वाप्रीणकरेआहुः उपदिशंतियाज्ञवल्क्यादयःननुसर्वेषांस्वस्वपितृतृप्तयेप्रवृत्तिर्दृश्यतेतथाचतेषामेवातिसुरवमितिवक्तुमुचितंकिंवस्वादित्यस्येतिचेन्नवस्वादीनामेवतत्रदेवतात्वतथायाज्ञवल्क्यःवसुरुद्रादितिसुताःपितरःश्राद्धदेवताःप्रीणयंतिमनुष्याणांपितॄन्श्राद्धेनतर्पिताइतिअत्रेदंबोध्यंअस्मिन्जन्मनिजन्मांतरेवाभ्यस्तानामतपआदिसाधनैर्निर्मलमनसांवेदार्थविदामात्ममनःश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थेषुसूर्यवह्निदिग्वातादित्यवरुणाश्विन्यग्नींद्रोपेंद्रमित्रप्रजापतिताहात्म्यापासनयातद्रूपतापाप्तिः यावतीर्वैदेवताःस्तासर्वावेदविद्विप्रास्तृणेवसंतितस्माद्ब्राह्मणेभ्योवेदविद्भ्योविवेदैवनमस्कुर्यात्नाश्लीलंकीर्तयेदेतावदेवदेवताःप्रीणातीतिश्रुतेः तथाचमनआदीनांप्रत्यात्मंभिन्नत्वेपि

नदेवतानांसर्वथाभिन्नत्वाद्देवविद्विप्रास्तृणेतृप्तेतादेवतास्तृप्ताःसत्योज्ञानयोगेनदेवत्वादिपितृत्वंप्रपंचितंतत्रब्राह्मणाद्याश्रास्तारतम्यप्रयुक्तंपितृतृप्तितारतम्यमितियद्यस्मात्कारणादात्मैकभावात्प्रत्यगात्मनोरात्मत्वेनज्ञातयोःसूर्यचंद्रयोःसूर्यचंद्रस्थलीनत्वेनैक्यात्श्राद्धंपूर्वोक्तमपवर्गद्वारंमोक्षहेतुरित्यंतदुरवनिवर्तकमित्यर्थः अयंभावः यथाभूतलैकदेशवर्तिनामस्माकंस्वमध्यगतेसूर्येमध्याह्नः तथाचंद्रमंडलैकदेशगतानांपितॄणांतदानींमध्याह्नःसूर्यस्यतत्स्वमध्यवर्तित्वात्यथातदाभोजनेनाप्तितृप्तिः तथेहपुत्रादिभिर्दत्तंतदमुत्रोपस्थितंतेनतेषांतृप्तिःउपरागेतुतेषांकेवलोमध्याह्नःतदानींतेषामतिक्षुद्रदयः अतोतिसुरवंअन्यदातनःपूर्वंक्रियमाणंसुरवंतथाचानयोर्लोकयोर्द्वैःस्वमेवद्वैतरत्सर्वमुपरिष्टात्स्फुटीकरिष्यते अथेहाध्यात्मिकेआत्मातरणिर्भवतिचित्तंचंद्रमाभवतिएवंवदंतिमुनिगणाःरवींद्वोःआत्ममनसोरेकवासमेकस्यानाड्यांवासंनिवेशंअमांचवदंतिमुनिगणाःअमाशब्देनात्रसुषुप्तिःकदाचित्समाधिः

तरानीमानां ज्ञानानामभावात्मारादस्यमितिवाचकत्वात्अत्रसुषुप्तौकृतंसुषुप्तधिकारिणोजीवात्मेःसंपादितंभा
दृश्रद्दयाविहितंसकलंकर्मपितृणांविश्वतेजसप्राज्ञानांअतिसुखमाहुःयद्यस्मादपवर्गःद्वारंफलप्राप्तिकारणं
अपवर्गेतृतीयेतिसूत्रेतथाव्याख्यानात्भवतितस्मादतिसुखमित्यर्थःसमाधिस्थैःकृतंतुतेषांसुखंसमाधिना
तत्त्वज्ञानोदयेतेषांनाशसंभवात्यद्यस्मान्मोक्षकारणंभवतिआत्मैकभावात्आत्मनितदानींसहनिकांतःकर
णलयादेकस्यात्मनःसत्वात्सुषुप्तिसमाध्योस्तुतमःप्रकाशभेदाद्भेदःइदमत्रावधेयंआधिदैविकेयद्दृश्यते
यच्चप्रत्यक्षंतदाध्यात्मिकेप्रत्यक्षमप्रत्यक्षंवृत्तभयत्रयच्चकिंचिज्जगत्सर्वंदृश्यतेश्रूयतेवा॥अंतर्बहिश्चतत्सर्वं
व्याप्यनारायणस्थितइतिश्रुतेःयथामुत्रसूर्यादियोग्रहाश्चाश्विन्यादीनिनक्षत्राणिप्रत्यक्षाणितथात्रात्ममनइंद्रि
याणिनाड्यश्चनेंद्रियग्राह्याःयथाचसूर्यादीनांकर्मणिनेंद्रियग्राह्याणिकिंतुश्रुतिगम्यान्येवतथात्रात्मादीनांक

र्माणिइंद्रियग्राह्याण्यपिनश्रुतिगम्यान्येवतत्रत्वयंविशेषःअसुत्रदर्शःसर्वदाकदाचिदुपरागःअत्रतुसुषुप्तिःसर्व
दाकदाचित्समाधिःपरंतुआत्मनिसूर्यैवसुषुप्त्युपरागयोःसंबंधाभावोस्त्यव्यवहितात्मनांतस्मात्सर्वथाजन्मवतां
दर्शयतनीयं॥७॥सप्तदशावासरेभवतिपोर्णमासीतनोमहीप्रभृतिपंचभिर्दशभिरिंद्रियैःसातनुः॥निगद्यतदमंमनोविधुरवाच्यलोकेयशःप्रभाकरइतिस्फु
टंसततमापरेव्यात्मनः॥८॥यथाधियज्ञंस्थालीपाकादौकर्माणिपंचदशभिःसमिद्भिरग्नेःपूर्णातनुरुच्यतेतथा
चतत्रविनियोज्योमंत्रः अयंतइध्मआत्मा ज्ञानवद्भवेनध्यस्यवर्धस्वचेद्धवर्धयचास्मान्प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चस
नान्नाद्येनसमेधयस्वाहेतितथात्रतनोमावास्यातउपरागतोवासप्तदशावासरेःपंचभिःसहवर्तमानास्तवद्
रावासराश्चतेदिनैःपौर्णमासीभवतिसार्द्धं स्यचंद्रस्यतनुःमूर्तिर्निगद्यतेकथ्यतेमनोविधुर्मनइवविधुश्चंद्र

रमांपूर्णांतनुंअवाप्यप्राप्यरव्यात्मनःरविःसूर्यःआत्मेवतत्सलोकेज्योतिर्मयोवासततंनिरंतरंस्फुरंत्प्रसिद्धंप्रभाकरइतिप्रका
शाकरइतियशःकीर्तिमापप्राप्तवान्अथाध्यात्मंततःसमाधितःसुषुप्तितोवामहीप्रभृतिपंचभिःपृथिव्या[illegible]दिपंचभू
तैःआदिशब्देनात्रिजोवाय्वाकाशानिदृश्यंतेइंद्रियैःश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणैःपंचभिर्ज्ञानेंद्रियैर्वाक्पाणिपादपायूप
स्थैःपंचभिःकर्मेंद्रियैःतनुःपूर्णांनिगद्यतेरमांतनुंमनोविधुंविश्वसदृशमनःअवाप्यरविसदृश्यात्मनःलोकेदेहेसत्त
तंस्फुरंप्रभाकरइतिचैतन्यकरइतियशआपयथासूर्यएवप्रभातथात्मन्येवचैतन्यमितिसिद्धांतःतदुक्तंअथाप्यस्ये
कोरश्मिश्चंद्रमसंप्रतिदीप्यतइतिनिरुक्ततथाआत्मचैतन्यमाश्रित्यदेहेंद्रियमनोधियःस्वकीयार्थेषुवर्ततेसूर्यालो
कंयथाजनाइत्याचार्यैःतथाचंद्रमनसोःप्रकाशवत्वमितितुलोकानांभ्रांतिरेवेतिभावः॥८॥लोकास्तमितिप्र
हर्षिणीस्तंप्रहर्षिणीस्त्रोत्रिकदशकावितिलक्षणात्लोकास्तंसकलकलानिधिंप्रसन्नंसंप्राप्यातुलसु ७

तवं५

खमापुरंगनाभिः॥संसारेजडमतिभावतोतिसक्तामन्यंतेस्मचपरमंविधुंनभानुं॥२॥लोकाःसंसारिणोयथासक
लकलानिधिंपूर्णेंदुंप्रसन्नंनिर्मलंतंमनोविधुंचतुरमनःसदृशंरसुपकारिणंसंप्राप्यसुखंतेनाश्रित्यअंगना
भिःअंगाकल्याणइत्यनुशासनात्मत्वर्थीयोगश्चाद्यन्नप्रत्ययःतथाचकमनीयाभिःविलासिनीभिःस्त्रीभिःस
हअतुलसुखंबहुरीतिसुखमापुःप्रापुःकिंचजडमतिभावतःआत्मपरमानंदविमुखबुद्धित्वात्संसारेमायाप्रपंचअ
तिसक्ताःतत्रैवतत्परायंतंविधुंचंद्रंपरमंस्वेष्टसाधकंमन्यंतेस्मनिश्चिन्वंतिभानुंसूर्यंपरमंनमन्यंतेस्मभानावुदिते
सतितेषांदुष्करस्नानसंध्याग्निहोत्रहोमादिकर्मणआवश्यकत्वादितिभावःतथोलोकालोक्यंतेदृश्यंतेभोगा
दयोयत्रयाःसकलकलानिधिंप्रसन्नंतंमनोविधुंमनःसदृशंप्रियंविधुंसंप्राप्यस्वसमीपआसाद्यअंगनाभिः
स्वकांतिभिःअतुलसुखमापुःप्रसन्नाद्भर्तृनीयाबभूवुरित्यर्थःरोभानिशायात्किंचसंसारेसंसारसदृश्यां

नमः प्रधानायांगत्रौजडमतिभावतः डलयोरभेदः जलेस्वमंडलेमीतरभिमानोयेषांतेजडमतयः तेषांभावात् अतिसक्ताजलमंडलए
वतत्पराः संतः विधुंस्वपोषणेनशोभोत्पादनेनचपरमंनमन्यंतेस्मभानुंस्वदर्शनकलेनकांतिहरत्वेनचपरमंनमन्यंतेस्मतदुदयेत
च्छोभालोपात् अथाध्यात्मंलोकाः साक्षिभास्यत्वेनदृश्यानींद्रियाणिसकलकलानिधिसमस्तचातुर्यस्थानंप्रसन्नंअप्रमत्तं
नंमनोविधुंविधुसदृशमाह्लादकंमनः संप्राप्याश्रित्यअंगनाभिर्वनितिभिरनुलसुखमापुःप्रहसितआननिहतानिव
भ्रवुः किंचसंसारविषयप्रपंचेजडमतिभावतआत्मप्रकाशलोभावात्अतिसक्ताः संतः विधुंताहशं मनः परमंमन्यं
तेस्मभानुमात्मानंपरमंनमन्यंतेस्म आत्मज्ञानेतेषामिहविषयेअप्रवर्तनात्॥ ८॥ अथेति। अथांगनानांचवियो
गिनीनांवियोगिनांकर्मधियांचपुंसां॥ उद्वेजकोमासदृतीहमत्ताजहारनंदीनदयालुरर्कः॥ ९॥ अथानंतरंदीन
दयालुर्दुःखितदुःखदूरीकरणशीलः अर्कः सर्वज्ञत्वेनार्चयः सूर्यः वियोगिनीनांप्रियविरहवतीनांअंगनानांस्त्री

णांतथावियोगिनांप्रियाविरहिणांकर्मधियांकृतिस्मृतिप्रशस्तविषयतत्परबुद्धीनांपुंसांपुरुषाणांमुद्वेजकोदुःख
जनकोमाभूत्सचंद्रइतिमत्वाविचार्यतांविरहिदुःखोत्पादकंचंद्रंजहारस्वसमीपंनिनायकलाहरणंचकारेत्यावत्तत
दुक्तंनिरुक्तेविधुंविधमनशीलंदृशाणंदमनशीलंयुवानंचंद्रमसंपलितआदित्योगिरतीतिअथाध्यात्मंअथानंतरं
दीनदयालुरतएवार्कः पूज्यआत्मावियोगिनीनांरोगोर्विधुरियविरहिणीनामंगनानामिंद्रियवृत्तीनांतथावियोगिनां
सिद्धिविरहिणांकर्मधियांयोगाभ्यासबुद्धीनांपुंसांकर्मण्युद्वेजकोमाभूत्समनश्चंद्रइतिमत्वातंतादृशंमनश्चंद्रंजहा
रस्वाभिमुख्यसंपादनेनदेहेंद्रियधर्मीध्यासहरणंकृतवानित्यर्थः तदुक्तंभगवतासर्वधर्मान्परित्यज्यममैकंशरणंव्रज।
अहंत्वासर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचइति॥ यद्वाविरहिभिःसंसारिभिर्दुःखनाशायसंसारचतुरमपिमनःपरमेश्व
रविषयंक्रियतइत्यर्थितात्पर्यंदृहपूर्वत्रदुःखद्योतकाःश्लोकाः प्राणेशावि ज्ञप्तिरियंमदीयातत्रैवनेयादिवसाः कि

यंतः॥संप्रत्ययोग्यः किलएषदेशः कलाहिमांशोरपितापयंति १ कलाहिमांशोरपितापयंतिनेतस्मियेचेतसि वो
कनीयं॥वियोगतप्तेहृदयेमहीयेतत्रस्थितातंसमुपैधितापं॥२॥शीतरश्मिरसिचंद्रजनेस्मिन्मांद्दश्यनलगर्भमयू
खैः॥लांशोरणशतधाप्रतिकुर्यान्नानकीमुखसमोयदिनस्याः३ इत्यादयः॥९॥मासेतीतिमासतिमलाहरणंत्तदि
होनस्मातुमासोभवतीतिमन्ये॥तस्यावक्ष्येक्षयवृद्धिपक्षौविरंविभूत्यैदुरितंविनाश्य॥९१॥हृदिंदोःस्वदेशा
स्यविधोमासेतिमलाहरणंजातंतस्मात्कारणात्मासोभवतिइत्यहंमन्येजा॰॰नामीत्युत्प्रेक्षाकामिनीमुखचंद्र
स्यचंद्रमाकुरुतुल्यतां॥चंद्रमाइतियत्रोक्तंतेनायंचंद्रमाइतीतिचेत्ननुवक्ष्यतोमासचंद्रमःशब्दयोः कोर्थइतिचे
त्सत्यंमासशब्दस्यकालपरिमाणविशेषवाचकत्वंचंद्रमाश्चंद्रोमातिकालपरिमाणंकर्तीतद्यावन्निरूढं हाद
शप्रथमश्चक्रमेकमितिमासानांमासामानादितिचंद्रमाश्चायंद्रमतिचंद्रोमातावांद्रमानमस्येतिवाचंद्रश्चंद्र ९

तेःकांतिकर्मणइतिचअयमर्थस्फुरसपंचेतिश्लोकेध्वनितत्वादिहनोक्तइतिज्ञेयंमासेतीत्यत्रसोविलोपे
चेत्पादपूरणमितिसोलोपेकृतेआदृणइत्येकागुणादेशः ऋक्पादएवरक्षतइत्यत्रतुनप्रमाणंअथानंत
रंतस्यमासस्यक्षयवृद्धिपक्षौक्षयःकलाविंयोगः वृद्धिःकलांतरसंयोगः तौउभयतःस्थितत्वात्पक्षावित्युक्तंशुक्ल
पक्षोवक्ष्येकथंयेनाभिकस्तेप्रयोजनायदुरितंपापंविनाश्यप्रकर्षेणध्वंसंनीत्वाविरंबहुकालंविभूत्यैसमृद्धये
अन्नपापक्षयपूर्वंसुखानुभवःस्याभ्यर्हितत्वात्तदिछयाशुक्लपक्षादिर्मासउच्यतइतिभावः ननुतथापिकृष्ण प
क्षादोमासकिंप्रमाणमितिचेत्यस्तादेवप्रविशंतितआप्यायसेपुनः॥वायुःसोमस्यरक्षितासमानांमासआ
कृतिरितिगृह्याण॰॰॰

गानीत्यापालयतिभध्यात्मेतुमपिबंतिआत्मानइत्यर्थः विषयध्यानान्मनोधःस्रवतिआत्मप्रकाशात्संसार
विषयकवृत्तिहीनंभवतितत्प्राणःप्राणायामनरेतूर्ध्वंगमयित्वापालयतिसमानांसंवत्सराणांशोषो॰॰र्थःस्प
ष्टःयद्वामनसःप्रसादकरणेनपालयितापाणस्थैर्याधीनमनःस्थैर्येणमनःप्रसादोभवतीतिभावः तदुक्तंपातं
जलयोगशास्त्रेमैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणांसुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणांभावनातश्चित्तप्रसादनंप्रच्छ
र्दनविधारणाभ्यांवाप्राणस्यतिसमानांओदराग्नीनांमासःमनसःभोगंप्राप्यइंद्रियेभ्योनिवर्तनंक्षात्मातश्चैतन्यं
प्राप्यभोगार्थंइंद्रियंप्रतिगमनंतावान्कालःआस्तिःज्ञापकइत्यर्थः।शोषोधःस्यसः॥९१॥प्रतिदिनमितिद्रुत
विलंबितंवृत्तंद्रुतविलंबितंनभौभावितिलक्षणात् प्रतिदिनंपथिहीनकलोदयंविधुमनोव्रजतिस्मविभाक
रंस्वपतिदत्तविनाशितवैभवोनरइवप्रतियन्नृपतिंनिजं॥९२॥प्रतिदिनंदिवसंदिवसंप्रतिपथिमार्गेसूर्यप्रा १०

पकेहीनलोकेदृयंक्षीणप्रकाशविभावंविधुमनः विधुर्मनःमनःसमष्टिलान्नवात्रोपमितसमासः उपमितंव्याघ्रा
दिभिःसामान्याप्रयोगइत्यनुशासनात्विभाकरंप्रकाशदातारंव्रजतिस्मजगामअथाध्यात्मंप्रतिदिनंपथियोगमा
र्गेहीनःकलानांदेहेंद्रियधर्मीध्यासानामुदयोयस्यतत् विधुमनश्चंद्रसदृशंमनःविभाकरमात्मानंव्रजतिस्म
निरंतरंतध्यानाभ्यासवशाद्प्रतिहतगतिप्रवर्ततेस्मेत्यर्थःतदुक्तंपातंजलयोगशास्त्रेतस्यवाचकःप्रणवःतज्जप
स्तदर्थभावनंततःप्रत्यक्चेतनाधिग॰॰मोप्यंतरायाभावश्चेतिकदवस्वपतिदत्तविनाशितवैभवःस्वस्वामिनाएर्वंसमनु
ज्ञातंपश्चादूरीकृतमैश्वर्ययस्यसःनिजंस्वकीयंनृपतिंराजानंप्रतियन्प्रयागच्छन्नरइवामात्यइवइयंपूर्णेपमाउ
पमानोपमेयेसाधारणधर्मेपिभावाचकानामुपादानात्॥१२॥ ॥उदयतिवैतालीयं छंदःवैतालीयंद्विस्वराअयु
ग्मेस्युदयुग्मेवसवोंतेलगेइतिलक्षणात्द्विस्वराअयुग्मेषुचतुर्दशमात्राःयुग्मेलघोअंतेरलघुगुरवस्यर्थःउदयाल

समिंदुहृद्यदाक्षतिरस्तीहकलानिधेस्तदा॥इतिपश्यसखेस्थिरात्मनानिजगादेतितदासुधीर्जनः॥१३॥
तदाचंद्रकलाक्षयसमयेसुधीःसंसारचतुरोजनोज्योतिःशास्त्रानभिज्ञःलोकःसखायमितिनिजगा
दसंपादेशइतीतिकिंहेसखेहेमित्रइतिस्थिरात्मनाएकायबुध्यापश्यालोकयइतीतिकिंयदायास्मिन्समयेइंदुहृत्
इंदुर्हृदिवमनःसदृशश्चंद्रइत्यर्थःउदयालसंस्वप्रकाशेनिरुद्यमंभवतिविलंबेनोदेतीत्यर्थःतदाइहरात्रौकलानि
धेःक्षीणस्यापिचंद्रस्यक्षतिर्नाशोभवतिरक्तरूपनाशेरक्तःपद्मादिर्नष्टइतिवत्कलानाशोत्राभिप्रेतःअध्यौथौलंह
सखेइंदुहृत्चंद्रसदृशोमनउदयालसंभवतितदेहकलानिधेःसंसारेचतुरस्यापिमनसःक्षतिरास्तिइदंसंसारद
शाकथितंतथाचात्रासुधीर्देहाभिमानीउपदेष्टावक्तृतत्रअनर्थहेतुचातुर्यश्रियस्यमनसःचातुर्यक्षतेरभ्यहि
तत्वमेवतदुक्तंमशावक्रेणमुनिनाहरायद्युपदेष्टातेहरिःकमलजोपिवा॥तथापितवस्वास्थ्यंसर्वविस्मरणा १९

हृतइतितथाचायमुपदेशःसंसारोद्विग्नमानसंप्रतितथाचात्रसुधीरात्मज्ञउपदेष्टा इतरत्सर्वंस्पष्टतरं॥१३॥अधी
त्येतिअधीत्यविद्याःप्रतिपद्दिनादौहृदिदुरध्यासकलाविहीनः॥श्रुत्यादिलभ्यात्मनईश्वरस्यसंप्रत्यभात्यो भव
तीतिमन्ये॥१४॥॥विद्याश्चतुर्दशपुराणाद्याःतथाचयाज्ञवल्क्यःपुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रांगमिश्रिताश्चवेदा
स्थानानिविद्यानांधर्मस्यचचतुर्दशेतिअधीत्यपठित्वाद्विजराजत्वात्चंद्रमावेब्रह्मेतिश्रुतेः चंद्रमामेब्रह्मास
मेब्रह्मेतिश्रुत्वासूत्रात्ब्रह्मणार्हत्वाज्ञानसाचंद्रेणमनोवेयत्सस्यब्रह्मात्वदिदंमनःसोसोचंद्रःसब्रह्मासामुक्तिः
सातिमुक्तिरितिश्रुतेःब्रह्मैकोजातेजातेविद्यांवदतिब्रह्मासर्वविद्यःसर्वंवेदितुमर्हतिब्रह्मापरिदृढ
श्रुतेताब्रह्मपरिदृढंसर्वतइतिनिरुक्ताच्चप्रतिपद्दिनादौकलपक्षेअध्यासकलाविहीनःभ्रमसदृशप्रकाश
रहितःहृद्दिंदुःमनःसदृशश्चंद्रःश्रुत्यादिलभ्यात्मनःश्रुतिस्मृतिपुराणज्ञेयस्वरूपस्येश्वरस्यनियंतुःसूर्य

स्य संप्रतिसूर्यप्राप्तिसमयएवामात्यःसूर्यानुग्रहेणतत्सकाशवत्सेवतदैश्वर्यवानूभवतिभविष्यतीत्यर्थःव
र्तमानसामीप्यवर्तमानवद्वातिसूत्रात्तृइत्यहमन्येउत्प्रेक्षालंकारःसंभावनमथोत्प्रेक्षाप्रकृतस्यसम्मेनयदिति
लक्षणादथाध्यात्मंविद्याअधीत्याध्ययनोत्तरकालंप्रतिपद्येनादौअध्ययनप्रारंभदिवसमारभ्योत्तरोत्तरका
लेअध्यासकलाविहीनःअध्यासाःक्षमाःअतस्मिन्तदितिज्ञानरूपाःतेकलाइवषोडशांशाइवतद्रहितः इ
दिंदुश्चंद्रसदृशंमनःऋत्यादिलभ्यात्मनःश्रवणमननानिदिध्यासनैश्चज्ञेयस्वरूपस्यईश्वरस्यनुध्यादिश्च
र्तकस्यात्मनःसंप्रतिपद्यानसमयेअमात्योभवतिसर्वज्ञत्वादिविशिष्टोभविष्यतीत्यर्थःइत्यहमन्यनिश्चिनो
मिनास्यत्रोत्प्रेक्षायाश्चार्थत्वात्तदुक्तंत्यज्जनिजगज्जवाजिकथांभजभजजठेरजगद्गुहंभज॥तत्प्राप्या
ननुवेतःप्राप्स्यसिसकलंनवेपरीत्येनतिएवंसतित्वदर्वाग्भाव्येवमेवतत्रापितत्कार्यकारित्वदर्शनात्॥१४॥ १२

लब्धेतिलब्धारविंस्वीयकलाप्रसूनैःप्रभुंसमानर्चमनःसुधांशुः॥संतर्पयामासमरुन्मुनीनांगणान्पितॄणां
चतदाश्रितानां॥१५॥मनःसुधांशुर्मनःसदृशःप्रियःसुधांशुश्चंद्ररविंलब्धाप्राप्यस्वीयकलाप्रसूनैःपुष्प
सदृशैर्मनोहरैर्निजषोडशांशैःप्रभुंनियहानुग्रहसमर्थंरविंसमानर्चपुनःप्रकाशप्राप्तयेभक्तिश्रद्धाभ्यां
पूजयामासकिंचुतदाश्रितानांस्वपोष्याणांमरुन्मुनीनांदेवानामृषीणांपितॄणांचगणान्सम्यङ्मानसंतर्पया
मासतृप्तांश्चकारित्यर्थःतदाग्नींद्रदेवर्षिपितृतृप्तिर्भवतीतिभावःअथाध्यात्मंमनःसुधांशुसुधांशुसदृशा
मात्मदर्कंमनःरविमात्मानंलब्धास्वीयकलाप्रसूनैःममताविषयाःप्रसूनसदृशाअर्पणीयाःकलाःहृत्तयःता
भिःप्रभुमात्मानंसमानर्चवक्ष्यतिचहृत्तिपुष्पैःपरिपूजयंतीतिकिंचुतदाश्रितानामात्मपोष्याणांमरुन्मुनीनां
इंद्रियप्राणानांपितॄणांविश्वतेजसप्राज्ञानांगणान्संतर्पयामासपुष्पोषरोगानुत्पादनात्तथाचयाश्चवल्क्यः

दातासत्यः क्षमीप्राज्ञःशुभकर्मीजितेंद्रियः॥ तपोरतोयोगशीलोनरोगेरभिभूयतइति॥१५॥ प्राप्तामिति
प्राप्तांप्रसादेनकलासमष्टिंनिजापराधेनकृतंक्षयंच॥संस्मृत्यतुष्टावमनःसुधांशुर्महेशमात्मानमजंयतात्मा
॥१६॥ मनःसुधांशुःप्रसादेनसूर्यस्यपूर्वमनुग्रहेणप्राप्तांकलासमष्टिंप्रकाशदृष्टिंसंस्मृत्यसम्यक्ध्यात्वानि
जापराधेनविरहिजनदुःखजननरूपस्वकीयविरुद्धाचरणेनकृतंजातंक्षयंप्रकाशज्ञानावांचसंस्मृत्ययत्तात्मा
निरुद्धचित्तः अजंमजन्मानंमहेशंसर्वेनियंतारंआत्मानंस्वाश्रयंसूर्यंतुष्टावसमस्तप्रकाशगुणाश्रयंतेनप्र
तिपादितवानित्यर्थः तदुक्तंकाशीखंडेयुगानांप्रथमोसिलंतिथीनांत्वंकूररसि॥पुष्योसिनक्षत्रगणेसक
मः सर्वपर्वस्विति अथाध्यात्मंमनःसुधांशुःसदृशंमनःप्रसादेनात्मानुग्रहेणकलासमष्टिंचातुर्यदृष्टिंप्रा
प्तांसंस्मृत्ययतात्मा अजंजन्मरहितमारोपितजन्माचनंचअजःशरीरग्रहणात्सजातइतिकीर्तइतियाज्ञ

निजापराधेनकृतंक्षयंचैतन्यनिरोधंचसंस्मृत्य॥

ज्ञवल्क्यस्मृतेःमहेशंसर्वेंद्रियप्रवर्तकमात्मानंतुष्टावस्तूयतेतिस्तोतरिमनसिपुरुषत्वारोपेणनसमाधौ
सुषुप्तौवात्मनिसदृशिकस्यमनसोलयेनस्तूतिरेवनसंभवतीतिचेत्सत्यंअधिरूढसमाधियोगस्ययोगस्थःकु
रुकर्माणीतिभगवदुपदेशात्यत्रयत्रमनोयातितत्रतत्रसमाधयइत्यादिवचनेभ्यश्चसर्वसमंजसंसुप्तौस्थि
तस्यसुखमहमस्वाप्समितिस्वानंदानुभवेनपुनःसुषुप्तिप्राक्समयेतद्दानंदप्रकाशानुभवार्थंपरत्रेमास्यद्
स्यात्मनःस्तोतव्यत्वसंभवःउक्तंचास्मित्पितामहचरणैःस्वभावाज्ञाततोधायसत्संगाल्लब्धभक्तये॥निःसे
गाद्भक्ततापायकेवलंस्वात्मनेनमइति॥१६॥स्तूतिमाहनमइतिभुजंगप्रयातंहृत्तंभुजंगप्रयातंयइतिलक्ष
णात्॥नमस्तेतमोहन्सदाशोकहंत्रेप्रसादंविधात्रेजनेभूजकेस्वकैलासरूपपुष्पेमयाभूजितोतःप्रसीदप्र
सीदप्रपन्नार्तिहंतः॥७॥हेतमोहन्नमोनृतंहंतिहनिष्यतिवाताद्राभूतेब्रह्मभ्रूणहत्रेषुकिंवितिनिय

मान्निषेधःतेतुभ्यंनमोनतिरस्तुसदासर्वदानतिरस्तुवाङ्मनःकायकर्मभ्यांत्वांसर्वोत्कृष्टइतिज्ञानरूपायहोतेत्व
दुद्देश्यकंनमःहविःसदास्तुयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोमीतिवत्नमःशब्दस्यनित्यं
[illegible] नामसुपाठः तथाचश्रुतिः नपापासोमनामहेना
रायासोनजल्हवइतितत्रनिरुक्तंनपापामन्यामहेनाधनानज्वलनेननहीनाभस्यस्मासुभ्रस्मवर्यमध्ययनंत
पोदानकर्मत्यधिरवोचदितिकीदृग्यायंतवोकहंत्रेमनोरथप्रणेनाधिनाशकायय्द्वासदाशोकःसं
सारस्यनिवर्तकायपुनःकी[illegible]दृग्यायस्वेस्वकीयेसूर्यमात्रतत्परइत्यर्थःपूजकेअग्निहोत्रादिसेवांकु
र्वंतियद्वाप्राणायामादियोगाभ्यासंकुर्वंतिजनेअनुग्रात्वंप्रसादंइष्टंचित्तनैमल्यंवाविधात्रेकुर्वंतेह
प्रपन्नार्तिहंतःशरणागतपीडानाशकमयाकलारूपपुष्पैःकलारूपाणिप्रकाशात्मकानिपुष्पाणिपूजो १५

करणात्वालुसुमानिनेतेःत्वंपूजितःलोकेत्वमेवप्रकाशकइतिसंमानितःअतःकारणात्प्रसीदप्रसीदअ
नुग्राहकोभवद्विवचनमादरात्अथाध्यात्मेप्येवमेवएवमुत्तरत्रापि॥१७॥अपीतिअपिप्रसूनानिसमर्पितानि
सूनान्वितस्यापिशुभप्रदानि॥समर्पणस्यैवमिमंप्रभावंज्ञात्वाविदाकर्मसमर्थतेते॥१८॥हेप्रपन्नार्तिहंतःसू
नान्वितस्यापिसूनाहिंसातद्युक्तस्यापिपूजकस्यसमर्पितानितेनत्वत्प्रीतयेदत्तानिप्रसूनान्यपिपुष्पोएव
पिशुभप्रदानिकल्याणकर्तृणिभवंतिप्रसूनग्रहणंशास्त्रतःप्रकृष्टपापद्योतनार्थअर्थतःअनायासलभ्यत्व
द्योतनार्थंचतथाचपुण्यकृतःसङ्गात्सतोभ्यस्त्वत्प्रीतयेदत्तंपवित्रंपायसादिभोजनंकल्याणकर्तृभवती
त्यत्रकिमाश्चर्यमितिभावःयद्यप्रसूनानिप्रकृष्टहिंसानिपश्वादीनिकर्माणितान्यपिशेषंसमानंएवमुक्तप्र
कारेणइमंशुभप्रदत्वरूपंसमर्पणस्यत्वत्प्रीतयेदानस्यप्रभावंसामर्थ्यंज्ञात्वाश्रुतिस्मृतिपुराणेषुदृष्ट्वा

विदाजानताजनेनतेतुभ्यंकृतंकर्मानुष्ठानंसमर्प्यतेनिवेद्यते॥९८॥अधुनास्वस्मिन्सदुपकर्तृत्वंद्योतय
न्नाहसोमोहमितिसोमोहमस्मिप्रकृतिसवानांहविर्भूतेयज्ञफलंददामि॥नमामिमूर्द्धाविरंप्रसीदप्रभो ६
जनानुग्रहमुख्यहेतो॥९९॥सोमश्चंद्रःअहंएतद्देवसोमंयच्चंद्रमाइतिश्रुतेःयद्वालक्षात्मकःसवानांय
ज्ञानांप्रकृतिसाधकतमोस्मिसोमेनयजतेतिश्रुतेःयद्वासवानांमिष्टीनांदेवस्यसवितुःसवेकर्मण्वंति ७
वेधसइतिश्रुतेःकृण्वंतिकुर्वंतिवेधसःऋत्विजःप्रकृतिकालज्ञापकत्वेनास्मिन्वोनवोभवतिजायमा
नोह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रं॥भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्नमचंद्रमासिरतेदीर्घमायुरितिश्रुतेःनवोनवश्च
क्षुरानंदकरःअह्नांतिथीनांकेतुर्ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धस्वह्नादद्यौरेवज्ञापकःउषसामग्रमेतिप्रथ ९५
मंचंद्रमाउदेतिपश्चादुषाभवतिबहुवचनंपूजार्थंपूजातुरवाविर्भावोत्तरकालमेवसूर्योविर्भावकत्वा

तूएतेनकृष्णपक्षोद्योतितःसोप्यमायाआसन्नःप्रतिरतेददातिकिंचहविषतेहविर्होम्यंपयआदितदस्या
स्तीतिहविष्मान्नूतसोमत्वर्थइतिभत्वाद्वुत्वाभावःतस्मैयजमानाययज्ञफलंस्वर्गादिददामिसाधयामिअरण्यो
र्निहितोजातवेदागर्भइवसुभृतोगर्भिणीषु॥दिवेदिवईड्योजागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निरितिश्रुतेःअर
ण्योर्वावृष्टिद्यौःअधियज्ञंतुमंथनकाष्ठयोःसुधितःव्यक्तःसन्दृश्यमानोतिहितोःसुहितःसुतरांगुप्तइत्यर्थः
दिवेदिवेप्रतिदिनंजागृवद्भिरपरोक्षंजानद्भिर्मनुष्येभिर्मननशीलैःमनुष्याःकस्मान्मत्वाकर्माणिकुर्वंतीति
निरुक्तान्सोहंत्वामूर्द्धाशिरसानमामिनमस्करोमिअथवामूर्द्धासर्वप्रकाशकत्वेनरूपेणनमामित्वासु
कृष्णंजानामितथाचनिरुक्तंमूर्धामूर्तमस्मिन्धीयतइतिहेवरदअभीष्टफलदहेप्रभोसमर्थप्रसीदप्रसन्नो
भवत्वेवंभूतस्त्वंतर्हित्वमेवेष्टंसाधयतवकिंमत्प्रार्थनयेत्याशंक्यसंबोधयतिजनानुग्रहमुख्यहेतोइति

आ·बो· अनुग्राह्यप्रसादप्रधानकारणमहंत्वाश्रित्यैवफलंदास्यामीतिभावः अथाध्यात्मंसोमःयोगाभ्यासेशिथिलहृति
१६ कत्वाहंमनःप्रवानवइतिमंत्रार्थस्तुयोगाभ्यासेऽणिमादिसिद्धिभिर्नवंनवंजायमानंसंस्क्रियमाणंअङ्गांपंच
भूतदशेंद्रियाणांउपसांतत्वज्ञानस्यवक्तृवचनंपूर्ववत्आत्मप्रकाशकत्वात्देवेभ्यइंद्रियेभ्यःदीर्घमायुःकालवं
चनात्एतेनयोगमार्गोद्योतितः सोपिसमाध्यासमःकिंचहविष्मंतेकृतशोषंभुंजतेयज्ञफलंयोगसिद्धिअरण्योः
प्राणापानयोःजाग्रवद्भिःआत्मानंजानद्भिःयानिशासर्वभूतानांतस्यांजाग्रतिसंयमी॥यस्यांजाग्रतिभूता
निसानिशापश्यतोमुनेरितिभगवद्वचनैःशोषंपूर्ववत्मन्वेहोभयत्रसोमःपवतेजानितामतीनांजनितादेवोजनिता
पृथिव्याः॥जनितोन्नजनितास्तूर्यस्यजनितेंद्रस्यजनितोतविष्णोरितिश्रुत्यासोमस्यमनुष्यंद्रस्यमत्यादिज
नकत्वंप्रतिपादितंतथाचात्मसूर्यस्यमुख्यहेतुत्वमुक्तंविरुध्यतेतिचेन्मैवंसोमोमत्यादिज्ञापकतयासूत्य १६

तद्व्यर्थात्वस्तुतस्तुआत्मसूर्यएवात्रसोमस्तेनसूत्यतेतथाचनिरुक्तं सोमःपवतेसोमः सूर्यःप्रसवःनाजनि
तामतीनांप्रकाशकर्मणामादित्यरश्मीनांदिवोद्योतनकर्मणामादित्यरश्मीनांपृथिव्याःप्रथनकर्मणामादित्य
रश्मीनामंतर्गतिकर्मणामादित्यरश्मीनांसूर्यस्यस्वीकरणकर्मणामादित्यरश्मीनामिंद्रस्येश्वर्यकरणामादि
त्यरश्मीनांविष्णोर्व्याप्तिकर्मणामादित्यरश्मीनामित्याधिदैवतमथाध्यात्मंसोमआत्मात्यतस्मादेवेंद्रियाणां
जनितेत्यर्थःअपिवासर्वाभिर्भूतिर्विभूतयआत्मेत्यात्मगतिमाचष्टइति॥१२॥इदानीजनोपकारकामः
स्वमर्थंयाचतेत्वदात्मेतित्वदात्मसाक्षात्करणेविरुद्धासंसाररात्रिर्विदुषेदुनोति॥उद्वर्तुमेतंसुखिनंविधा
तुंमांयोजयत्वंकलयाप्रसन्नः॥२०॥हेजनानुग्रहमुख्यहेतोत्वदात्मसाक्षात्करणेतवसच्चिदानंदात्मकं
स्वरूपंतत्प्रत्यक्षेविरुद्धाप्रतिकूलासंसाररात्रिःसंसारसदृशीअनेकमोहभ्रमभयदारात्रिस्तामसीविदु

केश्रोतस्मार्तमार्गकुशलायय : ह्यत्वन्योन्यत्सर्वदुःखहेतुरितिजानतेपुरुषायदुनोतिदुःखंददातितस्मात्कार
णात्एतमेवंविधंविद्वांसंउद्धर्तुंनिर्भयंकर्तुंसुखिनंसकलेष्टभोगदानेनपुष्टंविधातुंकर्तुंयदिलंप्रसन्नवरदःतर्हि
मांकलयास्वतेजसायोजयप्रकाशयेत्यर्थः त्वमिवाहंसकलांप्रजांपालयिष्यामीतिभावः अतएवोक्तंराजानो
रविशीतरश्मिरित्यथाध्यात्मंसंसाररात्रिःसर्वप्राणिरात्रिसदृशःसंसारःशेषंसमानंयद्यायतःप्रसन्नोसीतियोज
नीयंआत्माकर्तृसमत्वात्॥२०॥एवमितिएवंवदंतममृतांगममात्यवर्यंलोकप्रसादकरमात्मसमानशीलं॥
वीक्ष्योजसातमपियोजितवान्दिनेशः सोपिप्रणम्यरविमाश्रुततःप्रतस्थे॥२१॥दिनेशःसूर्यः एवमुक्तप्रकारे
णावदंतंयाचमानंअमृतांगंजलस्वरूपंपयःकीलालममृतंजीवनंभुवनंवनमित्यमरःअमात्यवर्यंअमात्याःस
चिवाःतद्वत्तत्कार्यकारिणोविद्गुशानिगुरुभौमाःतेषुवर्यंस्वप्रकाशनलोकरक्षणात्श्रेष्ठंअतएवलोक ७

प्रसादकरंजनसुखजनकंअतएवात्मसमानशीलंस्वसदृशस्वभावंचेतींक्ष्यविचार्यतमपिपूर्वापराधिनम
पियद्यपिद्यात्बुधादयस्तथापचयस्याकाशेयादृशःप्रकाशःतस्यतादृशंफलंभवतीत्युक्तंज्योतिःशा
स्त्रेओजसासामर्थ्येनयोजितवान्जगत्प्रकाशकंकृतवानित्यर्थः दिनेशायहृतंतस्मिन्सर्वदारात्र्यत्यंताभाव
प्रतिपादनार्थंचंद्रहीनांरात्रेःप्रकाशमानत्वाद्वा त्रिसंबंधोस्त्यवसोपिचंद्रोपिरविंसूर्यंप्रणम्यभक्त्यान
त्वाततःसूर्यप्रदेशात्आशुस्वर्गीघ्रगत्यासप्रतस्थेनक्षत्रांतरंगतवानित्यर्थः अथाध्यात्मंदिनेशःप्रकाशकत्वा
द्दिनंज्ञानंतस्येशःउत्पादकत्वात्आत्माअमृतांगंमुक्तिपर्यंतंमविनाशित्वादमृतमंगस्वरूपंयस्यतत्मनःन
युक्तमतेमनसोनाशप्रतियोगित्वाभावउक्तस्तथाचसवारुक्किंमुक्तिपर्यंतानुधावनेनेतिचेदअस्त्यात्मा
मर्त्येनमनसासहेतिनिरुक्तात्यावदधिकारमवस्थितिराधिकारिकाणांमितिसूत्रात्चरुक्तरुक्अमृतं

गंआत्मार्कैक्य ज्ञानहेतुंअमृतस्यभागं ज्ञानस्येत्युक्तनितत्कात्अमात्यवर्यंअमात्यसदृशेंद्रियेषुश्रेष्ठंयद्वाअ
मासहभवानिअमात्यानींद्रियाणिअचूयात्यएतेषुश्रेष्ठंतमंविमनोपिअपिवाहादींद्रियाणितदुक्तंपुरस्तात्
सोपिमनोपिरंविमात्मानंप्रणाम्यसर्वोत्कृष्टंज्ञात्वाततआत्मःप्रापकनाडीप्रदत्तादाशुचंचलत्वात्प्रतस्थे
संसारप्रवृत्तेर्नोषंपूर्ववत्॥२१॥प्रथमृतिअपरांतिकाछंदःयुगपरांतिकेतिलक्षणात्तयुग्मेतालीयस्य
युग्मःपादइत्यर्थःप्रथमदर्शनेहृद्विधोर्जनाःकृतसुमंगलाःसात्मजांगनाः॥हतविरोत्कंतावीक्ष्यतं
मुदासपर्दिनमुराह्लादकंसदा॥२२॥हृद्विधोःहृत्सदृशस्यविधोश्चंद्रस्यप्रथमदर्शनेप्रथमंदृश्यत
स्मिन्नितिप्रथमदर्शनंप्रतिपत्तिथिःतस्मिन्यथासात्मजांगनाःसापत्ययुवतयःकृतसुमंगलाःविरचि
तशोभनोत्सवाःशुक्लपक्षेसकलशोभनकर्मणांविधानात्जनांभूतलस्थाःलोकाःतंवंद्यंमुदाहर्षेणावी १८

क्ष्यहृष्टाहृतविरोत्कंताःनष्टवक्रुकालचंद्रदर्शनोत्कंठाःसंतःसदाआह्लादकंनित्यंप्रीतिवर्धनंचंद्रंसप
र्दितत्कालमेवनेमुःनमश्चक्रुःतथासात्मजांगनाःसाकूतंकांतायःजनाःज्योतिर्मयाःलोकाःनेमुर्नताबभू
वुःउत्तरोत्तरमल्पदृश्यत्वमीयुरितियावत्यहासवेत्तारोत्कृष्टंज्ञानंतिस्मप्रतिमासंसूर्यगतत्वात्तोषसमानंअथाध्यात्मंहृद्विधोःविधुसदृशस्यप्राप्तेश्चयेस्यमनसःप्रथमदर्शनेअयमुत्कृष्टोयोगीश्व
रइतिज्ञानेसात्मजांगनाःजनाःगृहमेधिनःकृतसुमंगलाःआहृताःसंतःतंयोगिनंवीक्ष्यसत्कृत्यतथा
चयाज्ञवल्क्यःसत्कृत्यभिक्षवेभिक्षांदातव्यासुव्रतायेतिआह्लादकंयोगसिद्धिभीरुंजकंअपराध्या
त्मंतुजनाःप्राणाःकृतसुमंगलाःसंपादितपुण्याःसात्मजांगनाःवातपित्तकफाश्चतज्ज्ञनन्योनाद्य
श्चतद्युक्ताःआह्लादकंदीर्घायुःसंपादनेनपोषकंतोषसमानं॥सुसोत्थितस्यतुसंसारिणःप्रथमद

रनिग्रहणलाभिमानेजनाःपुत्राद्यःआह्लादकंपोषणेनसर्वाभीष्टकरंशोषंसमानं॥२२॥हृद्विधुरितिरथो
ऽतादृत्तंरथोऽतानीलोगीतिलक्षणात्तद्धृद्विधुःप्रभुसपर्ययान्वितःप्रत्यहंनिशियथाकलोदयः॥लोकरक्ष
णाभिहाकरोत्तथाडुष्टसत्वभयतःसमंततः॥२३॥हृद्विधुःतैं हृत्सदृशःविधुश्चप्रभुसपर्ययास्त्रीभिमुख्य
क्रिययाप्रत्यहंप्रतिदिनमन्वितःकर्त्तृतेनसंबद्धेःसन्निशिरात्रोयथादेशतःकालतश्चयद्वधिकःकलो
दयःप्रकाशाविर्भावोभूत्तथातेनप्रकारेणाहरात्रौसमंततःसर्वेषुदेशेषुडुष्टसत्वभयतःहिंस्रचोरव्या
घ्रादिप्राणिदुःखात्लोकरक्षणंस्वधर्मरतजनपालनमकरोत्कृतवान्यावच्चंद्रप्रकाशोचोरादयोनो
पद्रवंतीतिदर्शनेननत्रचंद्रकर्त्तृकलाभिमानइतिभावःयद्वातत्तःलोकरक्षणोत्तरंसमंसमभावंसुकृत्त
स्यमितियावत्प्रापितिशेषःअथाध्यात्महृद्विधुःविधुसदृशोहृत्मनःप्रभुरात्मानस्यसपर्यासुकृतक्रिया

योगसाधनाग्निहोत्रादिसेवावतयानिशेसंसारेयथाकलाःयोगसिद्धयःतथाचातुर्यरूपाडुडुयः
नासामुदयोभूत्तथासर्वदावैराग्योपदेशेनइहसंसारेडुष्टसत्वभयतःस्त्र्यादिविषयेभ्योभयात्तत्संग
त्कार्पण्यादिदोषोदयेनस्त्र्यादिविषयाणांडुष्टत्वात्अश्रीरातनूर्भवतिरुशतीपापयामुयेतिश्रुतेः
श्वरुशतीप्रेः कान्तामानापापयारागद्वेषोत्पादनेनबंधनरूपयाअमुयास्त्रियाअश्लीलाकुत्सि
ताभवतीत्यर्थःलोकानांमान्यत्वेनदर्शनीयानांसुसूक्ष्मणंरक्षणंततोनिवर्तनंसमंततोकरोत्यद्वातत्तोसु
सुप्तुरक्षणानंतरंसमंसच्चिदानंदात्मकंब्रह्माकरोत्प्रकटयतिस्मसंसारित्तुमनःसमंततःदुष्टसत्व
भयतःजारादिभ्योहरणभयात्लोकस्त्री जनस्तद्रक्षणमकरोत्स्वदारनिरतश्चैवस्त्रियोरक्ष्यायतःस्म
ताइतियाज्ञवल्क्यस्मृतेः॥२३॥चंद्रइतिचंद्रेप्रशस्तपरिपूर्णरूपेसमस्तकार्यस्यवदंतिसिद्धिं॥तथैवजा

तेमनसिप्रसन्नेसिध्यंतिसर्वेपुरुषाभिलाषाः॥२३॥परिपूर्णरूपेशुक्लेकादश्यादिरुद्रपंचम्यंतासुतिथिषु
सुवृत्तमंडलेचंद्रेनिशाकरेप्रवर्त्तमानजन्मतृतीयषष्ठसप्तमदशमैकादशराशिगतत्वात्शुभेसतिसमस्तकार्य
स्यसमग्रस्यकर्तव्यस्यकर्मणःसिद्धिंशुभंफलंवदंतिज्योतिर्विदः;तथैवजागरेसकलेंद्रियवृत्तिभिःपरि
पूर्णएवज्ञातेश्रवणमननादिसंस्कृतेमनसिचित्तेशोकाद्यभावेनप्रसन्नेसमाहितेसतिसर्वेसमयाः
पुरुषाभिलाषाःपुरुषायोगिनस्तेषामभिलाषाःकामाःसिध्यंतिअप्रतिहताःफलंतितेषांनिश्चयमनुव
र्त्तेजगदितिभावःसंसारिणामपितथासतिकामाःफलंतितदुक्तंअंतर्मलिनचित्तानांसुरवंस्वप्नेपिदुर्ल
भं॥कायवाक्चित्तशुद्धानांसंपदःस्युःपदेपदइतिइतिपदंत्यध्यात्मविदोयज्ञविदश्चेत्यन्वयः॥२४॥उ
दयइतिप्रमिताक्षरावृत्तंप्रमिताक्षरास्तोसाविनिलक्षणात्उदयेव्ययेर्ध्यभिरवगेशामयंविधुराजसानपरिही २०

ननतनुः॥इतिवीक्ष्यतत्रविबुधाःस्वमनोदधतिप्रकाशवतिचित्यमले॥२५॥अयंसूर्यानुगृहीतःविधुउद
येकलाद्वितीयसमयेव्ययेपितक्षयसमयेपिअभिरवगेन्नांरवगेदांगगनचरेश्वरंसूर्यमभिमुखंलक्षीकृत्य
लक्षणेनाभिप्रतीत्याभिमुख्यइतिअव्ययीभावेभेः पूर्वेनिपातःओजसातेजसापरिहीनतनुःशून्यमूर्ति
र्भवतीतितत्रद्वितीयक्षयपक्षयोर्वीक्ष्यसाक्षात्कृत्यविबुधाःविशिष्टाःपंडिताःस्वयोगबलेनस्वाधीनंम
नश्चित्तंप्रकाशवतिप्रकाशश्चैतन्यंतद्वतिआत्मनिदधतिनिवेशयंतिननुतार्किकादिमतइवात्रात्माज
ड:स्यादितआहचितीतिचितेश्चैतन्यात्मकस्यार्थः ननुतर्हिअत्रचैतन्यंद्विविधमुक्तंअज्ञानोपहित
मज्ञानानुपहितंचेतत्राद्यंदधतिउतद्वितीयंइत्याशंक्यतत्राद्वितीयाऽइत्याहअमलइतिअज्ञानसंबं
धशून्यइत्यर्थः इदमत्रोभयत्रबोध्यंचंद्रःपृथिवीछायययावावत्सूर्यव्यवहितोभवतितावान्प्रकाशा

रहितोभवतिराहुग्रहइतितुकथामात्रंअथवाराहोरूपछायारूपत्वेनसोमरूपत्वाद्रहयतिप्रकाशरहितंकरोतितीरा
हुशब्दस्यार्थाच्चेतेहादित्यानंगीरसोयाजयंस्तेभ्योयाजयञ्छ्रमांपृथिवींपूर्णांदक्षिणांनामददुस्तानियंप्रति
गृहीतानपत्नीन्यरुंजन्नाहिंस्रन्वाविदभंतीजनानचरतीतिश्रुत्याराक्षसजनन्याःसिंहिकायाःपृथिवीत्व
प्रतिपादनाच्चएवंमनोदेहाभिमाननयादावेत्मव्यवहितंभवतितावच्चेतन्यहीनंभवतितदुक्तंकाशरिवं
डेभूतानांप्राणिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांमतिजीविनः॥मतिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेषुब्राह्मणाःस्मृताः॥ब्राह्मणेषु
चविद्वांसोविद्वत्सुकृतबुद्धयः॥कृतबुद्धिषुकर्तारःकर्तृषुब्रह्मवादिनइति॥एतावंतानिबंधेनकृतो
यस्मान्महेश्वरश्चआत्मसूर्यततःसर्वमस्माकंकामाक्षरेण॥९॥ ॥इतिश्रीकालोपनामकाहितास्नि
ग्धनाथभट्टात्मजगोविंदकृतआत्माकबोधेमासकथनंनामप्रथमउपदेशः॥ ॥श्रीसूर्यनारायणार्पणम्॥ २९

×श्रुतेतिकश्चिद्गुरुतोमनीषीशुश्रूषुरेतंनिजगादशिष्यः॥वदानुमासंकथमात्मभानोःसमस्यवैषम्यमिदंदयालो॥×९

संप्रतिस्पष्टप्रतिपत्तयेगुरुशिष्यसंवादंनिबध्नातिश्रुतेतिकश्चिद्गुरुमनीषिषुमध्येकश्चनमनीषी
विद्वान्शुश्रूषुपुनरापप्रोतुमिच्छुःशिष्यउपदेशार्हंगुरुतःउपदेष्टुःसकाशादितिएवंरूपंश्लोकंवधार्यएतं॥गु
रुंनिजगादउक्तवान्किंनिजगादतदाहहेदयालोसमस्यब्रह्मरूपस्यात्मभानोरर्कस्यानुमासंमासंमासंप्रति स्मा३
इदंदृश्यमानवैषम्यंनानारूपत्वंकथंकेनप्रकारेणभवतितद्दयउपदिशेतिप्रार्थना॥२६॥जिज्ञासुमितिजिज्ञा
सुमेतंनिजगादशिष्यंगुरुर्जनरक्षायुपकारकर्ता॥एकाग्रबुध्याशृणुतातत्वंगोप्यंवदामीहतवाग्यभक्त्या॥
॥२७॥जनस्यापिपरंपरयासर्वस्यवैदिकलोकस्यअपिशब्दात्साक्षादुपदेश्यस्यप्रष्टुःज्ञानप्रदानेनउपका
रकर्तादुःखादुर्धर्तीगुरुरुपदेष्टाजिज्ञासुंसमस्यात्मार्कस्यपतिमासंविषमभावःकेनहेतुनेतिज्ञानुमिच्छुएतं
प्रष्टारंशिष्यंसर्वथोपदेश्यंनिजगादसर्व मुपदिदेशकिंनिजगादतदाहहेतातहेपुत्रतातेतिसस्नेहसंबोधनं

लंसमाहितः तत्त्वत्त्वं तस्योत्तरंएकाग्रबुध्यास्थिरेणांतः करणेनश्रृणुअवधारयइहात्मार्कबोधेतवप्रष्टुः
अथयस्त्रिद्वयाभक्त्यासिव्यबुध्यावदामिउपदिशामिकीदृशंतत्त्वोप्यंअनधिकारिणेअप्रकाश्यं॥२१॥चंद्रमंदौजि
स्वागताहृत्तंस्वागतानौभौगितिलक्षणात् चंद्रमंदवशगेअयनेद्वेदक्षिणंप्रथममुत्तरमन्यत्॥मित्रवैरि
भवनेतत्तइत्थंदृश्यतेऽल्पबऊतामूरोर्कः॥२२॥चंद्रमंदवशगे चंद्रःकर्कीपतिःमंदोमकरपतिःतद्वशगेतज्जू हा
भ्यांप्रवर्तमानत्वात्तदधीनेहेअयनेभवतःतत्रप्रथमंककीदिदक्षिणंदक्षिणायनंसूर्यस्यदक्षिणाभिमुख
गमनाद्भवतिअन्यत्मकारादिउत्तरं उत्तरायणंसूर्मस्योत्तराभिमुखगमनाद्भवतितेउभेअयनेसूर्यस्य
कर्मणामित्रवैरिभवनेमित्रंचंद्रःवैरिस्थानिःतयोर्गृहेभवतःततस्तस्मात्कारणात्अर्कःसूर्यः इत्थमनेनप्र
कारेणदृश्यतेसाक्षात्क्रियतेइत्थंकथंअल्पबऊतामकरःमित्रभवनेदक्षिणायनेईषद्दाहकोभवति २२

वैरिभवनेउत्तरायणेभूरिसंतापकारीभवतिअथाध्यात्मंचंद्रमंदवशगेचंद्रमंदौमनश्चक्षुषीमंदस्यचक्षुष्टं
वक्ष्यतिचंद्रस्यमनस्त्वंतूक्तं तदधीनेअयनेद्वेकर्मज्ञानात्मकेगतीभवतः तत्रप्रथमंकर्मदक्षिणंसर्वपालक
त्वात्औदार्ययुक्तंभवतिवथामातरमाश्रित्यसर्वेजीवंतिजंतवः॥वर्तंतेगृहिणस्तद्वदाश्रित्येतरआश्रमा
इतिवचनात्अन्यत्ज्ञानंउत्तरंश्रेष्ठंभवतिप्रकाशनात्उभेकर्मज्ञानेमित्रवैरिभवनेमित्रंस्वप्रकाशनात्
मनःअनात्मविषयप्रकाशकत्वात्वैरिचक्षुःतयोस्थानेज्ञापकेभवतःततःकारणादर्कआत्माइत्थं
दृश्यतेअनुभूयतेइत्थंकथंअल्पबऊतापकरःवयोबुध्यर्थवाग्वेषश्रुताभिजनकर्मणां॥आचरेत्सद्
वृत्तिमाजितात्मशतांतथेत्यादियाज्ञवल्क्यवचनोक्तसन्मार्गस्थितानांविदुषामात्माईषद्दुः
खदोभवतिपश्चादुत्तरोत्तरं सुखोदयात् तथाचस्मृतिः आचारःप्रथमोधर्मोनृणांश्रेयस्करोमहा

न॥ इहलोकेपराकीर्तिःपरत्रपरमंसुखमतिकेवलविषयदर्शनमार्गेस्थितानांसंसारिणांतुसद्विद्यादानंदात्
मस्वरूपप्राप्त्युपायाकारणात्अत्यंतदुःखदोभवतितद्दुःखंभगवताआत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मन इ
तिनचात्रकर्णकर्मनिक्रांतिविरोधःसत्स्याःनिर्विषयकेज्ञानेब्रह्मणिआत्ममात्रविषयकेज्ञानेचतात्पर्यात्॥२८॥
एवमयनेउल्कासंप्रतितदंतर्वर्तिककीदिदृक्षादशमासानांमध्येकर्कसिंहौमासौमित्रस्मरणसुखवशात्प्रह
र्षिण्याह॥उद्युक्त इतिउद्युक्तोभवतिर्यत्नंकरोतिकिंवयावच्छक्तिपावतीशक्तिःकोमुदीरूपातावद्वति
रक्षतितदानीचोराद्युद्योगाभावदर्शनात्पालनमितिभावःततःसज्ञानरक्षणात्कारणात्भानोःसूर्यस्य
चंद्रःहितोमित्रमस्तिमित्रत्वेनाभिमतोभवतिअतएवएवमित्रादेवआदौप्रथमतःतद्गृहंतस्यचंद्रस्यगृ
हंकर्कदृष्टिपूर्णंअमृतदानेनानुत्कंउत्कंतांविधायपश्चाद्धितोस्तीतियोजनीयंमुख्यंमित्रमित्यर्थः २२
×जनायनेनिशीदुर्यश्चछत्रंभवतिततोहितोस्तिभानोः॥आदौतद्गृहमतएवदृष्टिपूर्णंकृत्वास्वंगृहमकरोत्तथैव×
मित्रः॥२९॥इंदुःश्वंइंदुःनिशिराजोजनायनेलोकानांचोरादिहिंस्रेभ्योरक्षणेउद्युक्तोभवति××

तेननसमानकर्तृकयोःपूर्वकालइतिक्त्वाप्रत्ययविरोधःवस्तुतस्तुआदौतद्गृहमित्येवान्वयःएतेनकर्मणःत
त्सज्ञानहेतुत्वमप्युक्तंभवत्यध्यात्मंस्वंस्वकीयंतेनाभिमतंगृहंसिंहंतथैवदृष्टिपूर्णमेवाकरोत्कृतवान्तथा
वयाज्ञवल्क्यःआकूत्याप्यायतेसूर्यःसूर्यादृष्टिरथौषधीरिति॥अथाध्यात्मंकर्मबुद्धीआहइंद्रमनःनिशि
संसारेउद्युक्तोयत्नवत्भानोरात्मनःतद्गृहंमनस्थानंकर्मदृष्टिपूर्णंसकलेष्टसिद्धिसमृद्धंतदुत्तरंस्वप्रसूता
त्मप्रतिपादकंगृहंस्थानंबुद्धिंसर्वप्रकाशसमर्थत्वोषंस्पष्टंकर्कशब्दकर्मशब्दयोःसिंहशब्दबुद्धिशब्दयोः
श्वेकोर्थःरुदाधारार्विकलिभ्यःकृत्यनुशासनात्हृधातोःक्रियार्थकलाञ्छसिंहःसहनादितिनिरुक्तात्
सहनस्यबुद्धिमत्यवसंभवःतदुक्तंभगवतायांहिनव्यथयंत्येतेपुरुषंपुरुषर्षभ॥समदुःखसुखंधीरमृत
त्वायकल्पतइतिएतेविषयसंबंधाःधीरेमंतं॥२९॥एवंकर्कसिंहावुक्त्वाकन्यामाहमित्रस्येतिमित्रस्यभोम

धी

स्यतथाचगुरोर्विद्वैरीतथेंदोर्हितउच्चसंस्थः॥अतःसमस्येष्यगृहंबुधस्यपित्रादितुस्यात्तरणिर्हितोभूत्॥ ३०॥
विद्बुधःकुजजीवयोःसूर्यमित्रंवक्ष्यतितथाचमित्रस्यसूर्यहितस्यभौमस्यमंगलस्यतथासूर्यहितस्यगुरोः
बृहस्पतेश्चवैरीवक्ष्यमाणरीत्याशत्रुर्भवतितथासूर्यहितस्येंदोश्चंद्रस्यहितःवक्ष्यमाणरीत्यामित्रंभवतिउ
च्चसंस्थः कन्याबुधस्यउच्चंभवतितत्रसंस्थास्थितिर्यस्यतः तत्स्वाम्यात्तादृशोभवतिइदंतुसंभवमात्रंए
तेनविदातत्रस्वप्रशस्तिसंपादनेनसवीत्मनः सूर्यस्यप्रशस्तिःसंपादितेत्युक्तंभवतिअतोमित्रशत्रुत्वान्मि
त्रमित्रत्वाच्चसमस्यमित्रवैरिभावहीनस्यबुधस्यगृहंकन्यामित्यप्राप्यतरणिः सूर्यः पित्रादितुष्यावखादी
नांतस्याकन्यागतेसूर्यमहालयश्राद्धविधानात्चंद्रादीनांनैर्मल्यकरणेनचहितः इष्टकृद्भूत्अथाध्या
र्मकर्मज्ञानेउक्तोवेदवावमाहबुधस्यारुरुक्षुयोगित्वंभौमस्यघ्राणोपस्थेंद्रियरूपत्वंगुरोः रसनपायुरू २४

पत्वंचवक्ष्यतितथाचारुरुक्षुर्योगीवक्ष्यमाणप्रकारेणात्मप्रियघ्राणोपस्थरसनपायुनियंतृत्वात्तद्वैरीभवति
योगाभ्यासेनस्वास्थ्यजननात्अणिमादिसिध्युत्पादनाच्चात्मप्रियमनोरंजकत्वात्तन्मित्रंभवतिउच्चसंस्थः
उच्चोऽन्नतिहेतुर्वेस्वाकृतत्रसंस्थातदर्थानुष्ठानेनस्थितिर्यस्यतादृशः तथाचयाज्ञवल्क्यः यज्ञानांतपसा
चैवशुभानांचैवकर्मणां॥वेदएवद्विजातीनांनिःश्रेयसकरःपरइति अतःसमस्यबुधस्यारुरुक्षोर्योगिनोग्र
हसर्वसंपत्स्थानंवेदवावंप्राप्यात्मापित्रादितुष्यापितृदेवर्षितर्पणेनमनआदीनांप्रसादेनचहितोजातःकन्या
भवति राद्वेदवाक्शब्दयोरेकोर्थःकन्याकमनीयाकेयंनेतव्येतिवाकमनेनानीयतइतिवाकनतेर्वास्यात्कांतिकर्मे
णइतिनिरुक्तात्॥ ३०॥संप्रतिशत्रुस्मरणेदुःखवशाच्चुजंगप्रयातेनाहविदोपीतिविदोपित्वशब्दोहितलंवि
दित्वावकारातपस्येतगेहेल्पतीक्ष्णं॥तथापिप्रसादंधियांप्रेक्ष्यतस्यप्रसन्नप्रकाशोवभूवग्रहेशः॥ ३१॥ग्रहेशः

सूर्यः विदोपिबुधस्यापिस्वशत्रोर्भृगुशन्यो हितत्वंवक्ष्यमाणप्रकारेणमित्रत्वंविदित्वाज्ञात्वातस्यबुधेस्य
ग्रहकन्यायामल्पतीक्ष्णंमेधावृततत्वादल्पःशीतलःसचासौतीक्ष्णश्चदाहकःमेघानावृततत्वात्तादृशमा
तपंघर्मंचकारकृतवान्परस्मैपूर्वंतुआतपकरणेजन्यदुःखस्यपरगामित्वप्रतिपादनायउक्तमन्यानुशा
सनंकृतंपुण्यतमेदेशेदृष्टिर्भवतिशारदीतिवचनाद्देवमुक्तिमितिभावःतथापिस्वशत्रुमित्रत्वेपितस्य
समस्यापिबुधस्यधियांस्वविषयाणांबुद्धीनांप्रसादनेमल्यंप्रेक्ष्यज्ञाताप्रसन्नप्रकाशःस्वयमपिनिर्मल
तेजाःबभूवतस्यगृहेदर्शनीयप्रभश्वासीदित्यर्थःअथाध्यात्मंलक्ष्यचक्षुषोःभृगुशनिरूपत्वंतयोरात्मशत्रु
त्वंचवक्ष्यतितथाचयेहशःइंद्रियेशाःतत्प्रवर्तकत्वादात्मायोजागरेबहिरनुक्षणधर्मिणोर्थान्भुंक्तेसमस्त
करणेर्हृदितत्सदृक्षान्॥स्वप्नेसुषुप्तउपसंहरतेसएकःस्मृत्यन्वयादखिलहृत्तिदृगिंद्रियेशइतिभागव

तात्पर्यविदोपिआरुरुक्षोर्योगिनोपिस्वशत्रोरनात्मप्रकाशकत्वेनात्मद्वेषोःलक्ष्यचक्षुषोर्विषयेवीर्थदर्शनग
मनादौतत्स्नानदानादौहितत्वमिदंममेष्टसाधनमितिबुध्यातदभ्यासरक्षणेपरत्वंविदित्वातस्यारुरुक्षोर्योगि
नोगृहेसर्वसंपत्करेयोगाभ्यासेअग्निहोत्रसेवनेवाल्पतीक्ष्णंआरंभकालेश्रमःपश्चादुत्तरोत्तरंसुखंअतःका
रणान्मंददुःखंचकारतथापितस्यारुरुक्षोर्योगिनोधियांप्रसादंसमाधानंप्रेक्ष्यस्वयंप्रसन्नप्रकाशोबभूवसर्व
दाकर्मफलदानेनभासमानएवासीदित्यर्थः॥ ३१॥तुलामाहअथेतिअथश्रौतमार्गविरुद्धात्ममंत्रीसखाम्लेछ
राजस्यमंदस्यशुक्रः॥पुरस्थःसदाकार्यनाशस्यकर्तारिपुःसर्वथास्यारितुंगस्यनाथः॥ ३२॥अतस्तद्गृहेदा
हकत्वेग्मरश्मिस्तथातुंजनानंतकोपिप्रहृष्टः॥गृहंरक्षितुंभागवोदीपदानेःसपर्यारतःस्नानभोज्यादिभि
श्च॥ ३३॥अथशनिरुक्तो दक्षिणेवगोलःसुमेरुस्थानांलोकानांरात्रारंभस्यनिज्ञापनार्थःतथाचेतःप्रवृष

आ० को० २६

एमा साऽजरगो लोदिवसश्चेतिज्ञेयं अथानंतरं श्रौतमार्गविरुद्धात्ममंत्रीऽपदेशम्लेछराजस्या
नार्यपालकस्यातएवमेदस्यअल्पगतेःज्ञानेःसखावक्ष्यमाणरीत्यामंत्रंपुरस्कृत्यपश्चिमेदेशागामिनांमनुष्या
णांमध्येस्थितःसदाकार्यनाशस्यनित्यमिष्टध्वंसस्यप्रतिबंधस्यवाकर्तासंपदकःतदुक्तंज्यो तिःशास्त्रेवा
मेभुक्तेनवोदायाःसुखंहानिश्चदक्षिणे॥धनंधान्यंचरुष्टस्थेसर्वनाशःपुरस्थितइतिहदमुपलक्षणंरा
रितुंगस्यसूर्यशत्रुःशनिंतस्योच्चस्यतुलायानाथःपतिःएवभुक्तःसूर्यस्यसर्वथा सर्वप्रकारेणरिपुःशत्रुर्भवति
अथाध्यात्मंअथशब्दश्चतउत्तमजन्मशरीरावछिन्नानामात्मनांकेवलसंसारकृत्यारंभप्रतिपादनार्थःश्रोत
मार्गेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावात्मबोधकेविरुद्धात्ममंत्रीऔपनिषदात्मविमुखत्वेनजडानित्यास्थविचारी
राभिमानिनःतेषांस्वरक्षणेप्रवर्तकःम्लेछराजस्यम्लेछाःव्याकरणलक्षणासंस्कृतशब्दभाषिणःतदुक्तंव्या

२६

करणाध्ययनप्रयोजनकथनावसरेमहाभाष्येतेःसुराहेळयोहेलयइतिकुर्वंतःपराबभूवुस्तस्मान्ब्राह्मणेनन
म्लेछितवैनाएभाषितवैम्लेछोहवाएषयदपशब्दःम्लेछामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमित्तेषांराजानात्मनिदेहादौ
प्रवर्तकःतस्यामंदस्याल्पप्रकाशैकस्यवक्ष्यमाणःएथिव्यप्तेजोयाहकत्वसाधर्म्येणमित्रंपुरस्कृत्यस्त्रीवारीरप्रत्यक्ष
विषयःस्वरूपःतत्रानुरक्तस्तुत्यादेनकार्यस्यास्मिन्जन्मनिसदाश्रवणमननादेर्नाशस्यकर्तातदुक्तंचक्रुताभव
तितापायदृष्टाचोन्मादकारिणीस्पृष्टाभवतिमोहायसानामदयितेकथमितिहिजराजमुखीमृगराजकटिर्गा
नराजविराजितमंदगतिः॥यदिसावनिताहृदयेवसतिकृतपःकृतपःकृतसमाधिगतिरितिचएवंसर्वथात्मस्वरूप
मात्मनःशत्रुमुक्तंतस्यैवकररूपेतनचशत्रुत्वमाहस्वारितुंगस्यनाथइतिस्वस्यात्मनोरिनात्मप्रकाशकैत
नविरुद्धंवक्ष्यमाणस्यतुंगंमहास्तिथाप्रिस्थानंलेखनादिकर्मतस्यनाथस्तत्प्रवर्तकःचणकदलादौव्यक्तावयवा

आ-बो २७

दिहस्यालेरव्येलेखनेनवक्षुषःप्रावास्यंभवतीतिभावःअधिदैवेतथैवबिंबप्रतिबिंबयोरेकरूपत्वात्॥२२॥अत
इतिअतःशत्रुलातिग्मरश्मिस्त्रीक्षणकिरणस्तद्दृश्यशुक्रस्थानेतुलायांदारुकदृल्लोकसंतापकरोजातःतथाज्वरता
पकरणोनांतकोपियमोपिजनात्लोकानतुंनाशयितुंप्रवृत्तउच्चुक्लोजातःसूर्यपुत्रत्वात्तदुक्तंआश्विनस्यदिनान्य
होसर्वेकार्तिकेरासुराः॥यमदृष्टेतिविख्याताभितभुक्तत्रजीवतीतितदाभार्गवःभुक्तःग्रहंतुलांताकालिकंजनमि
मित्यर्थःरक्षितुंनिर्भयंकर्तुंदीपदानेहपेदानेश्वगवादिदेयाणांस्नानभोज्यादिभिश्चस्नानेश्वभोज्येरत्नेश्वभोज्यं
भक्ष्यइतिनियमात्आदिशब्दात्तुलसीवनपालनादयोधर्माःतुलासंस्थेदिवाकरेतेषांविधानात्सपर्यास्कैयार
तःसूर्यप्रीतयेइत्यजायांतसरोभूतअथाध्यात्मंअतःशत्रुत्वात्तद्दृश्यत्वेग्रहेयहणसाधनेकरेतिग्मरश्मिरात्मा २७
त्रालणानांप्रतियहंप्रयच्छेत्तेनक्षत्रियाणांमनुष्याणांयुद्धादिकर्मणित्रणाद्यूत्पादनंदुःखंभवतितथांतकोमृत्युर्व

नात्त्रालणक्षत्रियादीनतुंप्रतियहयुद्धादिकर्मसुहंतुंप्रवृत्तोभवतितदाभार्गवःकरःग्रहंवारीरंरक्षितुंदीपदा
नैःस्नानभोज्यादिभिश्चपुण्येरात्मनःसपर्यारतोभवतिधर्मनिरतस्यनरस्यशुचीनांश्रीमतांगेहेजन्मनाप्रतियह
युद्धादिक्रूरंकर्मविनेवसकलेष्टसिद्धिर्भवतीतिभावःतत्रऋतयःस्मृतयश्चदक्षिणावतामितिमानित्रादक्षिणे
वतांदिविसूर्यसः॥दक्षिणावंतोअमृतंभजंतेदक्षिणावंतःप्रतिरंतआयुरित्याद्याःत्रिविधानिकर्माणिद
क्षिणावतांदक्षिणावतइत्यर्थःप्रथमार्थेषष्ठीसूर्यसःसूर्यप्रभाःदक्षिणावंतोज्योतिर्मयेलोकेतद्वंतोभवंतीत्य
र्थःअमृतंपुरोडाशादिरूपंतथाचमाद्यःअमृतंनामयत्संतोमंत्रजिह्वेषुजुह्वतिशोभेवमंदरक्षुब्धक्षीरांभोधिव
र्णनेतिसावाएषाऽमृताऽऽहुतिरेवयद्वपाऽऽहुतिरमृताऽऽहुतिरन्याऽऽहुतिरमृताऽऽहुतिराज्याऽऽहुतिरमृताऽऽहुति
रितित्रालणंचप्रतिरंतेप्राप्नुवंतिभूरीपाश्चान्नवस्त्रांभस्तिलसर्पिःप्रतिश्रयान्॥नवेशेकंस्वर्णधुर्यंदत्वा

स्वर्गेमहीयते॥ गृहधान्याभयोपानत्छत्रमाल्यानुलेपनं॥ यानंवस्त्रंप्रियंशय्यांदत्वात्यंतंसुखीभवेदिति
याज्ञवल्क्यादयः तुलाशब्दोऽर्घव्यवहारसाधनेनैकोऽर्थः॥ २३॥ ऋश्विकमाहुरितोमित्रद्रोषस्मरणवशात्स ३
मितोक्षराहृत्तंतिदुरितैस्तालिभिर्हहतिहीनहृतिंभुविमंगलोभवतिपुण्यकृते॥ इतितद्विचित्रचरितेर्मधुरस्तदगा
रंगोमुदितएवरविः॥ २४॥ मंगलोभुविपृथिव्यांदुरितालिभिः अलयोऽश्विकाइत्युक्तंज्योतिःशास्त्रेतथाचा
लिसदृशैरपीडाकरैर्दुरितैःपापैर्हनक्षतिंस्वाश्रयस्यकृतोद्योगंजनंदहतिदुःखयतिपुण्यकृते धर्मकुर्वतेमंगलः
सुखकरोभवतिअत्रमंगलपदस्यादृष्टिः अथवाभवतिभवः शिवःसद्वाचरतिकल्याणरूपोजायतइत्यर्थः
अथवाभवतिसत्तासद्रूपतातदाश्रयः भूसत्तायामितिधातुपाठात्पुण्यकृतइष्टंसाधयतिइत्यर्थःतथा
चोक्तंसमालिंग्यस्वैरंघनेकठिनपीनोन्नतकुचौरमंतेहेमंतेरसिकरमणीभिःसुकृतिनः॥ नयत्रप्रस्वेदोनचयु २८

नात्ब्राह्मणक्षत्रियादीनन्तुंप्रतिग्रहयुद्धादिकर्मसुहंतुंमरणोभवतितदाभागवैः कृतःगृहंशरीरंरक्षितुंदीपदानैःस्वा
नभोज्यादिभिश्चपुण्येरात्मकःसपर्यारतोभवतिधर्मनिरतस्यनरस्यभुवीनांश्रीमतांगेहेजन्मनाप्रतिग्रहयुद्धादिक्रूरं
कर्मविनैवसकलेष्टसिद्धिर्भवतीतिभावः तत्रऋतयःस्मृतयश्चदक्षिणावतामिदमानित्रादक्षिणावतादिवि
सूर्यासः॥ दक्षिणावंतोअमृतंभजंतेदक्षिणावंतःप्रतिरंतआयुरित्याद्याः चित्राविविधानिकर्माणिदक्षिणावतांदक्षि
णावंतइत्यर्थः प्रथमार्थेषष्ठीसूर्यासःसूर्यप्रभाःदक्षिणावंतोज्योतिर्मयेलोकेतद्वंतोभवंतीत्यर्थःअमृतंपुरोडा
शादिरूपंतथाचमाद्यःअमृतंनामयत्संतोमंत्रजिह्वेषुनृचति॥ रोभवमंदरक्षुभितांभोधिवेणेतिसावाएषाऽमृते
नस्यमगच्छत्यविचित्राणियथायोग्यंनानाप्रकाराणिचरितानिकर्माणितेमधुरःस्निग्धोरविःतद्गारगःतस्यमं
गळस्यअगारंगृहंगृहंरश्विकस्तद्रूपतिप्राप्नोतिसःतद्गारगःसन्मुदितएवमासीनांमार्गशीर्षेऽसीतिभग

वद्वचनात् प्रशस्तेमासेमंगलगृहेप्रीतमनाएवासीदित्यर्थः अथाध्यात्मंउपरुध्यमाहमंगलउपरुंतद्विष
येरविरात्मामुदितोभवतिएतत्सुखप्राप्तिः पुण्यकृतएवभवतितदुक्तंउरसिनिपतितानांस्तनेषुधम्मिल्लतानां
मुकुलितनयनानांकिंचिदुन्मीलितानां॥सुरतजनितखेदस्विन्नगंडस्थलीनामधरमधुवधूनांपुण्यवंतःपिबं
तीतितद्विषयस्यसुखदुःखहेतुत्वंश्रुतथाहिसत्यंजनावल्लभेनपक्षपातालोकेषुसर्वत्रापितथ्यमेतत्॥ना
न्यन्मनोहारिनितंबिनीभ्योदुःखैकहेतुर्नचकश्चिदन्यइतिचतुर्थपादस्तुपुण्यवद्विषयःसर्वकाव्यानुराधात्॥इत
रत्सर्वसमानं। दाश्विकुशिश्नयोर्नाशकर्तेकोर्थः ओव्रश्चूछेदनइतिधातुपाठात्वृश्चंश्चथतेरितिनिरुक्तात्व्रश्च
तेर्वधकर्मणात्उक्तंचैतत्संतप्तादरामध्वजाद्यगतिनासम्यक्छितानिर्जलेतुर्यद्वादशावद्वितीयमतिमन्वेकाद २८
शाभरतनी॥साषष्ठीनृपपंचमस्यनवमश्चूःसप्तमीवर्जिताप्राप्तोत्यष्टमवेदनांप्रतिदिनंतूर्णंतृतीयोभवेतिअष्टमवे

वतिरवेदोनिधुवनेत्रियामानक्षामाविरमतिनरामारतिविधावितिकिंचपुण्यकृतब्रह्मचारिणोयोगिनेभवतिएवत्स
र्वसिद्धीःसाधयतीत्यर्थः इत्युक्तप्रकारेणतद्विचित्रचरितैस्तस्यमंगलस्यविचित्राणिफलयथायोग्यंनानाप्रकाराणिव
रितानिकर्माणितैर्मधुरःस्निग्धोरविःतदगारंगःतस्यमंगलस्यश्रृंगारंगृहंदाश्विकस्तद्छछतिप्राप्नोतिसःतद
गारंगःसन्मुदितएवमासानांमार्गशीर्षस्मीतिभगवद्वचनात्प्रशस्तेमासेमंगलगृहेप्रीतमनाएवासीदित्यर्थःअ
थाध्यात्मंउपरुध्यमाहमंगलउपरुंतद्विषयेरविरात्मामुदितोभवतिएतत्सुखप्राप्तिःपुण्यकृतएवभवतितदु
क्तंउरसिनिपतितानांस्तनेषुधम्मिल्लतानांमुकुलितनयनानांकिंचिदुन्मीलितानां॥सुरतजनितखेदस्विन्नगंडस्थ त
लीनामधरमधुवधूनांपुण्यवंतःपिबंतीतितद्विषयस्यसुखदुःखहेतुत्वंश्रुतथाहिसत्यंजनावल्लभेनप
क्षपातालोकेषुसर्वत्रापितथ्यमेतत्॥नान्यन्मनोहारिनितंबिनीभ्योदुःखैकहेतुर्नचकश्चिदन्यइतिचतुर्थपादस्तु

पुण्यवद्दिषयः पूर्वकाव्यानुरोधात्इतरत्सर्वसमानं॥ इश्चिकश्चिभ्योनीश्वकत्वेनैकोर्थःओत्रश्चूछेदनइति
धातुपाठात्शिश्नंश्नथतेरितिनिरुक्तात्श्नथतेर्वधकर्मणात्उक्तंचैतत्संतनादश्नाम्ध्वजाद्यगतिनासंमू
छितानिर्जलेतुर्यदादशावद्वितीयमतिमत्रैकादशाभरत्नी॥साषष्ठीनृपंचमस्यनवमश्चःसप्तमीवर्जिता प
प्राप्तोत्यष्टमवेदनांप्रतिदिनंतूर्णंतृतीयोभवेत्तिअष्टमवेदनांदृश्चिकपीडांअनयेवदिशासंख्यापदेसत्तद्राश
यऊहनीयाः॥ ३५॥ धनुराहसुरगुरोरितिसूर्यस्यशत्रुतयायतरागुरुमित्रग्रहमीस्यात्स्थैर्यमतोद्भुतविलंवि
तंहत्तंसुरगुरोर्ग्रहमेत्यहितसदाकुमुदबंधु निभांरविमास्थितः॥धनुषिसंगमतःकृतवान्मनःपरिभवायरि
पोरिहभास्करः॥ ३६॥भास्करःसूर्यःसदाहितंमलक्ष्मोधनेनपरिणामसुरःखंसुरगुरोर्ग्रहस्यतेर्ग्रहंधनुरत्यप्राप्य २९
कुमुदबंधुनिभांकुमुदबंधुश्चंद्रइवसदृशीजनदर्शनसुखदांरविकांतिमास्थितःप्राप्तःसन्धनुषिसंग

मतःधनुर्धन्वतेर्गतिकर्मणोवधकर्मणोवेतिनिरुक्तात्वधसानेस्यधनुषःसमागमेनेत्यर्थःइहगुरुर्ग्रहस्यैकसंबंधि
ज्ञानमपरसंबंधिस्मारकमितिन्यायात्स्मृतस्यरिपोःशत्रोःपरिभवायपराजयायमनःकृतवान्उद्यक्तोजातइत्य
र्थःइदमत्रबोध्यंजयकामोराजन्योगुरुंसंश्रुत्यगुरुतःप्राप्तशस्त्रःसन्सर्वान्शत्रून्जयतितथाचश्रुतिःसइ
द्राजाप्रतिजन्यानिविश्वाशुषेणतस्थावभिवीर्येण॥ इहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तिवल्गूयतिवंदतेपूर्वभाजं॥ इतिपू
जयतिपूर्वभाजंप्रथमसकलवस्तुभोगार्हंइहस्पतिर्लोकेतुब्राह्मणःपुरोहितःतदुक्तंतत्रैवब्राह्मणेइहस्पतिर्दैवै
देवानांपुरोहितमसमन्यन्मनुष्यराज्ञांपुरोहिताइतिगृह्यसूत्रंचसंग्रामेसमुपोढ्येराजानंसन्नाहयेदितिथा
चराज्ञोलोकेपुरोहिताअपिदानमानेःपूजनीयाएवतेषांलोकप्रवर्तकत्वात्तराज्ञःप्रजापुण्यषष्ठांशराज्ञाहकत्वादि
तिअथाध्यात्मंपायुमाहभास्करआत्मासुरगुरोःसुरादेवाःइंद्रियाण्यत्रदेवाउच्यंतइतिनिरुक्तात्इंद्रियाणि

तेषांपोषकस्यरसनस्यसदाहितंरुचिजनकत्वेनसुखकरं ग्रहंस्यानंतदुक्तंभेषजशास्त्रे कासश्वासज्वरहराविषक्ष
पिप्पलीयुता॥त्रायंतीमधुनालीदाभिंडिनीचाग्निबोधिनीतिभिंडिनीमालानारंवयित्रीतनाग्निबोधिनीक्षुधःकत्रे
तदासर्वेंद्रियाणांपुष्टिर्भवतीतिभावःपायुमेत्यमलशोधनेस्थितेत्यर्थःकुमुदबंधुनिभंकोपार्थिवशरीरेसुदाह
षीविकासोयेषांतेषांयदाकुत्सितावात्यजडविषयासुदायेषांतेषांमुदहर्षइत्यस्माद्धातोःषिद्भिदादिभ्योङःस्त्रि
यांटाबनुशासनात्मुदाशब्दःवह्निभागुरिरल्लोपमवाप्यारुपसर्गयोः॥आपंचैवहलंतानांयथावाचा
निशाकैरितिचचूनाद्धाकुमुदानामिंद्रियाणांबंधुःसहायकेनतत्प्रियकरंमनस्तदुविसदृशीशरीरसुखदांरू
विमास्थितःशरीरपोषणतत्परःसन्घनुषिदृवीक्तनिरुक्ताद्रोगनाशकेपायोसंगमतःमलशोधकत्वेनतत्रा
सक्तत्वात्दुःखशरीरेरिपोःसकलकार्यनाशकस्यरोगस्यपरिभवायनाशायमनःकृतवान्मलक्षोभशांत्यारो ३०

गशांतिर्भवतीतिभावःउक्तंचसर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपितामलाइतिअतएवलोकेपौषेमलमासइत्युच्यते घनुः
शब्दःपायुशब्दयोर्नाशनपालनाभ्यामेकोर्थःउक्तनिरुक्तात्॥अत्यर्थंतुप्रतिजन्यानिबाह्यविषयसुखानिस्वुषेण
बलेनवीर्येणरेतसाअभितस्तोभुंक्तेयःआरोग्यकामःदृढस्यातिरसनंप्रशस्तत्वेनदृश्यतेसर्वपोषकत्वेनस प्रमाता०
र्वेंद्रियोत्कृष्टंज्ञानातिकीदृशंस्वेभावंइतरेंद्रियपोषकत्वेनप्रयुक्तस्यविषजस्यप्रथमरसग्राहकंशोषमहनीयं॥
॥३९॥मकरमाहअथेवमितिअथशब्दंवरंविंदीस्यभीतोहित्वायत्तदीयायमंदोदद्यावुच्चसंस्था॥सतांप्रेरकःस्नानदा
नादिकार्यं ततस्तद्गृहकोष्ठरश्मिग्रहेशः॥३६॥अथशब्दइतोमरुस्थानंनिशीथोर्द्धसूर्येस्योत्तरायणंचे
तिज्ञापनार्थंःतथाचतःपूर्वकर्कादिषण्मासाःमध्यक्रोर्द्धदक्षिणायनंचेतिज्ञेयंदक्षिणोत्तरअयनेरात्रिर्दिव
साविंतुआगामिरात्रिर्दिवसोसुखत्वामिप्रायेणअथानेतरंमंदःशनिःएवंरिपुनाशपरमनस्करंविंदीस्य

स्वगृहागतं दृष्ट्वा रिपुलाद्भीतः चंचलः सन्नजतएवमकरश्चेदुक्तंज्योतिःशास्त्रेतदीयायतस्य सूर्यस्यासौहि २
तायवक्ष्यमाणप्रकारेणमित्रायमंगलायसूर्यप्रीत्यर्थंमंगलप्रीत्यर्थंवाऽर्घसंस्थोदद्योस्वगृहंमकरमुच्चस्थानंम
तवानित्यर्थः उक्तंचैतज्ज्योतिःशास्त्रेमंगलस्योच्चंमकरइतिकिंचस्नानदानादिकार्यंसूर्यप्रीतिकारणेप्रातःस्नानादि
कर्मणिआदित्याश्चानिलहोमादिमकरस्थरवौमाघेतद्विधानात्।सतांश्रद्दधानानांप्रेरकःप्रवर्तकःनबुद्ध्व
यंकृतवान्यतएवमंदः पापोयुच्यतेततोधर्मप्रवर्तकत्वात्यहेशःसूर्यः तद्गृहंशनिस्थानंमकरेकालरश्मिः
ईषदुष्णास्तिम्मारश्मयःकिरणायस्यसःकोष्ठरश्मिःकर्वंचोष्णइतिसूत्रेवकारणदीषदर्थेकुशब्दस्यकादेशस्ता
दृशःस्थितः अथाध्यात्मंचक्षुराहअथकायवाङ्मनोधनानंतरंएवंरविंसैमानंवीक्ष्यस्वविषयप्रत्यक्षेप्र मा २
ष्टृंदृष्ट्वाआत्मविरुद्धंममविषयंहनिष्यतीतिभीतंमंदोऽल्पप्रकाशकंचक्षुःश्रुतिःस्मृत्यादिपुस्तकदर्शनं २१

नस्नानदानादिकार्यप्रेरकंसत्तदीयायतस्यालनोस्मैहितायोरुवक्ष्यमाणरीत्यासुखकरायघ्राणायोच्चसं पस्त्रगो-
स्थोदद्यौतत्प्रकाशिंचकारत्यर्थः अलौकिकज्ञानजनकवेदादिविचारशीलस्यविदुषःप्राणायामब्रह्मचर्यो
घ्राणोपस्थप्राशस्त्यंभवतीतिभावःउक्तंचैतद्रघुवंशेपथःश्रुतेर्दर्शयितारंरामलीमसामादत्तनपङ्क्ति का
मितितनस्तद्गृह्येक्षविषयेप्रपंचेयहेशःइंद्रियेशआत्माकोष्ठरश्मिरीषदुःखप्रवर्तिर्भवतिधार्मिणांकति
पयकल्याणविषयसान्निध्यात्मकरस्थरश्मेश्चक्षुःप्रकाशकत्वेनेकोर्थःमकरमाज्ञानंतत्करोती
तिव्युत्पत्तेःदोषरात्रित्वात्साधुत्वं॥अथवामास्यास्तीतिमःअर्शआद्यचूमंज्ञानवंतंकरोतीतिमकरशब्द
व्युत्पत्तेः॥३६॥कुंभमाहद्वितीयइतिद्वितीयेगृहेकुंभनाथस्यगत्वाचंप्रकोपंसुतानाहतोऽतः॥समीरणो
रुष्टनदक्षाश्रपत्राःकृताधूलिभिर्धूसरंव्योमजातं॥३७॥यहेशःकुंभनाथस्यशनेर्द्वितीयमकरोत्तरंगृहस्था

नगत्वाकुंभंप्राप्येत्यर्थः सप्तमीतुसमर्थस्यस्यैस्थशाब्दगमनस्यबुद्धिपूर्वकत्वप्रतिपादनायद्वितीयायास्तद्बु
द्धिपूर्वकत्वद्योतकत्वमुक्तंकाव्यप्रकाशेतद्यथालिख्यतेभूमिंविहरवनतःप्राणदयितोनिराहाराःसख्यःसततरुदि
तोज्झननयनाःपरित्यक्तंसर्वंहसितपठितंपंजरशुकेत्वयावस्थेयंविसृजकठिनमानमधुनेत्यत्रभूमिमितिनिरूपा
वितिनेहिबुद्धिपूर्वंकंक्रियतीतिप्रकोपंबहांतंकोघंचकारकृतवान्क्रोधकरणेहेतुःसुतेपुत्रेज्ञानवानहतःपिदृत्व
नापिपूर्वंनदर्शितःअतःकारणात्रुष्टेनक्रुद्धेनसमीरणेनवायुनासमीरमारुतमरुज्जगत्प्राणासमीरणाइत्यमरःद
क्षाअपत्राःकृताःवृक्षजातयउछिन्नपर्णाःसंपादिताइत्यर्थःतदानीद्योमाकाशंधूलिभिरजोभिर्धूसरंमलिनंजातंप्रा
दुर्भूतंअथाध्यात्मंचरणमाहयद्देहाख्यात्मकुंभनाथस्यकुंभिआछादनेकुभीत्येकइतिधातुपाठात्कुंभउपानद्याद्यः छो
चरणस्तस्यनाशःयथोपपत्तिकंचक्षुस्तस्यद्वितीयेगृहेपूर्वज्ञानसाधनंउत्तरंगतिसाधनंतस्मिन्नात्मातत्रैमे ३२

तिसिद्धांतकौमुदी।

णिस्थितेत्यर्थः॥प्रकोपंविशोभंचकारयतःसुतेआत्मजन्येचरणेवाहनाभावादनादृतोप्रीतःनबुचरणस्यात्मजन्य
तेकिंप्रमाणमितिचेत्श्रुतिसर्वेषामिंद्रियाणामात्मजन्यत्वात्तन्मध्यपातिनश्चरणस्याप्यात्मजन्यत्वंतथाचश्रुतं
इंद्रियमिंद्रलिंगमिंद्रदृष्टमिंद्रसृष्टमिंद्रजुष्टमिंद्रदत्तमितिवतिअत्रेंद्रआत्मेतियाज्ञवल्क्यइंद्रियाणिमनःप्राणोज्ञा अ
नमायुःसुखंधृतिः॥धारणाप्रेरणाद्वेषमिछाहंकारएवचप्रयत्नआकृतिर्वर्णःस्वरद्वेषोभवाभवौ॥तस्येतदा
त्मजंसर्वमनादरादिमिछतइतिनबुवाहनेनगमनेऽनादरानास्तीतिचेन्नआत्मनःस्वरूपपरमानंदतुष्टत्वा
त्॥इष्टप्राप्यनिष्टनिवृत्तीछाधीनस्यसर्वस्यापिगमनस्यतदनादरहेतुत्वात्॥तस्मात्सर्वदासमाहितेनस्थेय
मितिभावःअतःकुंभस्थिरइत्युक्तंज्योतिःशास्त्रेकथंतर्हिवाहनाभावादनादृतइत्युक्तंलोकदृष्टेतिगृहाण
लोकेयस्यगमनेवाहनंतस्यप्रशस्त्यंदृश्यतेऽन्यस्यनप्रशस्त्यं॥अनआत्मश्रमवशाद्दुष्टेनक्षुभितेनसमी

रणेनप्राणेनदक्षादक्षोऽश्वनाह्वासांतिष्ठतीतिवेतिनिरुक्तादेहाभपत्राः अप्रशस्तेंद्रियादाग्नीशासयुयुजस्फ
तुदसिसिचमिहपतदशनहःकरणइतिषट्नूतत्सादृश्यमभावश्चतदन्यलंतदल्पना॥अप्राशास्यंविरोधश्चन
अर्थाःषट्प्रकीर्तिताइतिनिरुक्तेताःसंपादितामार्गश्रांतानांतदानींविषयेषुमंदप्रवृत्तिरितिभावः किंचतदाधूलिभि
देहेष्वव्याप्तेषुसत्सुव्योमहृदयंदूसरंविषमंजातंज्ञानसाधनानांचक्षुरादीनामिंद्रियाणांमध्यगतिक्रमेसाध
नस्यचरणस्यकथनंतुविषयान्प्रतिचक्षुरादीनांगमनंभवतीतिद्योतनार्थंनतुविषयाश्चक्षुरादींद्रियाणिप्रति
गच्छंतीतितथाचक्षुरादीनांनिरोधविषयाणामवंधकत्वमितिभावः॥कुंभशब्दश्चरणशब्दोरोधादनेनकोर्थः॥
॥३७॥मीनमाहुत्पातइतिउत्पातेस्वग्रहगतारयेदृहेजायस्वस्मिंतुनीतिमतिस्रष्टवान्सुरेज्यः॥सुःऋंतद्रु
रुहदितिप्रतर्क्यमित्रस्तद्गेहंसुरभिसुमेश्वकारशीघ्रं॥३८॥सुरेज्यःसुरेसत्प्रधानदेवेस्कृत्यःसालिके २२

बुश्चेधःउक्तंचज्योतिःशास्त्रेसत्वंभवेयुःशशिसूर्यजीवास्तमोयमारोवरजोसशुक्राविति॥जीवोबृहस्पतिरुत्पातेदे
त्यानांलुंठनेहननेचस्वरक्षणार्थंयद्यपूर्वंस्वमित्रशनिगृहापत्लवेतद्रक्षणार्थंसूर्यशत्रुत्वात्स्वरक्षणार्थंवास्व
गृहगतारयेस्वस्थेबृहस्पतौगृहंमीनंगतायप्राप्तायारयेवैरिणेशुक्रस्यगुरुःशत्रुत्वंस्थितेर्हेजायब्राह्मणायशु
क्रायस्वस्मिन्स्वकीयगृहमीनेउन्नतिमुच्चस्थानमतिस्रष्टवान्ददौशुक्रंप्रतिनवानित्यर्थः बृहस्पतेःसर्वत्र
समत्वात्तद्स्यवैरिणोपिब्राह्मणत्वंप्रज्यतावछेदकंवीक्ष्यप्रज्ञासंपादकंगुरुस्तद्बृहस्पतेरंतःकरणंयुक्तं
सज्जनंउपकारिषुयःसाधुःसाधुत्वंतस्यकोगुणः॥अपकारिषुयःसाधुःससाधुद्भिरुच्यतइतिवर्णिनात्॥ धुः
इतीत्थंप्रतर्क्यविचार्यमित्रःसूर्यःतद्गेहंबृहस्पतिःस्थानंमीनंसुमेपुष्पैःश्रीघ्रंसरितंसुरभिःसुगंधिंच्
कारकृतवान्प्रसूनंकुसुमंसिममितिपाठेअत्रापिसिमेरितिपाठ्यं॥उक्तोर्थःकिंवसिमशब्दस्यसर्वार्थ

कत्वात्सर्ववस्तुभिः सुरभिशोभनंकृतंवानित्यपिव्याख्ययंवर्णितंचैतत्ययः कोमाहरःसएवहिवरस्त्रीएवचैत्र क्षपासेवोन्मीलितमालतीसुरभयःप्रौढाःकदंबानिलाः॥ सावेवास्मितथापितत्रसुरतव्यापारलीलाविधौरे वारोधसिवेतसीतरुतलेचेतःसमुत्कंठते इतितस्मिन्समयेसर्ववस्तुस्वसौभाग्येननुभूतमिवोत्कंठाजन कमेवासीदितिभावः अथाध्यात्मंरसनमाहसुरेभ्यःसोदेवानसृजततत्सुराणांसुरत्वमितिनिरुक्तात्षुरेऽ भ्ययेहीत्यस्यारितिधातुपाठात्षुर्धेसत्वविशालात्मोविशालारलतःमध्येरजोविशालेतिसांख्यसूत्रेगुण त्रयभेदेनसृष्टित्रयनिरूपणेचसुराःसुकृतिनईश्वराःसात्विकाःजनास्तेरीड्यःस्निग्धस्यपवित्रभोजनेनए जनीयंअपरंचसुराइंद्रियाणितेःस्वपोषणायायाच्यमानंरसनंउत्पातेशरीरशोषणभयेतन्निवृत्त्यर्थंस्वगृ हगतारयेस्वशरणंप्राप्तायचस्वपुष्ट्यर्थंनिषिद्धभक्षणेसुरापानादौचतद्ज्ञानांकेवलस्थूलदेहाभिमानिनां ३५

प्रवर्तकत्वेनवैरिणेचननुशास्त्रनिषिद्धपलांड्वादिभक्षणे×१

पोनःपुन्यनप्रवृत्तिदर्शनान्नत्वचोरसनंवैरिलमितिचेन्ननिषिद्धभक्षणंजैत्यंस्वोत्कर्षंचवोन्नतं॥ रजस्वलासु रतास्वादःसुरापानसमंविदुः॥ मृगभ्यसूरोंकेष्टाणोत्रस्तहायोनिमज्जति॥ रजस्वलोत्कसेवानांसुरापीनात्रसं त्रायइत्यादिवचनबाधितगईभाधिजन्मसुरसनस्यप्राशस्त्याभावात्तेषामेध्यभक्षणकर्तृत्वात्द्विजायमृदु कठिनलाभ्यांद्विजन्मनेत्वचेत्वस्मिन्स्वविषयेप्रशस्तेभोजनेरुतेसतिउन्नतिंप्राशस्त्यंदीप्तादिलक्षणंअतिरुष्टवा न्अतिरुष्टवत्सर्वसमत्वात्ततउक्तरीत्यास्ववैरिणोपित्वउपकारकंगुरुहन्त रसनमनः इदंपुरुषत्वारोपात्यु क्तमितिप्रतर्क्षमित्रस्त्रक्षितरुद्रात्मामित्रशब्दःसूर्यवाचकत्वात्सूर्यलिंगःतद्रूपंरसनविषयंभोजनंसुमेः शोभनामा लक्ष्मीर्यैषांतेःप्रशस्तैरन्नैःसुरभिशोभनेयद्वाशोभनामायुर्द्विःयेभ्यस्तेःपवित्रैरन्नैःयद्वासुमेपुष्पेलवंगादि भिःसुरभिसुगंधिरीप्संचकारसिमेरितिपाठेप्रियाख्यानंमहतामतादृशएवभोजनेप्रवृत्तिरितिभावःमीनरा

द्रसनशब्दोरेकोऽर्थः मीनातेश्चरतेश्चनिरंगणार्थकत्वात्॥३८॥मेषमाहगुरुर्वितिगुरुहर्षदायमुदिता
यकुजःसदनोच्चतांनिजहितामदद्दो॥अथतं सदामलयजैःकुसुमैःसुरवनंसुशीतसलिलैर्विदधे॥३९॥प्रस
मीक्ष्यहृष्टहृदयःसुहृदःसदनेस्वधर्मरतमेवजनं॥सवितापितत्रसुतरांबलवान्दिषतोजयायकृतवान्स्वमन
॥४०॥अथशब्दोऽनंतर्यापरुष्यतेइतउत्तरंगोलःसुमेरुस्थानांलोकानांदिवसारंभश्चेतिज्ञापनायअथशब्दानंत
रंकुजोमंगलोगुरुहर्षदायहृद्गतेरुक्प्रकारेणसुखदात्रेमुदितायमित्रगृहप्राप्त्याप्रसन्नायनिजहितायसक
लसुखसाधनेनस्वमित्रायसूर्यीयसदनोच्चतांसदनेस्वस्यानेमेषेउच्चतामुन्नतिंददौकृतवानित्यर्थः अथा
नंतरकरणानंतरंतंसकृतंसूर्यमलयजैश्चंदनैःकुसुमैःपुष्पैःजातीचंपकादिभिःसुशीतसलिलैःसुखस्पर्शै
स्वादुभिश्चजलैरिक्षुरसादिभिःसदासकलंमासंसुखिनंतृप्तंविदधेकृतवान्मेषस्थेसवितर्यवंपूजनस्यवि

धानाद्तत्रजनप्रवृत्यामेषस्वामिनोमंगलस्यापितत्रप्रवृत्तिरितिज्ञायतेतथाभूतःप्रभुर्लोकेसेवकास्युस्तथाविधः
इत्यगस्त्यसंहितायांपार्वतीप्रतीश्वरवचनान्यायाच्चएवंपूर्वत्रापितुलासंक्रमणेबोध्यंवस्तुतस्तुरानेरिव
मंगलस्यपापत्वाज्जनप्रवर्तकत्वमेवतथाचतंसज्जनद्वारासत्कृतेत्रीह्यैःसत्कारितंतथैवसुखिनंविदधेए
वंचोत्तरश्लोकस्यापिसंगतिरितिभावः अथाध्यात्मंघ्राणमाहअथशब्दइतऊर्ध्वमजन्मशरीरावछिन्नानामात्म
नांमुक्तिकृत्यारंभप्रतिपादनार्थेकुजोघ्राणंगुरुहर्षदायमिष्टेभोजनेनरसनतृप्तिकरायअतएवमुदितायनिज
हिताय घ्राणविषयेप्राणायामेसुगंधेचतत्परत्वेनतन्मित्रायालनेसदनोच्चतांस्वविषयेप्राणायामेसुगंधेचप्र
शस्तिंददौयोगिनांमनस्विनामेवशुचीनांश्रीमतामेवतत्रप्रवृत्तिरितिभावः अथप्रशस्तिदानानंतरंतमात्मा
नंमलयजादिभिःपूर्वोक्तैःसदासुखिनंविदधेप्राणायामतत्परोयोगीपरमेश्वरपरायणत्वेनभक्त्याचधार्मिको

णांसदृशैकलेवरस्कंभिर्माननीयोभवतितथाश्रुविःश्रीमान्प्रीत्याखेष्टविघटनशंक्ययाचातदर्थिनामनुनयिनांभू
जितोभवतीतिभावः॥२८॥प्रसमीक्ष्यसुहृदोमित्रस्यसुहृदुहृदोमित्रामित्रयोरितिस्वात्मंगलस्यसदनमेषस्व
धर्मरतमेवनिजप्रसादकस्नानदानादिपुण्यतत्परमेवजननंलोकंप्रसमीक्ष्यविचार्यदृष्ट्वाहृष्टहृदयःसवितृहि
तकर्मोराध्यत्वात्प्रसन्नमनाःसवितापिसवितासर्वस्यप्रसवितृतिनिरुक्तात्सर्वकारणभूतोपिसूर्यःतत्रमित्रग
हेमेषेसुतरांबलवान्भृशंप्रहृष्टतेजाःसन्हृषतोजयायोत्करीत्याशत्रुंभुक्तवमीकर्तुंस्वमनःकृतवान्उद्युक्तो
जातइत्यर्थःअथाध्यात्मंसुहृदृष्टसंपादकस्यघ्राणस्यसदनेदेहेजनमिंद्रियसमूहंस्वधर्मरतमेवनिजसाक्षात्
कारकरणैकतत्परमेवप्रसमीक्ष्यन्निंद्रियाणामिंद्रियांतरकार्यकरणलाभादयुक्तमिदंविशेषणमितिचे
न्नतारावंहहिभिरापिबंत्योनार्योनिजग्मुर्विषयांतराणि॥तथाहिशेषेंद्रियवृत्तिरासांसर्वात्मनाचक्षु

रिवप्रविष्टेतित्युत्प्रेक्षणात्सर्पवानरादिजन्मसुचक्षुर्हरणादीनांश्रवणगमनादिकरणैकदर्शनाज्ञतज्ज्ञान्यावृत्तेः
प्रयोजनत्वात्अथवासुहृदोघ्राणस्यसदनेविषयेप्राणायामेतत्कर्तृतेनास्तितंजनंयोगिसमूहंस्वधर्मरतमेव
क आत्मप्राप्तियोगतत्परमेवप्रसमीक्ष्यअप्यभिचारित्वेनज्ञात्वाहृष्टहृदयःसकलेष्टसिद्धिनिश्चयेनप्रसन्नमनाःस
वितापिउक्तस्मृत्युत्पादकोध्यात्मतत्रप्राणायामयोगेदेहेवासुतरांबलवान्प्राप्तबलःसन्हृषतउक्तरीत्यानिष्टके
स्व तुंस्वतोजयायस्वमनःप्रयोगाभ्यासनपराबाध्यंजातंचतन्मननशीलंचतारशंकृतवान्मूलग्रक्षणेतत्परानारदिव
र्धःतद्वैराग्येपरमंसुखंभवतीतिभावः नदुःखंसुरमंदिरतरुमूलनिवासःचाग्याभूतलमजिनंवासः॥सर्वपरित्यहभागत्या
गः कस्यसुखंनकरोतिविरागइतिमेषशब्दघ्राणशब्दयोर्निमेषणेनैकोर्थःमेषेमिषतेस्तथापश्चुःपश्यतेरितिं
निरुक्तान्मेषतेर्निमेलनकर्मत्वात्पुष्पादिसौरभग्रहसमयेशेषेंद्रियाणांनिमेलमानुभवाच्चघ्राणायामेसर्वे

द्रियप्रत्याहारस्यस्पष्टत्वाच्च ॥४०॥ वृषभमाहहितेतिहितागारतःप्राप्तसारंसकोपंप्रचंडातपंदाहकंनीस्यभानुं॥
हितायस्वगेहाच्चतांतस्यदत्वाकथंचिद्गृहंरक्षतिस्मासुरेभ्यः॥४१॥असुरेभ्योदैत्यगुरुःशुक्रःहितागारतःमित्रस्यम
गलस्यमंगलस्यगृहात्मेषात्मआगतामितिरोषःअतएवप्राप्तसारंबलवंतंसकोपंस्वस्मिन्शीघ्रत्वात्कुद्धंप्रचं
डातपंअनावृत्तेदेशेमरणसंभावनयादुःसहतेजसंदाहकंभानुंसूर्यंनीस्यतस्यसूर्यस्य
हितायमित्रायचंद्रायस्वगेहाच्चतांनिजगृहंवृषभप्राग्रास्त्यंदत्वात्वरक्षणार्थंसंपाद्यदिनकररश्मिरणसंतप्त
तन्नानाजनानांचंद्रात्सुरवल्ल्याततस्मयेचंद्रस्यप्राग्रास्त्यंभवतीतिभावःकथंचिन्महताक्लेशेनगृहंस्थानंतत्सम
येस्थितंजनमित्यर्थःरक्षतिस्मपालयामासलट्स्मइतिसूत्रात्तुलायामिववृषभेऋंतेकस्यापिजनमारणेप्रवृत्ति
र्महाभारतेसावित्युपाख्यानेसावित्रीपतेःसत्यवतोमरणव्याजेनवर्णिताअथाध्यात्मंलगिंद्रियमाहअसुरेभ्यःअ ३७

सुराअसुरतास्थानेषुलाःस्थानेभ्यइतिवावासुरितिप्राणानामास्तःशरीरंभवतितेनतद्वंतःसोदैवानसृजत
तत्सुराणांसुरत्वमसोरसुरानसृजततदसुराणामसुरत्वमितिविज्ञायतइतिनिरुक्तात्असुक्षपणेअसेरुरन्नि
त्यनुशासनात्असुरक्तामसाःप्राणिनःतेरीत्यजातालतायांहिशेलेजातुलतायांनजायतेशैलः॥संप्रतितद्विपरी
तंकनकलतायांगिरिर्दृश्यंजातमित्यतिशयोक्त्यादिभिर्वचनैःरूढ्यःइडूस्फुतावितिधातनुसारात्अत्रकनक
लतास्त्रीशरीरत्वंगिरिर्दृश्यंस्तनयुग्ममित्यर्थात्तत्रहितागारतःघ्राणविषयप्राणायामाभ्यासात्प्राप्तसारंसि
द्धयोगबलंसकोपंअनात्मप्रवणत्वेनशत्रुत्वात्तत्रविसर्ज्यविनिधानस्यकृतघ्नस्यविनाशनः॥शरीरकस्या
पिकृतेमूढाःपापानिकुर्वतइत्येवंकुद्धनंनुक्रोधस्यसंमोहजनकत्वात्समहतामयोग्यइतिचेन्नक्रोधस्यदु
ष्टविषयकत्वेसंमोहजनकत्वाभावात्तज्ञासद्दृश्यमहांश्चस्यमित्रत्वादोअद्भुतः॥नयस्यहन्यतेसर्वानजीय

तेकदाचनेतिश्रुतेःशास्त्रीतिशासःपचाद्यच्छब्दस्याऽस्माद्धेतोःथाहेतौच छंदसीतिसूत्रात्अथशिष्टोऽर्थःस्पष्टःप्र
चंडातपंडुःसहप्रभावंदाहकंयोऽपंचाग्निमध्यस्तोवर्षासुरुंडिलेशयः॥आईवासास्तुहेमंतेशात्यावापितपश्च
रहित्यादिविधिनोधितंतपश्चरणेनशोषकंभानुमात्मानंवीक्ष्यविचार्यतस्यात्मनोहिताय सच्चिदानंदात्मप्रकाश
कत्वेनहितरूपेमनसिस्वगेहोद्भूतांनिजविषयप्रपंचेप्राक्तस्यंदतासंपाद्यशरीरशोषकतपश्चरणेनधर्ममा
त्रपरत्वान्मनसःप्राबल्यंभवतीतिभावःकथंविरूढंहंभोगप्रपंचंरक्षतिस्मआत्मनस्तमादारात्दूरंचभागव
तेदेहोपिदेववशागःखलुकर्मयावत्स्वारंभकंप्रतिसमीक्षतएवसाक्षःतंसप्रपंचमधिरूढसमाधियोगःस्वाप्नंपु
नर्भोगंप्रतिदुरूचक्रारितिअत्रापिसावित्र्युपाख्यानंवर्ण्यतेतत्राश्वपतिःअश्वाजीवाःद्वासुपर्णासयुजास्
खायासमानंवृक्षंपरिषस्वजाते॥तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीतिश्रुतेःसुपर्णोवुध्वे

गमनात्कर्मज्ञानपक्षद्वयसंबद्धत्वाच्चपक्षिणौजीवेश्वरौसमानंवृक्षंएकंदेहंपरिषस्वजाते आश्रियतिष्ठतः
अन्यएकोजीवःपिप्पलंफलंसुखंअनश्नन्अभुंजन्अन्यईश्वरःअभिचाकशीतिसर्वेषुदेहेषुएकःसन्साक्षितयाप्र
काशतेजीवस्तुनप्रकाशतेसुप्तीत्यर्थःतेषुश्रेष्ठःअतएवारूढःपूर्वज्योतिर्हिपुनःपरमेव्योमानितिश्रुतेःअहंज्योतीरू
पोभवानीतिबुध्याआराधितेनजगद्गुरुणाब्राह्मणेनोपदिष्टासावित्रीसविताब्रह्मसावादित्याब्रह्मेतिश्रुतेः
तत्प्रकाशकात्तत्सवितुर्वरेण्यमित्युक्तेस्तस्याःस्वांतःकरणेतत्तद्विद्यारूपेणतन्मनापरमानंदानुभवकृतार्थीभू
तसतःसासावित्रीस्वानुपयोगाद्धेयत्वाभिमतालाक्ष्येत्युच्यतेअश्वपतिनाआरूढेनोपदेश्यपुउत्सृष्टासती
सत्यकंतमेवपुरुषंवव्रेततःनोष्टिकब्रह्मचर्येणनारदरूपेणनराणांइमानिनारायणीदंड्यानितानिद्यातिविषये
भ्यःखंड्यतिकिंचनारंनरजन्मसाध्यंज्ञानंददातिस्वश्रेयसियोज...यतीत्यर्थःतादृशावस्वमान्यनोपदिष्टाः

संवत्सरेण संवसंतेस्मिन्भूतानीतिनिरुक्तात्औदराग्निनायुक्तः सत्यवानुरुषः पंचभूतादिकांद्रिययुक्तोमरिष्यती
तिद्रयंपंचदशीसपंचेतिश्लोकेव्याख्याता मरणधर्मेणपुरुषायसत्यवंतंपिसावित्रीज्ञानयुक्तमितिमन्यमानो
श्वपतिरारूढःसावित्रीमुवाचान्यंवरंवृणीष्वेतितंतःसासावित्रीअश्वपतिमारूढंविज्ञापयामासद्युमत्सेनपुत्रः
सत्यवान्पूर्वकामादिषूद्राजभिर्हृतविषयःअतएवांधोपुच्यतेऽधुनातपसिदेशेद्युमतीयकाशमोनाकोमाद्य
बाध्यतांसेनेंद्रियसमूहोयस्यसःप्रसन्नेंद्रियइत्यर्थःसएवसत्यवज्ज्ञानमनाज्ञातःअतःसएवममांगीकरणेयोग्यइति
ततःसोश्वपतिरारूढःसत्यवतएवपुरुषायदत्तवान्ततःसासावित्रीप्रीत्यासत्यवंतंसिषेवेतनरान्मरणसमयेस्व
यमुपोषिताअन्यविषयपरित्यागेनसत्यवंतमेवाश्रितास्वमहिम्नानंप्राप्नादपितामसान्मृत्योःसंरक्ष्यायदिक्षि
तायुर्यदिवापरेतोयदिम्त्योरंतिकंनीतएव॥तमाहरामिनिर्कृतेरुपस्थादस्यार्षमेनंशतशारदायेतिऋक्षेःय ३९

द्वामृत्युनामोहाभिभूतमहृताज्ञातिस्मरत्वंसंपाद्येत्यर्थः अपरंचमृत्योःसुषुप्तिरूपात्मलिनमनस्कमह
त्वेत्यर्थःअन्यज्जन्मनिजागरेचमृत्युनासुप्त्यावानुगृहीतानविरंतनानित्यर्थः ज्योतिर्मयाल्लोकान्नविवेकांश्च
श्वपतिरारूढःसत्यवानारुरुक्षुःउभौप्राच्यंपसत्यवंतंवारुरुक्षणासस्तोरमइतिसंक्षेपःशेषंदर्शनि
दिशैवावगंतव्यंवृषभशब्दस्यकुशब्दयोःसकलकामवर्षणेनैकोर्थःवृषभःप्रजांवर्षतीतिवातिवृहातेरतइति
वातवृषकर्मवर्षणाद्वृषभइतिनिरुक्तात्॥४१॥मिथुनमाहरिपुंजयमितिरिपुंजयंहृतवांस्तदनंतरंसमगृहंगत
वानहिमद्युतिः॥घनवृतांप्रविधायदिवंभृशंरविरभून्मधुरोबकूरहिभिः॥४२॥रिपुंजयंरिपोःदैत्यगुरोःशुक्र
स्यउत्क्रीत्याजयमभिभवंकृतवान्स्वर्गेपश्चिमेदशेवशुक्रंसर्वदास्थापितवानित्यर्थःअतएवाहिमद्यु
तिरुक्षतेजाःतदनंतरंशुक्रस्थानाव्यवहितंसमगृह्णंमित्रस्येत्यत्रोक्त्रीत्यासमस्तबुधस्यस्थानंमिथुनंगतवा

न्प्राप्तवान्सन्दिवमाकाशं घनवृतांमेधैर्व्योम्नांभ्रंशंसुतरांप्रविधायप्रकर्षेणकृत्वारविर्मेघादिशब्दकारकः रु
शब्द इति धातुनुसारात्बहुवृष्टिभिःप्रभूतजलवर्षणैर्मेधुरीभूतस्निग्धाज्ञातइत्यर्थः स्वस्यतन्मित्रत्वात्तद्वदमत्रज्ञेयं
रवणेलग्नतद्वत्प्रदेशाद्ध्वंसर्वयहोपरिशानिस्थानंततोधामुरुःततोधोभागः एतत्सर्वस्योपरिष्टात्ऊर्ध्वस्थानात्तुशुक्रःत
तोधोबुधःततोधश्चंद्रःअनेनैवक्रमेणमकरादयोराशयःषड्वृत्तत्पतयश्चशन्यादयोहुधांताव्याख्याताःएवंकर्की
दयःषड्वृत्तत्पतयश्चेंद्रादयोगुर्वंताव्याख्याताःततश्चसर्वेषामुपरिष्टात्वानिःतथाधस्ताच्चंद्रइतिसिद्धंअथा
ध्यात्मंश्रोत्रमाहरविःशब्दसाधकःअहिमद्युतिरनलस्त्राणारिपुजयंकामादिविषयसाधकत्वंगमिभवंकृतवा
नृतत्रानादरवानित्यर्थःतादृशःसन्तदनंतरंतत्रवैराग्यान्नरंसमस्यउक्तरीत्याकरुणोयोगिनोग्रहंसद्विज्ञानं
ज्ञात्मस्वरूपयाहकश्रवणविषयतांगतवान्सन्दिवंद्योतमानांबुद्धिंघनवृतांघनाआत्मज्ञादृकाःशोकमो ४०

हार्योमलाःतेव्योम्नांप्रविधायतादृशबुद्धिविशिष्टएवजिज्ञासुर्भवतीतिभावःतदुक्तं महाभारतेकार्ष्ण्यदोषोपहृ
तःस्वभावःपृच्छामित्वांधर्मसंमूढचेताः॥यच्छ्रेयस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मेशिष्यस्तेहंशाधिमांत्वांप्रपन्नमितिउक्तंचान्य
त्रतापत्रयार्कसंतप्तःकश्चिद्बुद्धिमान्नरः॥शमादिसाधनैर्युक्तःसद्गुरुंपरिपृच्छतीतिबहुवृष्टिभिःसमस्तसम्यद्वि
ज्ञानैःविश्वरूपदर्शनादिव्यचक्षुर्दानैश्चमधुरीभूतउक्तंचसर्वगंसद्विज्ञानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षंते॥अज्ञानचक्षुर्न्नपश्यं
तभास्वंतभानुमंधवदितिइदंचज्ञेयंमनश्चंद्रस्योक्तरीत्यासर्वेंद्रियग्रहणाधस्तत्वेपिसात्विकत्वात्तद्विषयकर्म
मार्गीस्थितानांजीवानामूर्ध्वनयनाज्ञात्माकर्तृमित्रंभवतिचक्षुःज्ञानश्चोक्तरीत्याद्यु[illegible]स्तत्वेपितामसत्वात्तद्विषय
दर्शनमार्गीस्थितानांनराणामधोनयनाज्ज्ञसखात्रुभवतीतित्रनुभूयतेचतद्यथाविषयलंपटानांप्रथमनायिकामु
खचंद्रदर्शनंचक्षुषाभवतितततोधःकुचयोस्तवाःलिंगनंभवतितततोधोयोनौप्रजननेननरतःसेकोभवतिततोह
तात्मनाफलंभवतिजीवितनाशात्विषयविरक्तानांतुप्रथमंब्रह्मचर्येणरतउन्नयनंतत्तुर्ध्वदेशेहृदिध्यानेनात्मे

चिरालिंगनंततउर्ध्वदेहोमूर्ध्वनिआत्मज्योतिर्दर्शनंततः कृतार्थताफलंपरमानंदानुभवादिति॥ ४२॥एवमात्मानं
स्यद्वादशास्त्रंचक्रमभिधायतत्रशिष्याशंकांनिराकुर्वन्नूरसनगुर्वादीनांत्वक्शुक्रादिभ्यएवस्वगृहेउन्नतिदानेहेतु
माहशु रितिगुरुर्द्विजत्वंरविजोशुभत्वंशुक्रःशुभत्वंचसमीक्ष्यधर्मेशुक्रायवक्रायसुधांशवेस्वागारउच्चंप्रदद्दौ
विपत्तौ॥ ४३॥गुरुर्दृहस्पतिर्द्विजत्वंउभयजन्मत्वंधर्मप्रकारंसमीक्ष्यसम्यक्दृष्ट्वानुविहितकर्मजन्यस्यसुरब्रा
ह्मणकस्यचपुण्यस्यधर्मत्वंश्रुत्वेतनत्वि[illegible]तरस्यद्विजत्वादिरितिचेन्नवैविशिष्टबुद्धेर्विशेषणस्याधर्मत्वाभिधा
नात्यथा॥ घटइतिप्रत्यक्षादौज्ञानप्रकारस्यघटत्वादेर्धर्मत्वन्यायादिमतप्रसिद्धंशुक्रायदैत्यगुरवेपिविप
त्तौउक्तशुक्रविपत्तौस्वागारेनिजगृहेमीनउच्चमुच्चस्थितिंप्रदद्दौदत्तवान्सत्कृतवानित्यर्थः॥ नचैवंपुनरुक्तं
अत्रोभयोःसाधर्म्यस्यविवक्षितत्वात्॥ ज्योतिःशास्त्रेविप्राधीशोभार्गवोज्ञेयोकुजाकौराजन्यानामोषधी ४१

शोविशांच॥शूद्राणांज्ञश्चांत्यजानांज्ञनिःस्याच्छनैश्चराःसुधीवश्शुक्रस्तोम्याइतिरविजःज्ञनिरशुभत्वंपापत्वं
धर्मंसमीक्ष्यविपत्तौउक्तस्वदुःखसमयेवक्राय्यंगलायस्वागारेमकरेउच्चंप्रदद्दौज्योतिःशास्त्रेवक्रइतिमंगलस्यसं
ज्ञानुस्वरूपप्रतिपत्तयेशुक्रायभौमायेत्येवंवक्तव्यनात्रवृत्तभंगइतिचेन्नअनुप्रासानुरोधेनतथाभिधानात्ननचैवंस
तिज्ञेनरविमंगलस्यसूर्यशत्रुत्वंस्यादितिचेन्नमंगलस्यराज्ञ्याधीशत्वेनसूर्यसमानबलत्वात्सूर्यवानुलाभावात्
शुक्रःशुभत्वलोकाह्लादकत्वंशुभदीप्तावितिधात्वनुसारात्शोभमानत्वंदिवादिदीप्तिमत्वमितियावत्तावृशंचधर्मं
समीक्ष्यविपत्तौउक्तस्वपरिभवेसुधांशवेअमृतकिरणायचंद्रायस्वागारेवृषभेउच्चंप्रदद्दौसुधांशुग्रहणंवृषभे
तपनकिरणसंतप्तेलवांजनानांचंद्रेणेवजीवनमितिप्रतिपादनार्थंचकारस्तुशनावशुभत्वेपिसमित्रत्वंसमीक्ष्यज्ञान
वेशुक्रःउक्तरीत्याभास्करतोभयेप्राप्तेतुलायांउच्चंप्रदद्दाविति समुच्चयार्थकः अन्वयथासंख्यमलंकारःयथासंख्येक

मेणैक्यमिकाणांसमन्वयइतिलक्षणात्अथाध्यात्मंगुरूरसनंदृज्जत्वंधर्मसमीक्ष्यभुक्तायत्वेविपत्तौदूरीकृदुःखतन्नि
दृत्यर्थंउच्चंधर्मप्रधानानिर्देशःउच्चत्वंप्रदर्शोप्रशास्तिंकृतवानित्यर्थः नतुत्वरःपूर्वमडुकठिनत्वाभ्यांद्विजन्मत्वमुक्तंज्ञातरस
नस्यतुतत्कथमितिचेत्शृणुडुग्धादिद्रवद्रव्यपानसामर्थ्यनैकंजन्मद्वितीयंतुइक्षुदंडाद्रणादिभक्ष्यभक्षणकर्तृत्वेनद्वि
दमत्रोध्येयंरसनस्यस्निग्धमधुरमृदुपायसादिद्रव्यभक्षणकर्तृत्वंतदाल्वाद्दीप्तिमार्दवदर्शनीयत्वादिगुणयुक्त
त्वंयदातुरसनस्यरूक्षकटुतिक्तलवणादिरसत्वेकदन्नभक्षणकर्तृत्वंतदानुत्वरःकंकेन्द्रालादिविशिष्टमिति
रविज्ञश्चक्षुरशुभत्वंस्वस्यवस्तुदर्शनायकादिविषयतत्परत्वेनडमितिज्ञानकलात्पापत्वंधर्मसमीक्ष्यविपत्तौअधे
वमित्यत्रोक्तरीत्याभीतंवक्त्रायघ्राणायचोपस्थायचोच्चंप्रदर्शोप्रशास्तिरुक्तशुक्रःतत्रशुभत्वंस्वस्यवशोभमान
त्वंतत्रज्ञानेपिदृश्यमानत्वमितियावत्तादृशधर्मसमीक्ष्यसुधांशवेमनसेउच्चंहितागारंतइत्यत्रोक्तांप्रशास्तिंप्रद ४२

दौनतुतदानींपरिपूर्णानंदात्मस्वरूपेणातदात्मत्वात्अद्वितीयब्रह्मज्ञानेनसकलप्रपंचकारणस्याज्ञानस्यदग्धमा
नत्वात्तत्कार्यस्यस्वप्नसदृश्यवनसंभवतितदुक्तंअसत्वादात्मनोन्येषांभावानांतत्कृताभिदा॥गतयोहतवश्चास्य
मृषास्वप्नदृशोयथा॥तावत्सत्यंजगद्भातिश्रुतिर्नकारजंतथावन्नशाखंतत्रब्रह्मसंवेद्यविद्यानमद्वयमतीतिचेन्नैवं
गन्नमनान्यत्रसामर्थंचास्तिरीक्षतं॥एवंयोवेदधीवृत्तिंतद्वत्सत्यवधारय॥उपाधिस्थापितद्धर्मरलिप्तोव्योमवन्मुनेः
सर्वं॥विन्मद्वत्रिष्ठरसक्तोवायुवत्रेरत॥देहापिदैववद्वागदृष्टादिवचनेरुत्पन्नेप्यात्मज्ञानलब्धनसादृश्य
लब्धंजनोतएवैकेवचनेतुपरिपक्वज्ञानसतिबाध्येयश्रुतएववक्ष्यतिअंतिकेसवितृमंडलंविधुःप्राप्यतत्प्रविशा
तीतिदर्शने॥कोविदोवदतिकोमहीतलेकेवलंसवितरिद्वितीयकमितितरत्सवितत्रैववस्फुटंभविष्यतिसुधांशु
रत्रानंदहतिमनःतदुक्तमाचार्यैःसुधासिंधोर्मध्येसुरविटपिवाटीपरिवृतमणिद्वीपेनीपोपवनवतिचिंतामणिगृ

हा शिवाकारमंचेपरमशिवपर्यंकनिलयांभजंतित्वांधन्याःकतिचनविदानंदलहरीमितितस्यायमर्थःप्रतिभातितथा
हिसुधासिंधोर्मध्येसुधाश्रमंतंमोक्षःतज्ञापकस्यापारत्वात्सिंधुतुल्यस्यचतुर्दशविद्याध्ययनस्यमध्येतत्रापिसुरवि
टपिवाटीपरिवृतेमणिद्वीपेअनेककामदांगयागयुक्तेउभयलोकविषयाक्षेपेणाद्वीपतुल्येश्रोतेचसमातेचानुष्ठा
नेतत्रापिनीपोपवनवतिचिंतामणिगृहेकतिपयकामदानात्परतोवाभापूरितिश्रुतेःउर्ध्वरेतःसंपादकयमनि
यमासनप्राणायामप्रत्याहारबाह्यसाधनो क्षेपेण ज्ञापवनतुल्यसाधनयुक्ते
चिंतनसिद्धिसाधकेषाह्यसाधनानक्षेपेणद्रुहतुल्ययोगाभ्यासधारणाध्यानालंकेतत्रापिशिवाकारमंचेस्ते
येहेतुतान्मंचतुल्येअद्वितीयसच्चिदानंदाकाराकारितचित्तवृत्तिसाधनेज्ञातृज्ञानादिभेदविकल्पसहितेसमा ४३
धौतत्रापिपरमशिवपर्यंकनिलयांविदानंदलहरीलांपरमशिवःज्ञातृज्ञानादिभेदविकल्परहितःलयादि

विघ्नचतुष्टयाभावात्स्पर्शमात्रेणचित्तप्रसादकरणाज्जपपर्यंकतुल्यःलयादयस्तुलयविक्षेपकषायसास्वादःस.म्य
धितमाश्रितोअद्वितीयसच्चिदानंदब्रह्माकाराकारितचित्तवृत्तिरूपांत्वांदेविधन्याःकतिचनभजंतिबहुसंभीण
र्यंतित्वयानुगृहीताएवभक्ताभजंतीत्यर्थः। एवंचात्रहेदेवितादृशमनुग्रहंमयिकुर्वतित्यंग्यंप्रकृतमनुसरामःहेमृडयत्वेद
बोध्यसमाःस्वशरानुभ्यःप्रशस्तिंप्रददुरितिचकारःचक्षुषोनालप्रकाशकत्वंस्वसाधर्म्यसमीक्ष्यत्वक्चक्षुषश्च
श्रोतस्यत्रोक्तरीत्याप्रशस्तिंददावित्यर्थकृः॥४३॥इदानीमित्रादित्वंद्रादयोमित्रेभ्योगुर्वादिभ्यप्रशस्तिंददुरित्या
दिपंचभिःश्लोकैःउच्चत्वमितिउच्चत्वमिंदुर्गुरुरेवस्वगेहेदेवकलानांनिधिरुच्यतेऽतः॥गुरुप्रसादादिहशीतरश्मेर्गु
होच्चकेप्रापविधुंतुदोनो॥४४॥इंदुःभंदुःस्वगेहेनिजस्थानेकर्केगुरेवबृहस्पतेयउच्चत्वंददेगुरुश्चांकृतवानि
त्यर्थःअतोगुरुश्चाकरणात्तदिंदुःकलानांकांतीनांनिधिःस्थानमुच्चेतकथ्यतेविद्वद्भिरितिशेषःएवमर्थप्राप्ति

मभिधायामर्थमिर्दशमाहगुरुरितिगुरुप्रसादाद्बृहस्पतेरनुग्रहात्बृहद्राशिश्चंद्रोविधुंतुदःविधुंचंद्रंतुदतिपीडतीति विधुंतुदः।विश्वरूपोस्फुरदतिरवरश्चरुर्हृषदजंतस्मुमितिविनिप्रत्ययेसुमुस्वभावश्चराकुःतमस्तद्राकुःस्वभावुःसोहकेयोविधुंतुदइत्यमरःशीतरश्मिश्चंद्रस्यगृहोच्चकेगृहंकर्कउच्चंहृषभंनोप्रापनवशीकृतवानित्यर्थःनादृतिनिषेधार्थकओदंतोनिपातःअथाध्यात्मंदुर्मनःस्वेगृहेनिजेप्रपंचेगुरुरेवविद्यादात्रेउच्चंदृहोबृंहांकरुतवृद्ध्यर्थःगुरुबोधितेन्यायेपथिस्थितमितिभावःअतःकारणान्मनःकलानांविद्यावंनिधिरुच्यतेयद्यात्मनएवविद्यावत्वंवक्तुमुचितंयद्यपिबकुनाधीषतदर्पिव्याकूरणंपउपुत्र॥स्वजनःश्वजनोमाभूत्सकलंशकलंसकृच्छकृदितिजीवात्मानंप्रत्यभिधानात्तथापिमनोमयकोशाभिमानिन एवविद्यावत्वात्मनसोविद्यानिधित्वमुक्तंतथाचकोशश्रुतिःअन्योंतरात्मामनोमयःतस्ययजुरेवशिरः ४४

ऋक्दक्षिणःपक्षःसामोत्तरःपक्षःआदेशआत्माअथर्वांगिरसःपुच्छंप्रतिष्ठेतिगुरुप्रसादाद्बृहस्पतेरनुग्रहाद्बृहद्बृहत्संसारविधुंतुदःमनःपीडाकरोदेहाभिमानःशीतरश्मेःजडवृत्तेरपिमनसःग्रहोर्चकेगृहस्वक्षसाधनंकर्मयज्ञादिउच्चंकउच्चमुपरिस्थितंकंसुखंयस्यतादृशंधर्मनोप्रापनाभिवध्वंसपत्रश्रद्धेतितात्पर्यभावःअपरंगुरवेरसनायोबृंहंदेहेंद्रियधर्माणांनिधिरुच्यतेमनस्तद्भिमानात्तद्बृंहमितिभावःगुरुप्रसादात्तादृशरसनप्रीतेःबृहद्देहविधुंतुदव्याधिःपुंस्त्वाधिर्मानसीव्यथेत्यमरःगृहोच्चकमहंविषयजातउच्चकंज्ञानसामान्यहेतुत्वसाधर्म्यान्मनःप्रेशक्तिपापकंलगिंद्रियंवनोप्रापसर्वत्रशक्तिजीतितिभावः॥४४॥सौम्यत्वमितिसौम्यत्वमालक्ष्यतमःस्वगेहबलात्क्रियाएवपतितमाप॥धरद्बृहत्तामितिविचार्यतत्रस्वयंस्वतुंगंविदधे

तुधोसौ॥ ४५॥ तमोराजुः स्वर्गेहनिजस्थानेकन्यायांसोम्यत्वंबुधस्यसोमपुत्रत्वंदर्शयन्नुपलक्षणंगुरुद्रोहित्वंचास्य
स्यसर्वतोज्ञातावस्यात्सस्यसामर्थ्यस्त्रियाएवकन्यायाएवपतित्वंमापरस्याम्यंप्रापनतुतुलादीनांराशीनांबुधस्यगुरुद्रो
हित्वेनदुर्बलत्वादितिभावः ननुबुधस्यैवशुक्रस्यापितत्तुल्यंतथाचशुक्रगृहेपिवृषेतुलायांवारोहोःस्वाम्यमस्तितिचे
न्नैवंशुक्रस्यदैत्यगुरुत्वेनराजुरज्यत्वात्तत्रलोकेपिस्त्रियामेवासुरीपुंसंदृश्यतेश्रूयतेचअतस्तत्साहसंमायामूर्खत्व
मतिलोभतादिअशोचनिर्दयत्वंचस्त्रीणांदोषास्वभावजाइतिअसौराजुरहीतस्थानपतिर्बुधस्तत्रकन्यायांराहोरु
च्चतोच्चतिमिभूहृदितिविचार्यमत्वामाश्रित्यत्रमाङिलुङितिभूधातोर्लुङ्नमाभ्योगइतिलुङिभूधातोरडभावः
स्वयंस्वातंत्र्येणस्वतुर्गंनिजोच्चलंविधेर्दत्तवान्लोकेपिसंसारचतुरस्यैवस्त्रियांप्रशस्तिर्दृश्यतेकांतानुरागचतु ४५
रोसिमनोहरोसिनाथोसिकिंचनवयौवनमर्पितोसि॥ इत्थंनिगद्यसदृशावदनेप्रियस्यनिश्वस्यबाष्पलुलि

तानिहतादृगंताः॥ इत्यादिभिःश्लोकैर्व्यजिताचननुदैत्यानामेश्वर्यांकन्यायाराजुरुच्चत्वमेवनसंभवतीतिचेन्न
एवंदैत्यपतेराहोःसमस्तराशिचक्रेश्वरत्वेनतन्मध्यपतितायाःकन्यायाअपिराजुरुच्चत्वात्पश्चाद्धतेषुदैत्येषुसमस्त
राशिचक्राधिपतिःसोमोःभूत्तत्रऋक्षतिःदेवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततएतस्यांप्राच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराअज
यंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंततोंस्ततोसुराअजयंस्तेप्रतीच्यांदिश्ययतंतस्तास्ततोसुराअजयंस्तउदीच्यांदिश्ययतंतता
स्ततोसुराअजयंस्तउदीच्यांप्राच्यांदिश्ययतंततस्ततोनपराजयंतसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यांदिशियतंतवायात
येदेभरोहारुणाकेतीस्तेदेवाःअब्रुवन्नराजतयावैनोन्नयंतिराजानंकरवामहाइतितथेतितेसोमंराजानमकुर्वंसोमो
नराजासर्वादिशोव्यजयच्चितिर्ईश्वरःसूर्यःअतएवदैत्याःसर्वदेवासुरद्विषःचोच्यंतेसोमस्याप्यधिपतिःसूर्यस्तदनुग्रहेण
सर्वदासमीपस्थस्यस्वतत्परस्यचबुधस्यकन्याराशिस्वाम्यात्अभाध्यात्मंतमोदेहाभिमानःस्वर्गेहनिजविषयरूपायां

वेदत्रयविषयत्रैगुण्यविषयोवेदोनिस्त्रैगुण्योभवार्जुनेतिभगवद्वचनात्प्रारुरुक्षोर्योगिनःसाम्यत्वंसाम्यएवसोमःतस्यभावः
सोम्यत्वंसोमसंपादित्वंउपरमध्वंमद्वचसेसाम्यायसोमसंपादिनइतिनिरुक्तात्सोममर्हतीतिव्युत्पत्तेश्चकर्मठस्य
मितियावत्आलक्ष्यसद्गुरोर्याकोगुरुरधिगततत्त्वःसत्सहितायोद्यतःसततमनुवृत्युत्कलक्षणउपदेष्टातद्विहित्वंत
स्यबलात्स्त्रियाएववेदवाच्एवपतित्वंपालकत्वंप्रापदुदितानुद्यानजन्यविषयभोगाभ्यासात्स्ववृध्यातामेवरक्षितवानित्यर्थः अपरंवएवशब्दोभिन्नक्रमवेदवाचःपालकत्वमेवप्रापसानोत्तरकालेवेदवाचोनर्थक्यात्तत्तोसत्यापाकस्येवदुःखंचेतद्भगवतायदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति॥तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यचेतितथाचत्रैगुण्यविषयाएत्यत्रबहुव्रीहिरितिमतंवैरोगविषयाणांभेषजानामिवदेहाभिमानादित्रैगुण्यविषयाणांवेदानांतन्नाशकत्वात्तदभावेतुप्राप्तेशास्त्रमर्थवदितिन्यायेनवेदवाचःसार्थक्यात्तदेहाभि

मानस्वर्गादिसुखसाधनतपोयागादिप्रतिपादनेनवेदवाविआरुरुक्षोर्योगिनोभोगिनश्चासक्तिंकरोतियज्ञानांतपसांचैवशुभानांचैवकर्मणां॥वेदएवद्विजातीनांनिःश्रेयसकरःपरइतियाज्ञवल्क्यस्मृतेरितिभावःननुगुरुरेवहिणापिविदुषस्तत्त्वमस्यादिवाक्येभ्यएवजीवात्मपरमात्मैक्यज्ञानादेवकिंगुरुरूपेणेतिचेन्नकामक्रोधादीनांमलानांतद्दृढज्ञानप्रतिबंधकत्वेनतन्मध्यपतितस्यगुरोर्हस्यापितत्प्रतिबंधकत्वात्तथाचनैरुक्ताश्चत्वारोमंत्राविद्याहवैब्राह्मणाआजग्मुर्गोपायमात्मेवविधिष्टोहमस्मि॥अस्यकायान्नजेवयतायनमोक्षयावीर्यवतीतथास्यां॥त्रीविधिष्टोनिधिस्तवंत्र
यतौचलचित्तायाय॥यआत्मप्रीतिंवितथेनकर्णविदुःखंकुर्वन्नमृतंसंप्रयच्छन्॥तंमन्येतपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येकतमच्चनाह॥कदाचिदपिद्विषतिभ्रातरंजामिमेवा॥यथैवेतंगुरोर्जनीयात्तथैवतान्भुनक्तिभक्तंतद्वज्जनीयाभोगंस्वेष्टंप्रापणीयाःभुनक्तिप्रीणातियमेवविद्याःश्रुतिमप्रमत्तंमेधाविनंब्रह्मचर्योपपन्नं॥

यस्तेन दुःखेनैलक्तमञ्चनाहतस्नेमाभ्यानिधिपायत्रसंनितिविद्याःजानीयाःअसौदेहाभिमानवशीकृतविषयागुरु
द्रोहीरसनइहीचबुधआरुरुक्षुर्योगीभोगीचतत्रदेवाविडक्तरीत्यातत्पालकस्यदेहाभिमानस्याच्चताप्राप्तास्यंमाभू
दितिविचार्यस्वयंस्वबुध्यास्वतुर्गवेदविलेनस्वप्रशास्तिंवेदधतथाचनिरुक्तंयथाजानपदीषुविद्याःपुरुषविशेषो
भवतिपारोवर्यवित्सुतुखलुवेदितृषुभूयोविद्यःप्रशस्योभवतीतिजानपद्योजीवनवृत्तयःज्ञानपदकुंडगोणीति सूत्रण
वृत्यर्थेडीविधानात्देहाभिमानस्वबुवेदवाविनप्राशस्त्यंतदनुधानजन्यभोगस्य देहांतरेणापिप्राप्यत्वात्। इहाभूय
त्रस्यस्वमित्रत्वेबाधकाभावः आत्मेवदेवत्यादिनागवदुक्तः॥४५॥पत्यैतिपत्साविहीनांवनितांविदित्वावशीचकार
डरिपुर्बलेन॥एवंप्रभीस्तंकृतवान्निजाङ्गंस्त्रियासमेयेवदास्थितानां॥४६॥ईडुरिपूराजुःपत्यास्वामिनापतिसमा
सएवेतिनियमात्तृतीयेकवचनस्यनालाभावःविहीनांरहितांवनितांकन्यांविदित्वाज्ञात्वाबलेनस्वसामर्थ्येन ४७

स

वशीचकारस्वाधीनांकृतवान्ततस्तांनीतइत्यर्थः ननुकन्यारायिपतेर्बुधस्यसलाकथंकन्यारायोःपतिविहीनत्व
मितियेतत्कथंनुपतेर्हीधावोढापालकश्चतत्रतुलादिराशिपतीनांशुक्रादीनामिवतत्साहचर्येणबुधस्यापिकन्याराशि
पालकत्वंनतुवोढृत्वंतेषुतेषांतदसंभवादित्यभिप्रायेणोक्तमितिएवमेवनप्रकारेणज्ञात्वाप्रभीर्मामापित्रियंराजु
र्वशीकरिष्यतीतिप्रहृष्टभूयोनापुरुषःतंराजुर्निजाङ्गंस्वप्रशास्तंकृतवान्चकारतदुक्तंज्योतिःशास्त्रेराहुश्चमिथुन
स्थमितिकिंचस्त्रियाकांतयासमेयेवमिलित्वेवसदास्थितःनिरंतरंयुक्तःमिथुनमेवासीदित्यर्थःज्योतिःशा
स्त्रेमिथुनराशेःस्त्रीपुरुषस्वरूपस्योक्त्वादेवमुक्तमितिभावःमनुष्यामिथुनेपिभयलोभमोहादिरासुरीसंपदृश्य
तेश्रूयतेचअश्वीरात्मनृत्यादिनास्त्र्यादिविरक्तरूपपुरुषःसुरसंपदाप्रशास्यतेतदुक्तंवेधाद्वैधाश्रमंचक्रेकांता
सुकनकेषुचनितासुतेषुविरक्तश्चेत्साक्षाद्भगवान्नरकृतिरितिप्रश्नोत्तरमालायांचकिंगहनंस्त्रीचरितंकश्चतुरो या

नरवंडितस्तेनेतिकः श्रेयोललनालोचनषाणोर्न्यधिनइतिवुक्किंचज्ञातिलिंगिनःपुरुषस्यांतारागितेपिविरक्तत्व
नप्रशस्तिःकुटुंबिनस्तुपुरुषस्यांतर्विरक्तस्यापिसंसारलंपटत्वमेवभवतीत्यपिबोध्यंयदास्त्रियासमंसेवसदास्थि
तोनामिथुनमित्यर्थःअवशिष्टोर्थःपूर्ववत् अथाध्यात्मंपत्याभोक्रादिहीनांगुरुद्रोहाडुकरीसारहितांवनितां वनि
धातोःशब्दार्थकत्वाद्दवाचंविदित्वाइंदुरिपुःइंदुर्मनस्तस्यव्याकुलत्वसंपादनेनविरोधीदेहाभिमानःबलेनलो
भादिरूपेणवर्त्तीचकारलोभाद्यर्थमेवप्रवर्तयामासेत्यर्थःनतुवेदार्थंयहणायतथाचतत्रदेहाभिमानस्यप्राबल्या
त्तत्रवेदवाचआनंत्याच्चसर्वदाडुःखमेवबडुकामतयाबडुकर्मसुप्रवृत्तेरितिभावःएवंविचार्यप्रभीःनासत्यगुप
देश्यःपुरुषःतंस्वदेहाभिमानंनिजोच्चंस्वस्मिन्नुत्कृष्टंकृतवान्गुरवेतन्नाशायदत्तिवानित्यर्थःकिंचस्त्रिया
गुरूपदिष्टयावेदवाचासमंसेवनतुवियुज्यसदास्थितोभ्यासएवासक्तआसीदित्यर्थःअथवापत्याअभक्ष्य ४८

भक्षणेनरसनद्रोहिणाविहीनांमंदबुद्धित्वाद्रहितांवनितांवेदवाचंविदित्वाकृत्वेत्यर्थःइंदुरिपुःमनःवात्रुराधिःबलेनाल
स्यादिनावर्त्तीचकारहृतवानित्यर्थःएवंप्रभीःनापथ्यभक्षणेनरसनप्रीतिरितिपुरुषःतेआधिनिजोच्चंकथमहंसंसारब
धनादनर्दिनंगछेयमित्येवरूपंउत्सृष्टंकृतवान्नातवान्किंचस्त्रियाकांतयासमंसेवसदास्थितःसर्वदास्त्रीयुक्तस्यपुरु
षस्यकामादिक्षोभाभावात्स्वश्रेयः सिनिअत्यूहप्रवृत्तिःमाविदन्परिपंथिनोयआसीदितिदंपती॥सुगेभिर्दुर्गमतीतामपद्यां
खरातपइतिश्रुतेःमाविदन्नजानंतुआसीदितिमंतःकरणेव्याप्तिरितिअतीतांअतिक्रम्यगतामपद्यांतुनश्यंतु
अरातयःकामादयःअपरंचतादृग्नाधिनाशायस्त्रियावेदवाचासमंसेवनाभ्यस्तःपुरुषःसदास्थितःअवलेआस
क्तएवासीदित्यर्थःअत्रपरस्यराश्रयणान्निंदुरिद्योर्मित्रत्वं॥४६॥एहोद्वेतिगरहोचदानेनभयुःप्रसन्नंचकेनिजा
पत्निविनाशकामः॥घ्नन्तेरिपोनार्कसुतःसहायोबभूवतस्माच्छनिरस्तिमंदः॥४७॥निजापत्निविनाशकामःस्वविप

धंसमिच्छन्प्रगुःकरःगहे चरणेनस्वविषयेस्वारितुंगस्यनाथइत्यत्रोक्तौलालेखनोद्दीप्रगु
स्यकरेणनचक्षुःप्रसंनंत्रिफलाप्रभृतिभिर्योनिद्रिनेत्रबलावहेत्यादिभेषजसेवनेनछायाश्र
यणेनचनिर्मलंचक्षेरिपोरुक्करीत्यादुःखेआत्मनिप्राप्तेसत्करविषयंगतेसतिअर्कसुतश्चक्षु
:सहायःदुरवनिवर्त्तकंनबभवननुचक्षुषोर्कसुतत्वेकिंप्रमाणमितिचेत्सूर्योनश्चक्षुःसौर्यः
सौर्यंगायत्रमितिगहालअस्याअनक्रमणिकायाअर्थःपंचेत्यनुवर्त्ततेसूर्योनोदिवस्या
स्तिपंचचर्चस्यसूक्तस्यसूर्यपुत्रश्चक्षुर्ऋषिःसूर्योदेवतागायत्रीछंदइतिइदंमंत्रबोध्यंसूर्या
दिदेवतानुग्रहीतानिचक्षुरादीनींद्रियाणितन्नत्यधानाःअन्येचोर्थेसंवोजीवात्मषयउच्चै
तेतेसूर्यादीन्देवान्छंदोभिस्तवंतिअतएवपुराणादिषुतुदरसनेदेवतयोर्मित्रावरुणयोरनु ४९

ग्रहेणातएवमैत्रावरुणेरगस्त्यस्यलोकोत्तरनक्षणादिसामर्थ्यवर्णितंमामनेयस्यममताम
मत्वबुद्धिःतदधीनस्यातएव दीर्घतमसःशेषःपूर्वकामांधत्वेपश्चादीश्वरानुग्रहेणादित्याद
र्शित्वमपीत्यादिप्रकृतमनुसरामःतस्मात्सहायकाकरणत्वंचक्षुषोमैत्रःअत्यंतंकोमलं
मस्तीतिज्ञायतइतिशेषःतदुक्तंन्यायशास्त्रेत्वचोपधिष्ठानेजोवायुग्राहकत्वंचक्षुषस्तूपधि
ष्ठानेजोग्राहकत्वमितिप्राचीनाइति॥४८॥अकामइतिअकामआपूर्णहितःसदाकोन्यस्मै
नतुगंपरंहीस्वगेहे॥परंतुमोमेनकृतंतदुःखंभोमासतस्तंवयमाश्रयामः॥४८॥सदासर्व
स्मिन्कालेअकामःप्राप्तव्यरहितःपरिपूर्णत्वात्आपूर्णहितःविपत्तिशून्यःसर्वोत्कृष्टत्वात्अ
र्कःसूर्यःस्वगेहेनिजगृहेसिंहेअन्यस्मैचेंद्रायेमहायतुंगप्रकृष्टेनपरंहीअन्यस्यकस्यापिय

दस्यपूजांनकृतवानित्यर्थःपरंतुतथापिभौमेनभूमिपुत्रेणमंगलेनमेषलग्नंचैतस्यसूर्यस्योच्चस्थानंकृतंसंपादितंतत्र
तंपूजितवानित्यर्थःततःकारणात्भौमाःभूमिपुत्राः द्यौर्मेपिताजनितानाभिरत्रबंधुर्मेमातापृथिवीमही यामितिश्रुतेःना
भिरग्निःभूमिष्ठाश्चवयंतंसूर्यंआश्रयामःअर्च्यदानादिभिःकर्मभिःसेवामहेअथाध्यात्मंसदासर्वोत्कृष्टस्वपिअ
कामःविषयतृष्णारहितःपरमानंदरूपत्वात्आप्तइहितःदुःखशून्यःसर्वबाधेभ्यबाधितत्वात्तत्रोक्तंभगवानतो
नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकः॥नचैनंक्लेदयंत्यापोनशोषयतिमारुतः॥अच्छेद्योयमदाह्योयमक्लेद्यो
शोष्यएवच॥नित्यःसर्वगतस्थाणुरचलोयंसनातनः॥अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते॥तस्मादेवंविदित्वै
नंनानुशोचितुमर्हसीतिअर्कःआत्मास्वगेहेस्वप्रापकत्वात्गृहतुल्येतत्तज्ञानेअन्यमेतुंगंनशक्तोअन्यस्यप्र
शास्तिंनकृतवानित्यर्थःतदानीमन्यस्यविनश्यत्वात्एकमेवाद्वितीयंब्रह्मनेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुतेःपरंतुसंसार ५०

दशायांतुभौमेनपार्थिवेनघ्राणेनप्राणायामेनतथोपस्थेनब्रह्मचर्येणतदुन्नमात्मप्राशस्त्यंकृतंतयोःपरिणामसुख
त्वात्अपरंचघ्राणेनस्वकृचंदनभोगेनतथोपस्थेनभार्याभोगेनात्मप्राशस्त्यंकृतंतयोरिहसुखत्वात्उक्तंचैतत्
धन्यासेवीतरागाणुरुवचनरतास्मक्रूसंसारसंगान्नसज्ञानविलीनागिरिवरगहनेयौवनंयेत्यजंति।त्यक्तुंप्रोत्तुंगपीनस्त
नजघनभराक्रांतकायादिनांतेकांतामालिंग्यगाढंमृदुतलशयनेशेरतेतेपिधन्याइतितत्तःकारणात्भौमाःभूमिः
शरीरंघ्राणंउपस्थंचशक्त्यर्थेतुद्यौर्मूर्द्धानाभिरोदरादियिःतदभिमानिनोवयंतमात्मानमाश्रयामःसर्वेधर्मानितिभ
गवद्गीतेःद्वाहोभयत्रशक्तिंउद्वहयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्तरं॥देवंदेववासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमंमितितमस
स्परितमःअंधकारंत्यक्त्वाज्ञानंचपरिवर्जेत्यर्थःउत्तरंसर्वप्रकाशकंउत्पश्यंतःविचारयंतःदेवत्रादेवेषुइंद्रियेषुचेद्
वंद्योत्तमानंअगन्मप्राप्नुवंतः॥४८॥किंचप्रकरणेउपेंद्रवज्राउतजंउपेंद्रवज्रात्रोत्रोजोगितिलक्षणात्प्रभाक

रेलीनरुचोन्यरेखटाःफलंप्रदातुंनहिशक्नुवंति॥अतोहृदादींद्रियपंचकंचित्यनंतईशेविनिवेशयामः॥४२॥प्रभाकरेस्थेलीनरुचोलुप्तकांतयःअन्यरेखटाःचंद्रादयोग्रहाःफलंशुभाशुभंप्रदातुंप्रकर्षेणसंपादयितुंनशक्नुवंतिनसमर्थाभवंतिहिप्रसिद्धंज्योतिःशास्त्रेतथाध्यात्मेसमाधौप्रभाकरेप्रकाशकेआत्मनिलीनरुचोलुप्तवृत्तयःअन्यरेखटाःमनआदींद्रियाणिफलंप्रियाप्रियंप्रदातुंनहिशक्नुवंतिनैवसमर्थानिभवंतिअतस्तादृशफलानादरात्त्वयंजीवाःहृदादिमनःषष्ठानींद्रियपंचकंपंचावयवाःपरस्परतःपंचकंइंद्रियाणांपंचकंपंचेंद्रियाणीत्यर्थःमनस्तूनेंद्रियंआत्मग्राहकत्वरूपेवैधर्म्यात्इंद्रियेभ्यःपरंमनइतिभगवद्वचनात्तस्यचतस्मनोपींद्रियमेवइंद्रियमिंद्रलिंगमित्यादिव्याकरणस्मृतेःभगवद्वचनंतूक्तवैधर्म्यपरंवेतिचेतन्यरूपेअनंतेअविनाशिनिईशेपरेप्रमात्मन्यदस्तनस्मिन्प्रवर्तकेआत्मनिविनिवेशयामःविशेषेणलीनंकर्तुमिच्छामःपतंगमक्षमसुरस्यमाययाहृदापश्यंतिमनसाविपश्चितः॥समुद्रेअंतःकवयोविचक्षते ४१

मरीचीनांपदमिच्छंतिवेधसइतिश्रुतेःचस्यार्थःपतंगनश्यदवयवंविषयचलद्रियंवाशकंध्यादिसात्परस्परंआत्मानंअसुरस्यदेहाभिमानस्यमाययातज्ज्ञन्यया सुंदरोहंवक्ताहंज्ञाताहमित्यादिभ्रमरूपयाश्रुत्यांहृदापश्यंतिमनसामननशीलेनविपश्चितोविद्वांसःतेश्रेष्ठासेभ्योवरंसमुद्रंइवसर्वाएषपुरुषःसमुद्रइतिश्रुतेःअंतरंतःकरणेक्वयःपंडिताःविचक्षतेविचारयंतितेमध्यमासेभ्योवरंमरीचीनांरश्मीनांमरणधर्मणांजीवानांवपदंप्राप्तिस्थानंपरमात्मस्वरूपमिच्छंतिकर्मभिर्वेधसःकर्मठाःयोगिनश्चअधिदेवतंतुअसुरस्यउक्तरीत्याराहोःमाययाआवरणशक्त्यादिपश्चिमोदवाअकर्तवस्मदृष्यासमुद्रेअंतःआकाशेद्यावापृथिव्योरंतरालेकवयःपितरःवेधसःकर्मकर्तारोमनुष्याः॥४२॥आत्मसूर्ययोतोध्यात्मेप्रत्यक्षंवर्णितंमया॥तंप्रसादंपुनर्वक्तुंवर्षिष्ठंमूतयेभर॥२॥ ॥इतिकालोपनामकाहिताग्निविश्वनाभभद्दालजगोविंदभट्टकृतऋग्भाष्यार्कबोधेवर्षकथनंनामद्वितीयउपदेशः॥२॥शुभंभवतु॥

इदानीमवंश्रुत्वाशिष्यःआत्मार्कस्यनिःशुत्येवुद्धमुक्तस्वभावत्वाच्चशत्रुमित्रेनसंभवतएवेत्यावांक्यगु
कंष्टउतिभास्करस्येतिभास्करस्यकथंजातेशत्रुमित्रेइत्यानिधे॥श्रृणुवत्सप्रवक्ष्यामिशत्रुमित्रसमाहं॥५२॥
हृदयानिधेपरउःखदूरीकरणशीलभास्करस्यार्कस्यात्मनश्चशत्रुमित्रशत्रुरनिष्टकृत्मित्रमिष्टकृत्त
दुभेकथंकेनप्रकारेणजातेप्रादुर्भूतेतथाचप्रकारांशप्रश्नःएवंशिष्यवचनंश्रुत्वागुरुःप्रश्नानरमाहहेवत्सबो
धकत्वंश्रृणुजानीहिअहंत्वयिदयालुःशत्रुमित्रसमानशत्रुमित्रव्याख्यातसमउदासीनःनान्यप्रवक्ष्यामिप्रश्ना
दधिकमपिकथयिष्यामिश्रुयुःस्निग्धस्यशिष्यस्यगुरवोगुह्यमप्युतेतिवचनात्॥५३॥स्वकीयेतिस्वकीयमा
र्गप्रतिकूलयानःशत्रुर्हितस्तद्विपरीतकर्ता॥उपाधितःशत्रुर्हितोसमस्यप्रतीमआम्नायशिरोगतस्य॥५१॥सूर्य
स्यात्मनश्चस्वकीयमार्गप्रतिकूलयानःस्वकीयनिजप्रापकःस्वस्ववर्णाश्रमविहितःमार्गःपंथाःतत्प्रतिकूलया ५२

नःविरुद्धगमनःशत्रुरनिष्टकृत्भवतितद्विपरीतकर्ताइत्युक्तशत्रुविरुद्धस्वधर्मपालकःहितोमित्रंभवतियद्वाइत्युक्त
शत्रुकर्मविमुक्तःहितोमित्रंभवतिएवमुपाधितःउपाधिभ्यांउपाधित्वंतुचलत्वेसतित्यावर्तकत्वंसमस्योपाधिरहि
तस्यतदुक्तंलालनेताडनेमातुर्नोकरएयथाभके॥तद्वदेवमहंशास्मिनियंतुर्गुणदोषयोरितिएवंआम्नायशिरोगत अत
स्योपनिषद्भ्यस्यतथाचोपनिषच्छ्रुतिःसयश्चायंपुरुषेयश्चासावादित्येसएकःसयएवंविदितिसूर्यस्यात्मनश्चंशा
त्रुहितोन्मित्रप्रतीमःजानीमः॥५१॥शत्रुमित्रप्रकारंवक्तुंप्रथमंस्वांतंहृदीनामेंद्रियग्रहाणांमुत्पत्तिंचंद्रादी मा
नित्वंद्रादिखेटाःषडपिप्रभृताअग्नेःस्फुलिंगाइवतिग्मरश्मेः॥तत्रामृतांशुःस्वसमानधर्माहितोभवन्नित्तमिवा
त्मनःसत्॥५२॥षडपिषडूसंख्याकाअपिचंद्रादिखेटाःचंद्रप्रभृतयःखेटाःग्रहाःआदिशब्दात्कुजबुधगुरुभृगु
शनयःतिग्मरश्मेःसूर्यात्प्रभृताःउत्पन्नाःसंतिइदंतुज्योतिःशास्त्रसिद्धांतयंथेषुप्रसिद्धंकस्मादिवस्फुलिंगा

अग्निकणाअग्नेरिवअत्रस्थूलसूक्ष्मत्वादिकंसाधर्म्यंतत्रचंद्रादिषुखेटेषुअमृतांशुःलोकसुखकिरणश्चंद्रः स्वसमानधर्मास्वेनसूर्येणसमानसदृशःस्वसमानःस्वसमानोधर्मःपालकत्वादिर्यस्यसः वक्ष्यतीहाधर्मादनिकेवलादित्यनिवृत्तसमासांतःअतोहितोमित्रमभवत्आसीत्कस्यकिमिवआत्मनोज्ञानस्यसत्धर्मतत्परंचित्तमिवमनश्चस्यएणेपमाअथाध्यात्मंषडपिचंद्रादिखेटाःमनआदीनींद्रियाणितिग्मरश्मेःसूर्यस्यभिन्नादात्मनःसकाशात्प्रभूताउत्पन्नानिअत्रप्रमाणंतूक्तंद्वितीयेगृहइतिश्लोकेअग्नेःस्फुलिंगाइवतत्रचमनआदिषुइंद्रियेषुआत्मनःसंज्ञिदानंदवच्चितोमित्रमभवदेकस्यदेकेवतिग्मरश्मेरमृतांशुरेवरवशब्दोत्रभिन्नक्रमः॥९२॥श्रोत्रमितिइंद्रियश्रोत्रंइंद्रियत्रातोत्रोगितिलक्षणात्॥श्रोत्रंबुधस्यत्वक्भृगुरक्षिसौरिर्वाणीचभौमोरसगंधहेतूस्पृहंतिनद्विषयान्स्वनादीनस्माद्ग्रहास्तेकथिताबुधाद्याः॥९३॥सूर्यस्यबुधःश्रोत्रंभवतिभृगुःशुक्रस्त्वग्भवतिसौरिःशनिरक्षिनेत्रं ९३

तावतान्यथायथंपासिद्धान्विषयान्॥९२

भवतिवाणीशभौमोगुरुमंगलोरसगंधेहेतूक्रमेणरसनंचघ्राणंचभवतःएतेस्वनादीन्शब्दप्रथमान्शब्दादित्यादिशब्दात्तस्पर्शरसरूपगंधाःतत्तद्विषयान्नविशेषेणसिद्धंतितेविषयाःउत्कर्षेणवंधकाःपिंग्वबंधनइतिधातुपाठात्तान्उत्कृष्टान्रटंतिउपादत्तेतस्मात्कारणात्तेश्रोत्रादिभूताःबुधाद्याःबुधप्रभृतयःआद्यग्रहणात्भृगुशनिगुरुकुजाःयेहःकथिताउक्ताःग्रहउपादानइतिधातुनुसारात्बुधाद्याइत्युपलक्षणंसकलात्मनोभूतोसूर्यचंद्रावपिग्रहोभवतःकरणभूतैर्बुधादिभिश्चेंद्रियविषयग्राहकत्वात्तथाभूतत्वाच्चेंद्रियस्यसूर्यस्यविषयग्राहकत्वात्तथात्वोक्तंयोगिभिर्हृदंतरंपृथक्भूतान्यनेकशः॥चीनलोकान्व्याप्यभूतात्माभुंक्तेविश्वभुगव्ययइतिविष्णुःसूर्यःतथाचोक्तंध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तीनारायणःसरसिजासनसन्निविष्टःकेयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रइतिमनुष्यवन्मूर्तेर्वर्णनंतुअतिप्राकृतानांबुध्यभिप्रायेणप्रतिमास्वल्पबुद्धीनांयोगिनां

हृदये हरिरित्यविधानात्भागवतेपिएकएवहिलोकानांसूर्यआत्मादिकहरिः॥सर्ववेदक्रियामूलं
ऋषिनिर्बहुधोदितइतितेत्रैवद्वादशगणानुक्त्वैताभागवतोविष्णोरादित्यस्यविभूतयः॥स्मरतांसंध्य
योर्नृणांहरंत्यं क्षोदिनेदिनइतिचरघुवंशेपिदशमसर्गेसूक्ष्मान्विषयान्भोक्तुंचरितुंदुष्करंतपः॥पर्या
क्षेसिप्रभोःपातुभौहासीन्येनवर्त्मनुमिति॥ज्योतिर्विद्भ्यवदंतियत्स्वभावंकस्यग्रहस्ययत्स्वभाव
केग्रहेलग्नेयउद्भवतिसताद्दशोभवतीतिसूर्यएवसर्वंतर्यामीभूत्वासर्वमनुभवतीतिभावःबुध
दीनांश्रोत्रादिरूपत्वंत्वनुपदमेवस्फुटीकरिष्यतेअत्ररूपकालंकारःतद्रूपकमभेदोपयउपमानो
पमेययोरितिलक्षणात्॥अथघ्राणेश्रोत्रंबुधोभवतिचक्षुर्गुरुर्भवतित्वक्षिशोरिर्भवतिरसगंध
त्वेहेरसःश्रोत्रादिर्भवविधोव्याख्यास्यमानःतथामधुरादिःषड्विधःतथागंधःसुरभिरसुरभि

श्रुतयोत्वक्षीपकेरसनंचघ्राणंचवागीशाभौमोभवतःएतानिस्वनादीनूतत्तद्विषयान्गृह्णंतिजानंतिज्ञापयंतीत्यर्थःतेबु
धाद्याःतानिश्रोत्रादीनींद्रियाणिग्रहाःग्राहकाणिकथिताउक्तानिशेषंपूर्ववत्॥५३॥संप्रतितेषांदिशेषकर्मा हश्रु
त्वास्पृष्ट्वेतिमंदाक्रांतावृत्तंमंदाक्रांताम्भौतौगःसमुद्रर्तुस्वराइतिलक्षणात्॥श्रुत्वास्पृष्ट्वावदंतिहरंतिप्रेक्ष्यसंचार
कर्तीग्रहंजिघ्रंतुंवत्यपिरसमयंगंधमाघ्रायकामी॥कर्तीत्येवंभवतिहृदयाकाशसंचारिभिस्तैःसर्वंमुक्तोयदिसतुत
दामुक्तएवान्यथानो॥५४॥अयंदृश्यमानःआत्माऽकरीत्याहसूर्यःहृदयाकाशसंचारिभिःहृदयसदृशंगतर्वर्तिभि
काशांगगनंतत्रगमनशीलैस्तैर्बुधादिभिःकरणभूतैःएवमनेनप्रकारेणकर्तीधातूपात्तव्यापाराश्रयोभवतिज्ञायते
एवंकथंश्रुत्वास्पृष्ट्वावदंतिहरंतिश्रुत्वावदंतिस्पृष्ट्वाहरंतीत्यन्वयःवृत्तानुसारात्तथोक्तमितिभावःकरणभूतेनबु
धेनश्रुत्वेतिवदंतिचरणभूतेनशुक्रेणस्पृशंतिहरंतिचप्रेक्ष्यसंचारकर्तीकरणभूतेनरविनापश्यंतिगच्छंतिच

रसमुभयंग्रहणंमुंवत्यविकरणमृतेनग्रहस्यतिनाभुंक्ते उत्सर्जतिवा॥अतएवधनुर्मीनगतेसूर्येसकलकार्य
निषेधःतदानींमौनस्यविधानात्गंधमाघ्रायकर्मीकरणमृतेनश्मंगलेनजिघ्रतिकामयतेवपुरंभिंदुर्मुवाक
विरमितोजाअजायत॥इंद्रोविश्वस्यकर्मणोधर्तावज्रीपुरुष्टुतःइतिश्रुतेःएकआत्मेत्यादिनिरुक्तोध्रुवमु मिं
तिभोअत्रस्कोप्रत्ययार्थःपूर्वकालीनविवक्षितःतथाचोस्कोश्रूणोतीत्यपिसुनंवःसतुसूर्यस्तुयदिसर्वबुधादि
भिःमुक्तोःसंबद्धोभवतितदामुक्तएवकर्तृत्वशून्यःभुद्धोभवतिअथवाएभिर्मुक्तइतिवक्तव्यसर्वैरितिवचनमर्थ
विशेषस्यज्ञापकंतथाचसर्वैर्जगत्कारणमायादिभिरित्यादिव्याख्येयंअन्यथामायादिसंबद्धत्वेनोनमुक्तइत्य
र्थःअतश्चंद्रादिषुसर्वेषुग्रहेषुसूर्यगतेषुससुप्रलयःमायादिनाशेतुमहाप्रलयःतदानींसर्वेषांमुक्तिःपुनःसृष्ट्या
नुदयात्तत्कारणाभावादितिविवेकःननुसूर्यस्यमायासंबद्धत्वेकिंप्रमाणमितिचेत्श्रुतिप्रमाणमितिगृहाण॥ ५५

तथाहिपूर्वापरंचरंतोमाययेतोशिशूक्रीळंतोपरियातोअध्वरं॥विश्वान्यन्योभुवनाभिचष्टेऋतूरन्योविदधज्जा
यतेपुनरितिरंतोसूर्याचंद्रमसौमाययाशिशूक्रीळंतौबालकाविवअपार्थककर्मिमहंतौअपार्थकंतेऽर्भकचेष्टितं
यथेतिभागवतात्रममाणोपरियातोअध्वरंअंतरिक्षंलक्षीकृत्यगच्छतःयोऽसौसूतरिक्षनामसुअध्वरशब्दस्यपाठा
त्ततयोरन्यःसूर्यःअभिचष्टेअभिमुख्येनपश्यतिअन्यश्चंद्रमाःऋतून्समयान्दधत्यादीन्विदधत्कुर्वत्पुनःजायते
आविर्भवतिएतेनकर्मठानांजन्ममरणेचंद्रारोधकत्वात्ज्ञानिनांतुसर्वज्ञत्वंसूर्यारोधकत्वादितिध्वनितंमायात्वत्र
शुद्धसत्प्रधानात्तदुपहितस्यसूर्यस्यसर्वज्ञत्वात्यःसर्वज्ञःससर्ववित्इतिश्रुतेःमायाशब्दस्यैकादशसुप्रज्ञाना
मसुपाठाच्चेषंस्पष्टंअथाध्यात्मंअयमंप्रत्ययाश्रयःआत्माप्रमाताहृदयाकाशसंचारिभिःआकाशसदृशांशु
सर्वाधारंहृदयंतत्रसंचारिभिस्तेश्रोत्रादिभिःएवंकर्तृभवतिएवंकथंश्रुत्वोवदतिस्पृष्ट्वाहातिप्रेक्ष्यसंचारकर्तृभव

तिरस्संगृह्य तु जानः संत्यज्य मुक्त्वा पिंडं पमाघ्रायकामी भवति श्रुत्यर्थं तु पुरुषस्थूलसूक्ष्मकारणशरीरेण
वर्त्तो विरागः तद्धन्वत्रः कस्माद्दर्शयतीति सतदृतिनिरुक्तात्तद्दोषदर्शवत्त्वेवं कर्त्तामायादिमायादि
भिश्चोक्तादिभिश्चमुक्तोभवति तदामुक्तावन्यथाकोमायात्रतमः प्रधानात्तुपरिहतस्य जीवकंचित्त
स्मादश्रुत्यर्थं तु ध्वरमंतःकरणंअन्यःसाक्षीआत्माभिचष्टेअन्यःमनःकृतूनशरीराणित्वगादीनिचट्धातुरूपाणिदोषं
सर्वपूर्ववत्अत्रमनआदीनांसर्वेषांलयेसतिसुषुप्तिःआभ्यासवैराग्याभ्यांनिरुद्धेमनसिसमाधिःतस्मिन्सिद्धेसति सूर्य
लोकप्राप्तिःसिद्धेयोगेजन्महमृतत्वायकल्पतइतियाज्ञवल्क्यस्मृतेःतदानींसकलदुरितध्वंसात्सैवमुक्तिरित्यर्थः
तेनसपुनरावर्ततइतिश्रुतेःयद्वानानिवर्ततेतद्धामपरममेमितिभगवद्वचनाच्चआत्यंतिकीमुक्तिस्तूसूर्येणसहैवभव
तिसूर्यस्यसर्वजीवसमष्टित्वात्उक्तश्रुतेरितिविवेकःअतएवोक्तंवेदांतग्रंथेषुशुकवामदेवादीनांमुक्तिश्रवणमर्थ ५६

वादइतिएतेनात्मनएकत्व[illegible]एकस्यात्मनोमुक्तौजातायांसर्वेषांमुक्तिप्रसंगइतिमन्यमानानित्यभे
दवादिनःपरास्तास्तरत्सर्वमुपरिष्टात्स्फुटीकरिष्यतेस्यादेतत्धर्मीहिमार्गप्रवर्तकाःयेवेदव्यासादयःतद्भूयैस्तेषाम
प्युत्पथगामित्वंश्रूयतेतथाहिस्वस्यकानीनत्वंवेनंतत्वंविप्राहिक्षत्रियात्मनोनावगेयाःकदाचनेतियाज्ञवल्क्यस्मृति
विरुद्धंकिंचपंचानांपांडवानांएकद्रौपदीभर्तृत्वसंपादनंतस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिनैकस्येबहवःसहपतयइतिश्रु
तिविरुद्धंअन्यच्चधार्मि[illegible]काणांराज्यजीवनादिलोभेनगुरुवधार्थंमिथ्याभाषणावर्णानंतरेणवर्णिनंववर्णिनांहिवधो
यत्रतत्रसाक्ष्यनृतंवदेदितिअस्वर्ग्यलोकविद्विष्टंधर्ममाचरेन्नास्तितिवस्मृतिविरुद्धंचनदेवचरितंचरेदितिमहात्म
नांतेषांक्वचनंग्राह्यंनलाघवेणसामर्थ्यादितिवाचंयद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः।सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तद
नुवर्त्ततइत्यादिभगवद्वचनेनसदाचरणस्यैवेतरप्रवर्त्तकत्वात्अन्यथासर्वव्रतकथासुत्रंत्रेवेदाहरंतीममितिहासंपुरा

तनमित्यादिनाऽऽर्षव्रताचरणवर्णनंव्यर्थंस्यात्एवंसतितेषांमहाप्रलयादिपरोक्षार्थद्योतकवचनेनकथंप्रामाण्यंतद्
भावेचकुतःसिद्धिरितिचेत्अत्रोच्यतेसर्वज्ञोवान्समुद्दीर्घमंगेवाक्षिण्यासःअध्यात्मेअन्नमयकोशाभिमानी
आत्माभारतंनामभूरत्नवंशावर्णनंकृतवान्ततत्प्राणवंशावर्णनमितिज्ञायतेसरस्वतीवान्भारतीवानितिवाग्वैसरस्व
तीप्राणोभरतइतिश्रुतेःतत्रस्वात्पत्तिःमत्स्यामत्ताजीवाःमाद्यंतेन्योन्यंभक्षणायेतिनिरुक्तात्तान्विध्यंतिज्ञानेपद्
ज्ञानविषयापसारणेनवशीकृत्यमोचयंतितेव्याधाआरूढायोगिनस्तेषांकन्यास्वानुपयोगाद्धेयत्वाभिमतात्तरं
णौस्थितासत्यवतीसत्यंन्नस्यवेदःतद्वतीअध्यात्मविद्यासाद्वीपैर्ब्राह्मणैश्चारीरआवरकत्वान्नीहारेणाज्ञानेनावृता
तस्यांपराशरात्कामादिशत्रुविनाशकात्इंद्रोयात्नामभरत्पराशरइतिश्रुतेःइंद्रआत्माऽऽत्तीर्षोव्यासजन्मव्य
स्यतिविवेचयतिविविधमुपदिशतिचव्यासस्तस्याविर्भावोवर्णितःजितेंद्रियोमुमुक्षुरात्मविद्यासाधकःसर्ववित्

५७

५ द्वाभ्यांमूर्ध्नीयोगतिभ्यांगताआपोरेतांसियस्मिन्तस्मिन्५३

भवतीत्यर्थेतात्पर्यात्एतेनकानीनत्वदोषोपहृतःकिंचव्यासउक्तरूपत्वादारुरुक्षुर्योगीसत्यवत्याःत्मविद्ययानुगृहीतो
न्नमयकोशाभिमानीयंविकायांरविलविअविशरणइतिधातुपाठात्वेदविद्यायांकर्ममात्रसाधिकायांप्रवृत्ततदासएव
धृतराष्ट्रःसर्वप्रपंचधारणात्प्राणमयकोशाभिमानीदुष्कर्मसंस्कारात्सात्विकैरेंद्रियैःपरिणामसुखमित्यभिमन्यमानोतए
षांधोष्वतेअतएवतथैवपुनर्ज्ञानसाधिकायामुपासनायांप्रवृत्ततदासएवपांडुःपंडिगतावितिधातुपाठात्मननात्म
नोमयकोशाभिमानीयमविरक्तःशुक्लःअतएवतथैवपुनर्दीर्घात्दासादस्यतेरुपदासयतिकर्माणीतिनिरुक्तात्सकं
लसुखसाधिकायांविद्यायांप्रवृत्ततदासएवविदुरःविद्दज्ञानइतिधातुपाठात्विज्ञानमयकोशाभिमानीसात्विकःसर्व
दाप्रीतदानींस्वसुखानुभवात्स्वयमेवज्योतिरर्थंविदविदरणेविचारमंथनेप्रवृत्ततदासएवशुकःशुशीघ्रंकःसुख
रूपःतदुक्तंनिरुक्तेआशुइतिचक्षिप्रनामनीभवतइतिकमितिसुखनामेतिचआनंदमयकोशाभिमा

नीत्रह्मसुखानुभवकर्तापरमःशांतःएवंपंचकोशाभिमानीव्यासोमुनिःभगवान्स्वेनैवकृतवान्स्वस्यसर्वसा
धारणत्वादितिगम्यतेततथाहितत्रादौपांडोर्मनोमयकोशस्यधर्ममनुदिद्रा श्चिदेवतानुग्रहेणतत्प्रकृतिकाध
र्मीमार्जुननकुलसहदेवाःएवंपुत्रावर्णिताःतत्रपृथायांत्रयःमाद्यांद्वौतेक्रमेणरसननयेनश्रवणघ्राणत्वग्
पाणिज्ञानेंद्रियाणिप्रथनात्विषयेषुप्राकुर्यंतप्रवृत्तेःपृथापुत्रत्वंसंख्यायमर्जनात्माद्रीपुत्रत्वमिति
शायतेअर्थसाम्यात्तत्रधर्मःधृधारणइतिधातुपाठात्सर्वेषामाश्रयभूतःसमवर्तीअतएवाजातशत्रुः स
त्यपरोरसनंभवतितद्विषयस्यमत्स्यजीवनोभयकर्तृत्वात्समवर्तित्वंतथाचतैत्तिरीयाआमनंतिअन्नंमृत्युंत
मुजीनुमाद्रुरितिभीमःअभीभयइतिधातुपाठाद्भीमाद्बिभ्यत्यस्माद्वीयोप्येतत्स्मादेवेतिनिरुक्ताःत्वसर्वेषां
भयंकरःनेत्रंभवतिनेत्रस्यभयक्रोधव्यंजनकत्वात्अर्जुनःऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेतिधातुपाठात्सर्वेषां

कार्यकर्तापरमेश्वर्येछुःअतएवोपदेश्यःभवतिश्रोत्रद्वारासुबुद्धिग्रहणेनसर्वार्थसिद्धेःनकुलाःकुत्सितंला
तीकुलःलाआदानेआतोनुपूर्विकइतिसूत्रात्तद्विनानकुलःनघ्राणेनपानवेदानासत्यानमुनिनकुलनखेनपुंसकन
क्षत्रनक्रनाकेषुप्रकृत्येतिसूत्रेणनञःप्रकृतिभावःसर्वेषांपरीक्षकःघ्राणंभवतिघ्राणस्यगंधग्रहणनासादिवत्तेषु
परीक्षादर्शनात्पभुषुनुस्फुटेदर्शनाच्चसहदेवःदेवैःसहवर्तमानःवेपसर्जनस्येतिसूत्रात्सहस्यसभावःसर्वे
षांसुंदरःशुक्रःत्वग्भवतिइंद्रियाण्यत्रदेवाउच्यंतइतिनिरुक्तात्सुंदरेणत्वगिंद्रियाणांप्रजनात्तदनंतरंमाद्रीप्र
मादकरणात्विषयासक्तिरस्यामासक्तस्यपांडोर्मनोमयकोशस्यनाशःविषयान्ध्यायतःपुंसःसंगस्तेषूपजा
यते॥संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोभिजायते॥क्रोधाद्भवतिसंमोहःसंमोहात्स्मृतिविभ्रमः॥स्मृतिभ्रं
शाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यतीतिभगवद्वचनात्इतरेर्ध्वंतपस्विभिःभीष्मंब्रह्मचर्यधृतराष्ट्रंप्राणमयकोश

संरक्षणार्थंप्रापितानींद्रियाणिधर्मादिरूपाणिरसनादीनितत्रउक्तरूपेणधृतराष्ट्रेणजीवेनदुष्टसंगत्योपेक्षि
तानांसत्संगत्यापेक्षितानांमनोमयकोशसंबंधिनांउक्तरीत्यापांडवाभिधानानांस्वस्वविषेयतत्पराणांमींद्रियाणांस्व
स्वप्रकृतिप्रकाशार्थंसंवादादिवर्णनंतुप्रबोधचंद्रोदयनाटकादिग्रंथेषुदंभाहंकारादीनामिवतत्रोपनिषदादिषुमन
आदीनामिवपुरुषत्वारोपणबोध्यंतदानीमुक्तरूपोधृतराष्ट्रोजीवःउक्तरीत्यापांडवाभिधानानींद्रियाणिदुष्टकलि
संगत्यादुर्भोज्यादिनापीड्यामासविज्ञानमयकोशेनोक्तरीत्याविदुरेणहेराजन्वत्वयासुदृत्तीनिपांडवाभिधानानि
तवैवसुखसंपादकानींद्रियाणिनोपेक्षितव्यानिदुष्टसंगत्याएतदुपेक्षणेत्वमहत्यकीर्तिर्भविष्यती.ज्ञेयंबोधि
तोपिधृतराष्ट्रःप्राणमयकोशाभिमानीजीवःदुष्टकलिस्नेहातज्जन्यनिर्मितगेहजननहेतुकेदेहेदाहेचशीतला
रोचनस्फारफल्गुकोद्राग्निनातापयामासपरंतुतदातत्रपूर्वंविज्ञानमयकोशेनाविदुरेणम्लेछभाषयाअसंस्कृ ५९

तयातस्माकुमारंजातंजघन्यावागाविशतिवाग्धिसरस्वतीतिश्रुतेःततोनिर्गमनोपायंप्रतिबोधितंउक्तरीत्याध
र्मोभिधानंरसनंतेनबोधितान्मार्गात्पांडवाभिधानमींद्रियाणांकुंत्यभिधानधृत्यासहसंतापात्तन्निर्गत्यविषयेषु
ब्राह्मणशरीरसंगात्यथेछंभिक्षाचरणंततोब्राह्मणशरीरसंगेनवृक्षःसात्विकःआरुरुक्षुर्योगीतदनुग्रहेण
बहुपत्रकन्यासेष्टप्रतिबंधतिपत्तेर्यद्वादुर्दृशस्तस्यवाचलंपर्दस्थानंयस्यअसौशोभनोनयस्तस्यप्रकाशोको
रुक्षाउक्तरूपविषयादुर्योधनाद्यभिधानकलिप्रभृतिदुष्टनाशिकासाअधोदृष्ट्यास्थूलदेहदृष्ट्याउपरिस्थि
तश्चंचलोमस्थःअव्यारुतेतृतीयशरीरबद्धःमशकादिधर्मीकोदिमनोजीवःप्राज्ञंतद्देहंअर्जुनाभिधानं मा
श्रोत्रंजातंनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावात्मश्रवणतत्परेणश्रोत्रेणमशकादिविशिष्टस्यजीवनास्येशोभनतीति
भावःतद्द्वाराकृक्षाउक्तरूपाबुद्धिःअर्जुनाभिधानश्रोत्रसहितानिधर्माद्यभिधानरसनादींद्रियाणिप्राप्तापत्तिं

द्रियाणामप्यात्मसुखसाधकत्वमितिभावः एतेनैकस्याद्रोपद्याःपंचपांडवभर्तृकत्वदोषोनिरस्तः अन्यच्चततः छत्रा
नुग्रहीतानांस्वस्वधर्मेणसकलविषयेतृष्णांसकलसंपत्याराजसूयकरणंराजा सर्वप्रपंचपतिर्मनःसूयतेकंप्रति
शिथिलीक्रियतेयस्मिन्समाधानरूपोयशःतदनुष्ठानमतएवमनोमयकोशस्यपांडुभिधानस्यप्रसादः तत्रदुर्यो
धनाभिधानस्यदुष्टस्यकलेःनीलस्थलभ्रमःस्थलेजलभ्रमः अनात्मन्यात्मबुद्धिः तत्रोनात्मन्यात्मबुद्धेपतनरोषा
द्राजसतामसस्वभावाविभीषश्चतत्रैवरूक्षस्यारुरुक्षोर्योगिनःभीष्माभिधानः त्रयश्चयेरुतदृज्ञासमयेअनात्म
प्रकाशकःअतएवशिशुपालबालकबुद्धिरक्षकोदेहाभिमानःतस्यसुदर्शनेनतत्त्वज्ञाननाशेसतिकृष्णस्यारु
रुक्षोर्योगिनोआत्मज्योतिःप्राप्तिःनतूत्कृष्टरूपरूक्षाश्रितानांपांडवाभिधानानामिंद्रियाणांतादृशसंपत्तिमसहमा
नस्यदुर्योधनाभिधानस्यदुष्टस्यकलेःशकुनिनाशरीरसामर्थ्येनधर्माभिधानस्यरसनस्यदुरोदरादिविषयेप्रवर्तने ६०

नातादृशसंपत्तिहरणंतत्रकृष्णाउत्कृष्टरूपाबुद्धिःदुश्शासनाभिधानेनदुष्टोपदेशेनगृहीतापिराजसीआवरणेतरा
नीकृष्टेनारतस्तृणायोगिनानेकावरणापरणात्दुःशासनस्यराजसीबुद्धिरावरणरहितानेनभवतीतिज्ञात्वा
आवरणभंगायसुशासनेनभवितव्यमितिभावः॥ततःदुर्योधनाभिधानेनदुष्टेनकलिनाहारिताःस्वसंपत्ति
मवेक्ष्यतन्नाशायेहूतवनेसदृसहिवेकेप्रहसितःसत्वोत्कृष्टरूपोव्यासआगतःकृष्णयोगीराजसःतत्कृतधर्माभि
धानरसनादिविषयतउपदेशेनार्जुनाभिधानस्यश्रोत्रस्यईश्वरात्मानंस्वापकृत्वातन्नियमिंद्रकीलाभिधान श्रा
त्मणाशरीरंप्रतिप्रापणंनेयंतदुपासनेननस्वाप्तिःततस्तदुपदेशेनतत्तीयकारणसमष्ट्यभिमानिरुद्रोपासनत
त्रप्रथमंकोवाऽनुद्रुणकृतीर्नेभ्यासुत्तस्यहननंतत्समगेनेवतामसप्रपंचाभिभवःततोभिमतशिवदर्शनेनपा
शुपताभिधानपरमैश्वर्यप्राप्तिःस्वर्गस्यात्मसुखस्यानुभवःतत्रतत्तरस्यईंद्रियसुखसंपत्तिका, स्मृतिस्याअना

दरवशात्कीबलारोपेसत्यपिउक्तरूपेंद्रानुग्रहात्प्रशस्तिरेवासीत्इतरेषांधर्माद्यभिधानेंद्रियाणांतीर्थशास्त्रादि
तत्सेवनंततःसर्वेषांविराटः रटनंराटःरटपरिभाषणइतिधातुपाठः विविधोविपरीतश्चराटःसंज्ञा त्रलचयीहितान्वि
र्थस्मात्सवेदःतस्यविषयेअनुद्यानेदुर्योधनाद्यभिधानदुष्टकलिप्रियावासःतन्नभीमाभिधानेनचक्षुषाकीचकेःप
वनएरंधोवंशःतद्दह्यमानोतएषांतनिःसारःअन्नमयःपुरुषःतत्रप्रवृत्ताकृष्णाउक्तरूपाबुद्धिःसातमि
थ्येतिनिरस्तयपरमात्मसत्येदर्शनेपुनरपहृताअन्नमयपुरुषानभिमानेनचक्षुःसत्यमेवजातमितिभावःततउ
त्तरउत्तरोभवतीतिनिरुक्तात्उत्तरउच्चकोपिश्रवणमननादिकार्योकुशलःश्रेष्ठात्मकःसत्सहायेनाद्रु
नाभिधाननेमोहयित्वातान्विस्मृत्यानाद्येत्यर्थःततोगावःकलिहताश्चेत्तद्वृत्तयःप्रत्याहृताःउत्तरस्यविराट्यु
त्तरवर्णनंतुस्वस्वरूपविपरीतसंज्ञांसंपादयतोवेदविशिष्टस्यविषयलंपटत्वविशिष्टद्वितीयजन्मपरएवतत्क ६१

×श्रोत्रेणदुर्योधनाद्यभिधानान्दुष्टान्कलितदाश्रितान्प्रस्थापनेनतद्धितासंपादनेन ×२

ना र्मतुष्टःकक्षआरुरुक्षुर्योगीधर्माद्यभिधानोंरसनादींद्रियाणांस्वातंत्र्येणविषयान्भोक्तुंस्वयमुद्योगंकृतवान्तत्रविज्ञा
नमयकोशेनविदुरेणाकेनेधास्वेष्टंप्रतिबोधितःप्राणमयकोशःधृतराष्ट्रसदुपदेशेनस्वेष्टंनिश्चितवान्धर्माभिधानेनर
सेननस्वातंत्र्येणविषयान्भोक्तुंप्राणमयकोशंधृतराष्ट्रप्रार्थयितुंप्रेरितःकक्षआरुरुक्षुर्योगीतंत्वद्यराःसाधकेन्योध
र्मोभिधानरसनादिभ्यःपंचभ्यःस्वातंत्र्येणविषयभोगान्दत्वापवित्रेस्तोःसुरवंप्राप्नुहीतिनितरांबोधितवान्ततोकृष्णो
धृतराष्ट्रोजीवःदुर्योधनाद्यभिधानेषुदुष्टेषुकलिप्रभृतिषुवद्धस्नेहाममेदमिष्टसाधनमितिनज्ञातवान्तदाकर्णैःकृ
विक्षेपइतिधातुपाठात्कर्णैःकृंतनेनेतिनिरुक्ताद्दुर्योधनाद्यभिधानदुष्टकलिकार्यसाधकस्यदुपदेशेनकक्ष
आरुरुक्षुर्योगिनिबद्धेसतिधर्माद्यभिधानरसनादींद्रियाणिप्रतिहतानिभविष्यंतीत्येवंरूपेणउक्तरूपोदुर्योध
नस्यबद्धुंप्रवृत्तस्यदाकक्षआरुरुक्षुर्योगीविश्वात्मयोगेनगायत्र्यनुग्रहादुत्पन्नेनात्माकोभेदज्ञानात्मकेनप्राणम

यकोशाभिमानिनोधृतराष्ट्रस्यांधंदूरीचकारतदानीमपिदुर्योधनाभिधानोदुष्टःकलिःसर्वमेतद्दिंद्रजालंनगुवास्तवमि
तिस्तद्देश्वर्यनमन्यतेस्मइदानीमप्यनुभूयतेमत्सरीअध्यात्मविमुखोलोकोऽनेकधाप्रतिपादितमप्यात्मकोभेदसत्यंन
मन्यतेकिंतुकल्पनामात्रमितिमन्यतेमनुष्यजन्मनःएतादृशासामर्थ्यसंभावनादितितदानींउक्तरूपोधृतरा
ष्ट्रोदुर्योधनाद्यभिधानदुष्टकलिप्रभृतिवचनविश्वस्तःकुतोभयतसाधकश्रुतिस्मृतिरूपंयोगेश्वरवचननजयाह
तदाक्षत्रआरुरुक्षुर्योगीइदानींविहितेनैवकर्मणाएतान्दुष्टान्विनाश्यधर्माद्यभिधानरसनादींद्रियाणिस्वार्थेभ्ये
णविषयभोगंगमयिष्यामीतिनिश्चितवान्दुर्योधनादीनांधृतराष्ट्रपुत्रत्ववर्णनंतुकेवलविषयसुखलंपटःसुबलजन्या
यामहंकृतावासक्तःस्वेष्टसाधकज्ञानिवचनलोपीत्रीवोदुष्कर्मीदिरूपोभवतीत्यर्थपरंशतशब्दस्तुबहुवाचकःउक्तंचभा
रविणासुतानांशतंयंकिमुतस्यराज्ञःसुयोधनंवान्गुणैरतीताः॥यस्यक्रुवान्वःसदृशाबलाद्वामोहंविधत्तेविषयाभिला ६२

षइतितताआदौभीष्मयुद्धंतत्रस्वधर्मपरेभीष्मेयुध्यमानेसतितेनतिरस्कृतस्यकर्त्र्येणयुद्धान्निवृत्तिःप्रत्यहंसुधिष्ठिर
श्रितायुतराजवधःततःशिखंडिदर्शनसमयेभीष्मस्यपतनंशरतल्पशयनंवतत्रैवबोध्यंतथाहिब्रह्मग्रहणानंतरंब्रह्मचा
रिकर्मतत्रब्रह्मचारिणिस्वकर्मकुर्वतिधर्मोद्विपराभवंविकीर्षतएवब्रह्मचारितिरस्कृतस्यकर्त्र्येणोक्तरूपस्यदुष्टोपद
शरूपकर्मणःसकाशान्निवृत्तिःतदानींगुरुसेवातत्परतयादुरुपदेशानादरात्तत्रप्रत्यहंब्रह्मचारिणारसनाश्रितद्वा
द्रियवृत्तिनियमनंततःश्मश्रुलोमवृद्धदर्शनसमयेब्रह्मचारिणःस्वकर्मणःसमावर्तनंतदानींयौवनप्राद्भूर्वात्तरुछ
एणब्रह्मचर्यरक्षणंतत्रादौशोकाद्यभिभूतस्यार्जुनस्यसन्मार्गोपदेशवर्णनंतुब्रह्मचर्यकर्मणिउपनयनकल्पोक्तधर्मो
पदेशपरंश्रोतुरंतःशत्रुजयानंतरंनिर्भयेनबहिःशत्रुनाशःशांतरसात्उक्तंचक्षमाशस्त्रंकरेयस्य।दुर्जनःकिंकरिष्य
ति॥अतएवपतितोवह्निःस्वयमेवोपशाम्यतीत्यर्थपरंततोद्योणयुद्धंतत्रचक्रव्यूहवृत्तस्यनिर्गंतुंसमर्थस्यरु

ज्ञानमुत्पन्नं तस्य लक्ष्मणादिहंतुरभिमन्योर्दौःशासनिनावधः ततः कृष्णानुगृहीतेनार्जुनेन सूर्यदर्शिनेंजयद्रथस्य
वधः ततो रात्रौ घटोत्कचेन राक्षसेन दुर्योधनश्रितराक्षसवधः ततो दुर्योधनादिषु भीतिमुत्पन्नां दृष्ट्वा कर्णेनेंद्रदत्तया घटोत्क
चवधः ततो द्रोणयुद्धं तीव्रभरद्वाजकरसंतिरस्कृतानां रक्षार्थं युधिष्ठिरस्याश्वत्थामादृतइतिभाषणं ततः समाहि
तस्य द्रोणस्य धृष्टद्युम्नेनवधः ततोऽश्वत्थाम्नावारायणास्त्रप्रयोगो युधिष्ठिरादिषुततस्तेषांविनयनं; तदर्थंवा
ध्यंतथाहि द्रोणं द्रुममयंभवतीतिनिरुक्तात्द्रोणयुद्धंगृहकर्मतत्रसंसारचक्रस्यवृद्धस्यमुक्तिंकर्तुस्मेधर्मस्यल
क्ष्मणःश्रीमान्लक्ष्मीवान्स्यपामादित्वान्मलर्षीयुनप्रत्ययेपरेलक्ष्म्याअंचतिगणसूत्रेणाकारादेशात्तद्वान्
ष्ट्याद्व्याद्रियहणात्तद्धनशीलस्यआरुरुक्षयायोग्यनुगृहीतस्ययथोक्तसाधनोपक्षणादभितः क्रोधविशि
ष्टस्याग्निहोत्रकर्मणः एतद्वाअग्निहोत्रंवैऽस्यदेवंषोलशकलमितिश्रुत्यनुसारात्दुष्कर्माश्रितेनदुष्टशास ६३

नषोषः केणवधः दुष्टशासनविशिष्टस्यकेवलेंद्रियसुखतत्परस्यपरोक्षमहाफलकाग्निहोत्रकर्मातिरस्कृ
र्तृत्वात्लोकेयशोर्थंअभिमन्योरर्जुनपुत्रत्ववर्णनंसुभद्रायांश्रीभनकल्याणायांश्रुतौनितरांतत्परोव्रतीआरु
रुक्षयोग्यनुगृहीतोग्निहोत्रकर्मकर्तीभवतीत्यर्थपरंलक्ष्मणादीनांदुर्योधनादिपुत्रत्ववर्णनंतुकेवलस्वसु
खसाधनतत्पराःसर्वेयुक्तमेवकरोमीतिस्वधर्मस्यदर्शयितारःश्रीमदादिरूपाभवंतीत्यर्थपरंततोऽग्निहो
त्रंजनन्यांवेदवाचितत्परेणश्रोत्रेणदुष्कर्मादिषुपरमात्मसूर्यदर्शिनेनसुरचितेषुसत्सुजयद्रथादिघोरं
भःआरुरुक्षयोग्यनुगृहात्सुदर्शिनेनतत्त्वज्ञानेन[illegible]परमात्मानंसूर्यंसर्वकर्मसाक्षिणंतत्फलदा
तारंचदृष्ट्वाहतःश्रोत्रेतद्वचःश्रवणेतत्परंनाभूदितिभावः अनुभवोप्यत्रस्पष्टएवततःसंसारआरुरुक्षु
योगिप्रवर्तिनेनघटोत्कचेन घटेइतिघटस्तत्समयोग्यःअतएवोत्कचउत्कृष्टबंधनःकषबंधनइतिधा

न

त्वनुसारात्दउक्तबंधनश्चसत्सुरागेसत्सुद्वेषः तादृशात्तत्कप्रवर्तनद्वेषेणादुष्कर्मीश्रितादोषाविनाशि
नाःततोदुष्कर्मीदिषुपराभूतेषुसत्सुतत्रेरितेनकर्णेनउक्तरीत्यासंतापकेनसर्वतोसिश्रीमानसिपरिपूर्णोसीत्ये
वंरूपयापरमेश्वर्यशास्त्याहतःवंचितःब्राह्मणंत्यःचोरोहंतव्यइत्यादिबुद्धिनिरासेनकलिदृष्टद्वेभवतीतिभावः अ
त्रानुभवःसुधीभिरूहनीयः घंटोत्कचस्यभीमपुत्रत्वकर्णनंतुहिडिंबाहिदृअनादरइतिधातुपाठात्सर्वत्रानादर
रूक्षत्वेराजसीतितस्यामासक्तस्यचरूक्षःसकाशाद्रागद्वेषप्रवर्तनंभवतीत्यर्थपरंततोतीवभोजनादिगृह
कर्मणिप्रवृत्तेआरुरुक्षुयोगिप्रेरणयास्वाश्रितानांरक्षणार्थरसनस्यअश्वत्थामाअश्वःसकलविषयभोगसा
धनोदेहःअशभोजनइतिक्याद्यधातुपाठात्तत्रभोक्तृलेनतिष्ठतीतिअंतामनिन्कनिन्नीनिपश्चेतिमनिन्प्रत्ययो
दरादित्वात्सस्यतःतथाचाश्वत्थामाजीवःविरमविनाश्यपिहतदत्यनृतभाषणंसंसारलंपटस्यममआत्मार्को ६४

भेदासाधनेनपरमात्मलाभाभावान्मरणंजातमित्यर्थपरंत्तेनधार्मिकाणामनृतभाषणमितिदोषोनिरस्तः
[illegible]तुतत्रकुंजरमरणावर्णनंतुपशोरविशेषणदृष्ट्वात्मज्ञस्यंतस्यदेहात्मबुध्यात्नाशोनाशाभ
नुष्यस्यतुमननशीलत्वंतस्यदेहनाशेपिजीवस्यनित्यत्वादनाशादित्यर्थपरंततोयदर्थगार्हस्थ्यंतस्यैवनाशेकिमनेनक
र्मणेतितन्निर्णायास्थिरीभूयप्रवृत्तंधर्मद्वयभिधानरसनारितापकर्मणोनिरूपंचतदाज्ञायार्जितधनेनसमापितंतादृ
शधनस्यबृहत्वात्तद्युक्तंश्राद्धस्यद्रव्यार्थकत्वात्याज्ञवल्क्यस्मृतिरपिन्यायार्जितधनस्तत्वज्ञाननिष्ठातिथिप्रियः
श्राद्धकृत्सत्यवादीवगृहस्थोपिविमुच्यतइतिइतउत्तरोवानप्रस्थाश्रमोवोध्यःततोश्वत्थामाउक्तरीत्याजीवःसाति
केपुरसनानींद्रियेषुश्रीसूर्यनारायणपरंततानततःसेवेंद्रियाणिस्वस्वविषयत्यागेनात्ममात्रपराणिबभूवुःततो
ऽयेधनाभिधानदुष्टेनकलिनापुनरपिप्रवर्तितंकर्माभिधानधर्मीदिविध्वंसकंकर्मस्त्रीसुदासषकेतनस्यविवशो

सर्वार्थसंपत्करीयेमुद्राप्रवि हाययांतिकुधियोमिथ्यावनांतेषिणः॥तेतेनैवविहत्यनिर्दयतरंनग्नीकृतामुंडिताःके
विल्लुंचशिखाःकृताश्चकुटिलाःकापालिकाश्चापरइत्येतादृग्वेषदेशकुलंतत्तद्भिधानाकुरुक्षियोजिनेरितेनार्जु
नाभिधानेनश्रोत्रेणसमापितंततोयुधिष्ठिराभिधानेनरसनेनस्वशक्त्याशल्योरोगोहृतःततदुक्तंयाज्ञवल्क्ये
नदातासत्यःक्षमीप्राज्ञःशुभकर्मीजितेंद्रियः॥तपोरतोयोगशीलोनरोगैरभिभूयतइतितोभीमाभिधानेनचरुषा
दुर्योधनाभिधानोदुष्कर्मीबलभद्राभिधानबलाग्रेनुहीतोपिगदाभिधानयारोगविषाधिएयाशत्रूप्रहृत्याऊरुस्था
नेस्त्रीविषयेहतःनेत्रंतत्रानाहतमितिभावःनेत्रद्वारेवपरस्त्रीभोगप्रवृत्तेःउक्तंवहत्वाकराक्षविशिष्टरेवंगत्वाकतिवि
त्पदानिपद्याक्षी॥नीवतियुवानंनाकिंशिववशिवभूत्वाविलोकयतीतिरेरेचंचललोचनांवितरुचेतःप्रमुच्यस्थि
रंप्रमाणंमहिमानमेणनयनामालोक्यकिंनृत्यसि॥किमन्येवविहरिष्येसवतहतांमुंचांतराशामिमामेषाकंठतटे ६५

कृतारवलुशिलासंसारंवारंनिधावतिभीमस्यदुरवशासनोरारुधिरपानवर्णनंतुदुष्टोपदेष्टृहृदयगतवि
षयरागनिगिरणपरंकामसंज्ञिदुष्टोपदिष्टेपिविषयेपरिणामदुःखत्वेनज्ञातेनेत्रंसात्विकत्वात्तत्परंनभवतीति
भावःतदुक्तंपरिव्राट्कामुकनामकस्मिंस्त्रीकलेवरे॥कुणपःकामिनीभस्यमितितस्त्रीविकल्पनाइतिततोयो
गेश्वरेणकृष्णाभिधानेनविषयसुखाभाषकामेनधर्मीद्याभिधानरसनादींद्रियेषुस्वविहारंनीतिषुविनश्यतापि
दुर्योधनाभिधानेनदुष्टेनकलिनारजसाभिविक्तोतएवराजसोश्वत्थामोक्रूरपांडवोधर्मीद्याभिधानरसनादी
द्रियात्मजरूपविषयभोगनाशंतिरस्काररूपंदृष्टद्युम्नाभिधानन्यायार्जितधननाशसहितंसंसारात्रीकृतवा
न्ततदाततुयशस्करंनाम्नाकृतिर्वर्णितंविषयभोगतिरस्कारेकलिकुलनाशात्ततःकृष्णाभिधानरूपेणयोगि
प्रेरितेनार्जुनाभिधानश्रोत्रेणअश्वत्थामरूपजीवप्रयुक्तंखरक्षकंब्रह्मास्त्राभिधानंवेदानुद्धानंअस्त्रलतुदुःख

करत्वात्तशत्रुनाशकत्वाच्चतादृशेनैव ब्रह्मास्त्राभिधानोपनिषदात्माकैक्यज्ञानेनपराभूतंसर्वंलोकंपातूतततःसोऽश्वत्थो
मोक्षरूपोजीवःशांतिंगतऊत्तरागभृगतस्यपरीक्षितोब्रह्मास्त्रात्संतापकात्सुदर्शनिनरक्षणस्यवर्णनंतुसन्यासि
तत्वंतर्गतस्यजीवस्योदरंभरेःकृष्णादृष्ट्वातुष्टानांतत्तत्त्वज्ञानेनरक्षणंसमाधिस्थस्ययोगिनःसर्वकर्मीकरणेपि
प्रत्यवायाभावात्ततदुःखंभगवतासर्वधर्मान्परित्यज्येत्यादिनाततोदुर्योधनाभिधानदुष्कर्मसहायेरन्नमयादि
शून्यपर्यंतंजडात्मवादिभिश्चार्वाकैर्नास्तिकैःकृष्णाभिधानारुरुक्षोर्ग्राह्यंगृहीतस्यापिधर्मीभिधानस्यरसन
स्यहृषीकेशारोपितेसतिस्वकार्यानिवृत्तिःतदाकृष्णाभिधानआरुरुक्षुर्योगीस्वाभिमतरसिध्यर्थंभीष्माभिधानब्रह्म
चर्यतःसकलविविधधर्मबोधनेधर्मीद्यभिधानरसनाहीद्रियाणिप्रवर्तयिष्यामासततोभीष्मस्यात्तरायणमरणवर्णे
नंतुविषयदर्शिनब्रह्मचर्यस्यनाशइत्यर्थपरंशृंताभवतितापायेत्यादिकाध्यानुभवाख्याविनोब्रह्मचारिणोमे ६६

नैष्ठिकस्यापुनर्भवज्ञापनार्थंचतदुक्तंयाज्ञवल्क्येनब्रह्मनविधिनादेहंसाधयन्निजेंद्रियः॥ब्रह्मलोकमवाप्नोति
नचेहजायतेपुनरितितत्कृष्णा भिधानारुरुक्षोयोगिवशवर्तिनांधर्मीद्यभिधानरसनाहीद्रियाणांनिःकंटकरा
ज्यसुखाभिधानपरमानंदाभवःतस्मिन्ब्रह्मरूपेणप्रवृत्तेसतिकृष्णाभिधानस्यारुरुक्षोर्योगिनःकुलंप्रद्युम्नाद्यभि
धानकामादिकंतत्संज्ञहीयेवनष्टंततोकृष्णउक्तरूपेयोगेश्वरेअर्जुनाभिधानश्रोत्रायत्वनार्थिकात्वेनाभिमता
विषयानंदहृतीःसमर्थस्वरूपंसच्चिदानंदात्मकंगतेअर्जुनाभिधानश्रोत्राहृतप्राणबलात्तूचीराभिधानेःसंसारिभिर्वि
षयानंदहृतयोहृताःतैस्माअर्जुनाइत्यर्थः।ततोविषयाणामुत्तरपथंगतानांशरीरलयेसतिस्वरूपावस्थेनै
तुष्णारूढेयोगिनिहृतबलानामिंद्रियाणांसमाधिगतानांगोलेषुवृष्णुस्वस्वरूपंसमष्टिरूपंदेवलोकतद्रूपेण ना
वस्थानमित्यर्थपरमितिभारताध्यात्मतिसंक्षेपः॥शेषंदर्शितदिशाध्यात्मदृशावेसयंएवंसर्वपुराणेष्वध्या

पांडवानां॥

त्मपरमेवसमाख्याबलात्तदप्यनुपदमेवकिंचित्स्फुटीकरिष्यतेतस्माद्देव्यासादीनांमुनीनांनोत्पथगामित्व
मथाचमहाप्रलयादिपरोक्षार्थद्योतकेतद्वचनेप्रामाण्यमेवतादृशांयोगिनांसर्वज्ञत्वादिति॥५९॥ननुभोजा
दीनामिंद्रियाणांबुधाश्चित्रहत्वमुक्तंतत्रकिंप्रमाणंयुक्तिःकेवलाउतवचनमित्याशंक्यतत्रपुराणमपिप्रमाणम
नादौश्रोत्रस्यबुधत्वमाहवक्तुरितिकक्षुर्गिरित्वांतविधोःसकाशाज्जाताश्रुतिःसाहिमरश्मिपुत्रः॥ बृहस्पतेर्जी
ध्या वायांचंद्राद्बुधोजातइतिपुराणंतथोक्तंमिवक्तुःशब्दंकुर्वतःगिरिवाविस्वांतंमनसदेवविधुःसमष्टिरूपदेवत
स्लः त्वात्तस्माश्रुतिर्जीनाउत्पन्नाभूत्तमविवक्षितंवक्तृवचनेमनसिस्थिरेसतिश्रवणंभवतीतिभावःएतेनवंद्र
स्यगुरुतल्पगलदोषःप्रसक्तःपरांसश्रुतिहिमरश्मिपुत्रश्चंद्रात्मजोबुधउच्यतइतिशेषःएवमुत्तरत्रइदंश्रोत्रं वेश्र ६७
णयोरभेदविवक्षयाअतएवहिमरश्मिपुत्रोबुधइत्युच्यते॥अधुनात्वचःशुक्ररूपत्वमाह।त्वगितित्वग्भागोवीसोकव

जन्मभूमिर्दधातिसंजीवनमात्मगोत्रे॥५९॥कचःसंजीवनविद्यार्थंशुक्रसमीपंगतःतंसिषेवेतत्रदृषपर्वणासुरैरयदाय
दाहृतमदातदादेवयानीस्नेहेनसंजीवितःयदातेपयपानेनोदरंगतःतत्रापितथाशुक्रःतस्मैसंजीवनंददौततःकचोपि
स्वजनकायशुक्रायसंजीवनंददावितिपुराणांतथावाध्यात्मेत्वक्स्पर्शनिंद्रियंसोऽथश्रोत्रंत्वक्फलक्षणाभार्गवःशुक्रःउच्य
तेकीदृशंत्वक्कचजन्मभूमिःकेशाजानित्यानंतादृष्टांत्वक्आत्मगोत्रेस्वपालकायसंजीवनंददातिपोषयतीत्यर्थःअ
यमत्राभिसंधिःदृषपर्वणासर्वज्ञो [illegible]
सर्यदृष्टिवदकर्णोशदर्शनात्मनोतादृतमा [illegible]
वचनेनैवासुरैर्मेलुसर्वदर्शनस्यदुरि [illegible]
[illegible]

कामदृंचदृशीकेनचम्मसुरेणदेहाभिमानिनाप्राकृतपुरुषेणस्वकल्याणायकेशवपेनकारितेपित्वयाज्ञानमा
र्गस्नेहेनपुनःपुनःसंवर्द्धितःश्मश्रुजटालोमभृदात्मवानितियाज्ञवल्क्यस्मृतेःयदातुस्वसुरायोषधादिनाकेशो
त्पत्तिमत्यंतंलयंनीतेसत्यपित्वयातथैवपुनःसंजीवितःकचस्यश्मश्रुकसंजीवनवर्णनंतुरोमणांलग्जीवनज्ञापकत्वप
रंतथाचोक्तंकाव्यंमुङ्क्ष्व्यंजनबीजनेवीहलचंदनासिक्तनेःसरोजदलसंगमेरपिनवेष्टतेसुंदरी॥परंतुतवनामनि
प्रियसखीभिरावेदितंनिवेदयतिजीवितंश्रवणसीम्निरोमोऽमइतिएवमिदमत्यत्रबोध्यंयथात्यभिधानारुरुक्षं
जीवस्यदेवयान्याभिधानज्ञानमार्गशक्तोप्रासायामपिनिष्ठाभिधानसकलसुरवसाधककर्ममोक्षशक्तावेवासक्ति ग
रासीदिति॥९५॥चक्षुषःशनिरूपत्वमाहछायेक्षणमितिछायेक्षणंपालयतीनभायानिगद्यतेसाजननीतदीया॥तदी
यपुत्रत्वमुख्ययुक्तंतस्माच्छनिर्लोचनमेववत्स॥९६॥सूर्यस्यतेजोनेगमसहमानासरण्यूभीयतीत्यःसवर्णीछायात ६८

स्यांसूर्यात्शनिर्जातइतिपुराणांतभाव्याधिदेवतेइनभायाःसूर्यप्रभायाःछायाप्रसिद्धासाईक्षणंचक्षुःपालयतिनाशा
त्ररक्षतिपोषणात्तसाच्छायातदीयाजननीचक्षुषोमातानिगद्यतेउच्यतेसमानसंवित्संवेद्यत्वात्अमुष्यचक्षुषः
तदीयपुत्रत्वंछायात्मजत्वंयुक्तंसाधकप्रमाणेनोपन्यस्तंतस्मादुक्तसाधर्म्यदर्शनात्लोचनंचक्षुःइवत्सपुत्रश
निरेभवतिएवशब्दोत्रभिन्नक्रमःअत्रानुक्तमपिकापिप्रमाणत्वेनोक्तापुरस्तात्तदत्रबोध्यंयथासूत्रसूर्य
शन्योःपरस्परंवैरंबचनगम्यंतत्रापिसूर्यचक्षुषोर्वैरंप्रत्यक्षसिद्धंसूर्यदर्शनेचक्षुर्नाशदर्शनात्तेनेक्षणोद्यंत
मादित्यंनास्तंयंतंकदाचनेपरक्तंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतमितिमनुवचनंनेतेषुस्थानेषुसूर्यदर्शनस्यउ
दितजनकत्वात्तुमाच्चअन्यथादापिदृश्यतेदक्षिणायनेसूर्यस्यछायाप्राप्तिःउत्तरायणेप्रभाप्राप्तिरितितस्मा
दिमेतस्यभार्येभवतःपरंतुसूर्यस्यप्रभायांप्रीतिःस्वसमानशीलत्वात्नछायायांविरुद्धस्वभावत्वात्नअतए

वदक्षिणायनेतामसरेवतानांस्थापनमुक्तंप्रतिष्ठामयूखेनारसिंहेमाल्लभैरववाराहनारसिंहत्रिविक्रमाः
॥महिषासुरहंत्रिश्वरस्थाप्यावैदक्षिणायनस्थितअथाध्यात्मतुरुनःउक्तानिरुक्तात्आत्मा तस्यभाचिच्छक्तिः
तस्याःछायाभासरूपासाईक्षणंसूयतितूनरेंद्रियापेक्षयाबहुप्रकाशसामर्थ्येनपोषयतितूतरस्तर्ववत्
किंचसाभासरूपाछायाकर्मप्रागेवदृष्टेतानमार्गेतुचिच्छक्तिःप्रकाशतेउभेअपिआत्मनोभोगजनक
त्वाभायेउच्येतेतत्राप्यात्मनश्चिच्छक्तावेवप्रीतिर्निजानंदानुभावकत्वात्नेतरस्यांपरिणामदुःखत्वात्
नमुचेद्रमद्रमणंगेदृश्यत्वेकविरुध्येतेतिचेन्नैवंतत्रकेवलंविषयदर्शनमार्गात्मविरोधीफलंन
ह्यात्मदर्शनंतथाऽतोनविरोधःतदुक्तंमाहाभारतेउद्योगपर्वणिश्वमद्ध तमोलोकेयश्चबुद्धेःप
रंगतः॥ यूविमोसुखमेधेतेकिंत्यक्तंतरितोजनरतिरेवंकेवलकर्मप्रागेपिनात्मविरोधीतदुक्तंस
म्यक्कृतानमहाज्योतिर्दृष्टिलोमायतायुषः॥विधीयमानमप्येतन्नभवेत्कर्मबंधकमितिरूपमत्र

बोध्यंयथामुत्रसूर्यच्छायायांशनिजन्मतथात्रात्मनआभासरूपायांछायायांविषयदर्शनोत्पत्तिःयथाचामुत्रसूर्यस्य
भायामश्विजन्मतथाचात्रात्मनश्चिच्छक्तेर्योगमार्गजनिरिति॥५६॥रसनस्यहृहस्यनिर्माहअंगोचरहतिअंगोच
रेकाव्यरसेप्रबोधोभवत्यसुखादपिचेतरत्रतादृक्षभोज्यसुतथेषवृकुलसाकुरुतंरसनंवृद्धामि॥५७॥अस्तु
ह्यात्उत्पातेसतहृत्यत्रोक्तप्रभावाहृकुव्यरव्यातुःअंगोचरेननुभूतेकाव्यरसेकाव्यंशब्दार्थरूपंतदुक्तंकाव्यप्र
काशेतद्दोषौशब्दार्थौसगुणावनलंकृतीपुनःक्वापीतितद्यंगेरसेशौंतासेनवविधप्रबोधोज्ञानंभवतिउत्पद्यते
नवरसारुद्रशांतशृंगारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकबीभत्साद्भुताःतत्रनिर्वेदस्थायीभावःशांतःअहोबाहरिवा
कुसुमशयनेवाद्यद्विवामणौवालोष्ठेवाबलवतिरिपौवासुहृद्विवा॥तृणेवास्त्रैणेवामम्मसहृदोयांतुदिवसाः क्व
चित्सुप्तोरण्यशिवशिवशिवेतिप्रलपतः॥रतिस्थायीभावःशृंगारःभूम्यंवासगृहंविलोक्यशयनादुत्थायकिंचि

उन्नींद्याजमुपागतस्यसुचिरंनिर्विण्यपत्यर्मुरवं॥विभ्रद्वंपरिचुंब्यजातपुलकांमालोक्यगंडस्थलीलज्जानम्रमुखी
पियेणहसताबालाचिरंचुंबिता॥हासस्थायीभावोहास्यःआकुंचपाणिमश्रुविंममम्मूर्द्विवेश्यामंत्रांभसांप्रतिप
दंएषतेःपविवे॥तारस्वरंप्रहितथूत्कमदात्प्रहारंहाहाहतोस्मितिरोदितिविप्लुशर्मी॥कशेस्थायीभावःकरुणः
हामातस्त्वरितासिकुत्रकिमिदंहादेवताःक्वाशिषोधिक्प्राणान्प्रतिततोज्ञानिर्दुतवहलंगेषुदग्धदृशो॥इत्थंघघर
मध्यरुद्धकरुणाःपोरांगनानांगिरश्चित्रस्थानपिरादयंतिशतधाकुर्वंतिमित्तीरपि॥क्रोधस्थायीभावोरौद्रःकृतमनुष्य
तंहंतृवायेरिदंगुरुपातकंमनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः॥नरकरिपुणासार्द्धंतेषांसमीक्षिरीटिनामयमहम
स्रक्श्रेदोमांसैःकरोमिदिशांबलिं॥उत्साहस्थायीभावोवीरःक्षुद्रासंत्रासमेतेविज्ञहतहृदयोभिन्नशत्रेभकुंभा
युष्मद्देहेषुलज्जांदधतिपरमभीसायकाःसंपतंतः॥सौमित्रेतिघपात्रंत्वमसिनहिरुषांनन्वहंमेघनादःकिंविद्रूभं ७०

मलीलानियमितजलधिंराममन्वेषयामि॥भयस्थायीभावोभयानकःश्रीवाभंगाभिरामंमुहुरनुपतितस्यंदनेबद्धदृष्टिः
पश्चार्द्धेनप्रविष्टःशरपतनभयाद्भूयसापूर्वकायं॥दर्भैरर्द्धावलीढैःश्रमविहतमुखभ्रंशिरःकीर्णवर्त्मापश्योदयस्रुत
लाद्भूयतिबद्धुतरंस्तोकमुर्व्यांप्रयाति॥जुगुप्सास्थायीभावोवीभत्सः॥उल्लोलोल्लसदुल्लिखन्प्रथममभ्रष्टश्छोफभूयां
सिमासान्यंसास्थिक्वथितपिंडाद्यवयवसुलभात्सुभृशंतीव्रनिर्विण्णधा॥आर्तःपर्यस्तनेत्रःप्रकटितदशनःप्रेतरंकःकरं
स्रङ्कादंकस्यादस्तिसंस्थंपुटगतमपिकव्यमव्ययमत्ति॥विस्मयस्थायीभावोद्भुतः॥चित्रंमहानेषवतावतारःक्वकोति
रेषाभिनवेवभंगिः॥लोकोत्तरधैर्यमहोप्रभावःकाप्याकृतिर्नूतनएषसर्गः॥अपिचेतरत्ररसाभासभावःभावाभासभा
वस्थितिभावशांतिभावोदयभावसंधिभावशबलतास्वपिप्रबोधोभवतीत्यन्वयःक्रमेणोदाहरणानितत्ररसाभासः॥स्व
मःकंवामाक्षिक्षणमपिविनायंनरमसेविलेभेकःप्राणान्हरणमखमुत्वेयंमृगयसे॥सुलग्नेकोजातःशशिमुखियमा
लिंगसिबलान्नपःश्रीःकस्येषामदननगरीध्यायसितुयं॥अत्रानेकरूपामुकविषयत्वाद्रसाभासः॥भावःकंठकोण

विनिविष्टमीशेतेकालकूटमपिमेमहामृतं॥अप्युपात्तममृतंभवद्भुवोर्दृष्टिर्यदिमेनरोचतेअत्ररतिर्देवविषया॥
भावाभासःराकासुधाकरसुरवीतरलायतास्त्रीसस्मेरयौवनतरंगितविभ्रमास्या॥तत्किंकरोमिविदधेकथमत्रमेभी:त
स्त्रीकृतिव्यतिकरेकइवाभ्युपायः॥इदंसीताविषयकंरावणवचनं॥भावस्थितिः॥जानेकोपपराङ्मुखीप्रियतमास्व
प्नेयदृष्टामयामामासंस्पृशपाणिनेतिरुदतीगंतुंप्रवृत्तानतः॥नोवायत्सरभ्यचाटुकशतैराश्वासयामिप्रियां
भ्रान्तस्तावदहंशठेनविधिनानिद्रादरिद्रीकृतः॥अत्रविधिंप्रत्यसूया॥भावशांतिः॥तस्याःसांद्रविलेपनस्तन
द्वयश्लेषमुद्रांकितंकिंवक्षश्चरणेननिर्व्यतिकरव्याजिनगोपायते॥इत्युक्तंतदित्यदीर्घसहसातत्संप्रमार्ष्टुम
यासाश्लिष्टहारभसेनतत्सुखवशात्तस्याश्चतद्विस्मृतं॥अत्रकांतंप्रतिकोपस्यशांतिःभावोदयः॥एकस्मिन्शयनेवि
पक्षरमणीनामग्रहेमुग्धयासद्यःकोपपराङ्मुखंगलपितयाचाटूनिकुर्वन्नपि॥आवेगादवधीरितःप्रियतमस्तूष्णीं ७१

स्थितस्तत्क्षणान्नाभूत्सुप्तइवेयमंदवलितग्रीवंपुनर्वीक्षितः॥अत्रौत्सुक्यस्यौदयः॥भावसंधिःउत्सिक्तस्यतपः
पराक्रमनिर्वेदेरभ्यागमादेकतःसत्यंप्रियताचवीररभसात्कालश्चमांकर्षतः॥वेदेहीपरिरंभरभसंमुञ्चेतन्यमा
मीलयन्नानंदीहरिचंदनेंदुशिशिरःस्निग्धोरुणाघ्यन्यतः॥अत्रावेगहर्षयोःसंधिःभावशबलता॥क्वाकार्यंराक्षस्रम
णःक्वचकुलंभूयोपिदृश्यतेतत्साहोषाणांपशमायनःश्रुतमहोकोपेपिकांतंमुखं॥किंवक्ष्यंत्यपकल्मषाःकृतधियःस्व
प्नेपिसाकुलेभाचेतःस्वास्थ्यमुपेहिकःखलुयुवाधन्योधरंधास्यति॥अत्रचिंतौत्सुक्यस्मरणशंकादैन्यधृति
चिंताभावानांशबलता॥तादृक्षैरनुभूतपूर्वान्भोज्यभक्ष्यपेयलेह्यादीनुद्दिश्यतथेवप्रवृत्तिर्हर्षः॥तेचरसाउक्तावेह्यकषायास्त्रिमधुराम्लःपटुश्चैवकटूतिक्तकषायकाः॥इत्येतेषड्रसाःप्रोक्ता
नानाद्रव्यसमाश्रिताः॥पृथुलेवणःधरांबुवह्निमरुज्जलनाकाशमारुतैः॥वायवेक्ष्मानिलेभूतद्वयैरसभवःक्र

नि

मात्॥गुरुस्निग्धश्चतीक्ष्णश्चरूक्षोलघुरितिक्रमाद्॥धरांबुवह्निपवनव्योम्नांपायोगुणास्मृताः॥तेषेत्वांतभवं त्यन्येगुणेषुगुणसंचयाः॥वीर्यमुष्णंतथाशीतंप्रायसोद्रव्यसंश्रयं॥यत्सर्वमग्नीषोमीयं दृश्यतेभुवनत्रयं॥अत्रेवांत र्भविष्यंतिवीर्यान्यान्यानियान्यपि॥मिष्टःपटुश्चमधुरम्लोम्लश्चेतरसः॥कषायकटुतिक्तानांप्राकृत्स्न्याद्भा यशःकटुः॥मधुराज्जायतेश्लेष्मापित्तमम्लाच्चजायते॥करुकाज्जायतेवायुःकर्मैषतानिपाकतः॥प्रभावरूक्षयथा धात्रीलवुकुचस्वरसादिभिः॥समापिकुरुतेदोषत्रितयस्यविनाशनं॥क्वचित्तुकेवलंद्रव्यंकर्मकुर्यात्प्रभावतः॥ज्वरंह तिशिरोबद्धासहदेवीजटायथेतिसंक्षेपः॥तस्माद्रुभयरसज्ञापनात्॥तंउत्पातेस्वगृहगतंत्यत्रोक्तप्रभावंगुरुंबृह स्पतिंरसनंपुरमात्मनः सूर्यस्यरसनास्थ्वींद्रियंवदामिउपदिशामित्द्वारातनुष्टेःउक्तंचहरीरुष्टेगुरुस्त्रातागुरौ रुष्टेनकश्चनेतिअध्यात्मेनुजिह्वायाउभयरसज्ञापकत्वाद्रसनंतंगुरुंवदामीतियोजनीयं॥५७॥भूमेरितिभू ७२

मेःसुतोभौमइतिप्रसिद्धःस्वस्याजनन्यागुणभाक्सुगंध्याः॥आसक्तिरस्यस्वगुणेस्तितस्माद्घ्राणंमहीजंकवयोब्रुवंति॥ ॥५८॥भौमोमंगलःभूमेःसुतःपृथिवीपुत्रइतिप्रसिद्धःलोकेशास्त्रेचमंकषेणज्ञातःकीदृशःसुगंध्याःशोभनगंधवत्याःसुगं धिशब्दाद्विःतिद्धस्त्रेतिवानदीलात्वःसःआद्यद्याइत्याडागमःस्वस्याआलीयायाजनन्याःपृथिव्यागुणभाक्गुणोगंधः तंभजतितादृशःगंधगुणाश्रयइत्यर्थः॥अतएवास्यमंगलस्यस्वगुणेगंधेआसक्तिःतद्ग्रहणेप्रवृत्तिः॥अलीतिशेषःगंधग्रहण साधर्म्यदर्शनात्॥महीजंमंगलंपरमात्मनःसूर्यस्यघ्राणंगंधज्ञापकंकवयःपंडिताःसंख्यावान्पंडितःकविरित्यमरः ब्रुवंतिपरिशेषात्कथयंतिनन्वत्रासक्तिरित्यादिविशेषणंव्यर्थंइतरेषुपितथादर्शनादितिचेन्मैवंतत्तापितेषांतथात्वविवक्ष णात्॥॥अथाध्यात्मंभोमोघ्राणंतत्केनप्रतिज्ञातंघ्राणंमहीजंपार्थिवंअतएवमंगलस्वरूपंशेषंसमानं॥५९॥अहाणामितिअ हाणांविषयाद्देधाबाह्याभ्यंतरभेदतः॥तत्रांतरान्प्रवक्ष्यामिशत्रुमित्रनिरूपणे॥५९॥अहाणांबुधादीनांतथाध्यात्मेइंद्रियाणांश्रोत्रादीनांविषयाविशेषंतिविशेषेणबध्नंतितेतादृशाःशब्दस्पर्शरूपरसगंधाःद्वेधाद्विप्रकाराभवंतिकु

तःबाह्याभ्यंतरभेदतःबाह्याअनात्मनिष्ठाःअभ्यंतराआत्मस्वरूपाःतेषांभेदात्विशेषात्तत्रभेदहेयबाह्याःश्रुत्वास्पृष्ट्वा
दिनोक्ताःअधुनांतरान्वक्ष्यामिमनःप्रवृत्तयेप्रकर्षेणवदिष्यामिशत्रुमित्रनिरूपणेशत्रवश्चमित्राणिचतेषांकथनार्थंश्र
त्रनिमित्तात्कर्मयोगइत्यनुशासनात्सप्तमीनिमित्तमिहफलंचमीणिहीपेनहंतीत्यादेस्तुचमीदिप्राप्तिःयोगशब्देनसंयोग
समवायान्यतरसंबंधइतिसंकोचेप्रमाणाभावः तस्मादेतदप्रकृतमितिनमंत्रमितिभावः॥९९॥श्रुत्वेतिश्रुत्वाष्टयोगाव
भवतिप्रज्ञानंस्मृतंस्खलंसंस्पृशतिप्रवीर्यः॥ध्यायंसमीक्ष्येतिवेनेरभीक्ष्णंगुरुरसंज्ञापयतीहहच॥६०॥अष्टयोगा न्
अष्टेयोगाःयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधःतदंगानियमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपाणित
त्रयमाःअहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यपरिग्रहाः॥तत्सिद्ध्यर्थंहिंसाप्राणवियोगानुकूलोव्यापारःतद्भावात्सर्वेषु ७२
तत्रशांतिःसत्यंयथार्थभाषणंतेनमंत्रादिसिद्धिःस्तेयंदुरितजनकमन्नादानंतद्भावात्सर्वरत्नोपस्थानंब्रह्मचर्यंजि

अशक्तोमितहिताशनंवा ४३

नेंद्रियत्वंतेनवीर्यलाभःपरिग्रहःस्त्रीतदसंगात्स्थैर्यंनियमात्तुशौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिशौचंजला
दिनाबाह्यंवैराग्येणाभ्यंतरंतेनसर्वदर्शनीयत्वंसंतोषःजीवनप्रत्यधिकतृष्णाभावःतेनचित्तैकाग्र्ययोग्यत्वंतपःकृछ्र
चांद्रायणादिनाविधिनानिरंतरंशरीरशोषणंतेनविषयरागाभावेःस्वाध्यायोवेदःतस्यपुनःपुनःपठनंतेनतद्भक्ते
र्हृदयदेवतानुग्रहात्सकलेष्टसिद्धिःयाज्ञवल्क्योप्याहतत्प्रसादात्तर्पयेन्नंसर्वकामफलैःशुभैः॥यंयंक्रतुमधीतेच
तंतंतस्यानुयात्फलं॥विधिनातप्तेपृथिवीदानस्यफलमश्नुते॥तपसश्चपरस्येहनित्यंस्वाध्यायवान्द्विजइतिईश्वरप्र
णिधानंईश्वरःक्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टःपुरुषविशेषःयद्वामायोपाधिर्जगद्योनिःसर्वज्ञत्वादिलक्षणःसत्ता
स्वलक्षणःपूर्णःपरमात्मेतिगीयतइत्यक्तःअसावादित्यःतस्यसकलजीवसमष्टिरूपेणचिंतनंतेनाहंकरोमीत्यभि
मानाभावःप्रत्यक्चेतनाधिगमोप्यंतरायाभावश्चआसनानितुकरचरणादिसंनिवेशविशेषेणानेकविधानिततः

स्थिरंसुखंप्राणायामात्कृशरीरांतःसंचारिवायुनिग्रहोपायोरोधसंभवनरूपाःतेनचित्तस्थैर्यमत्याहारःइंद्रियाणांविष
येभ्योनिवर्तनंतेनमनःप्रसाद एतेदेहेंद्रियसाध्यत्वाद्बाह्याधारणात्तुहृत्स्थज्योतिषिमनःस्थिरीकरणंध्यानंतुतच्चै
वविशेषविशेषप्रत्ययप्रवाहःसमाधिस्तत्रैवतदाकाराकारितचित्तवृत्तेर्भानंसविकल्पकःतल्लयेतुनिर्विकल्पकः
तत्एवंकैवल्यंएवंतान्श्रुत्वागुरुवचनतोवगम्यमज्ञाननूआत्मस्वरूपज्ञाताभवतिश्रवणंश्रोत्रस्य॥ततःप्रवीर्यःप्रकृ
ष्टवैराग्यबलःप्रकृ ष्टमूर्धगामिवीर्यरेतोयस्यतादृशश्चतत्तस्थलंयोगशास्त्रेप्रसिद्धंमूलाधारनाभिहृदयकं
ठभ्रूमध्यमूर्द्धरूपंस्थानंसंस्पृशतिस्वाधीनंकरोतिहृद्वैराग्यस्योद्रेतसोयोगिनंस्तत्रतत्रसिद्धयःप्रादुर्भवंति
तत्रमूलाधारेमनसोधारणात्पातालभुवनज्ञानं नाभौधारणात्भूलोकज्ञानंहृदयेधारणादंतरिक्षलोकज्ञानं
कंठेधारणात्कालचक्रज्ञानंभ्रूमध्येधारणात्स्वर्गलोकज्ञानंमूर्धनिधारणात्परमात्मज्ञानंतथापरकायप्रवेशा
दयोपिसिध्यंतीतिभावःस्पर्शनंत्वचः॥ध्येयंहृदयचिंतनीयं ज्योतिःसमीक्ष्यनिरंतरायंयथाभवतितथादृष्ट्वाअभी

शंभवंतर्यामितयासर्वप्रवर्तकमात्मानंप्रतिशनैरेतिमंगच्छतिअत्वरितंविषयीकरोतीत्यर्थःदर्शनंचक्षुषः॥गुरुःसक
लशास्त्रप्रवक्तारूढआत्मा हृदयेहृद्यंहृदयस्यप्रियंरसंपरप्रेमास्पदत्वात्तद्रसोवैसःरसंह्येवायंलब्ध्वानंदी
भवतीतिश्रुतेभ्यआत्मानंदंसाक्षात्पश्यतिस्वसंवेद्यत्वात्साक्षात्स्वादयतिगुरुरसमित्रैरेरोरीतिलोपदृलोपेहृर्वस्यरीर्घीण
इतिदीर्घःरसज्ञापनंरसनस्य॥६०॥तादृतिनद्रुंधलेशांसुरभिंविदित्वाभीमःपुमान्कामयतेसमर्थं॥यद्दृस्मि
बंविषयेषुतेषांविज्ञायजानंतिबहिस्तथैव॥६१॥भीमःपुमान्भूमिःशरीरंप्रारब्धशात्तत्संबद्धःपुरुषःनतुतद्दा
त्माभिमानीतस्यतादृशानंदानुभवायोग्यत्वात्तद्रुंधलेशांतस्यपरमानंदस्यात्मनःगंधलेशःगंधोगंधकआमो
देशोलेशोसंबंधमात्रंयोहितिविश्वःप्राणायामाद्यभ्यासजन्यआनंदःतस्यलेशांशःतादृशात्मश्रवणजन्यआ
नंदःतंसुरभिंसमीचीनंविदित्वानुभूयसमग्रंसंपूर्णंस्वात्मानंदंकामयतेअनुभवितुमिच्छतिएतादृशंगंधग्रा
कत्वंघ्राणस्य।तेषांषुभादीनांयहाणांश्रोत्रादीनामिंद्रियाणांएवंपरमानंदस्यूलेषुविषयेषुपूर्वोक्तशब्दादि

शुद्धस्वभावाहकत्वविज्ञा यसम्यक्ज्ञात्वाशुद्धांतःकरणाःसंतःबहिःप्रपंचेतथैवपरमानंदपरमात्मरूपेऐवजानं
तिअकृतोभयत्वायपश्यंतियइहकिंचिज्जगत्सर्वमित्यादिश्रुतेःएकंवयोविकल्पमिदमर्थमंडलेपश्यतीशानि
रखिलंभवद्भुवः॥स्वात्मपक्षपरिशुद्धतेज्ञात्यस्यनित्यसुखिनःकुतोभयमिति॥६१॥एवमितिएवंरूपेःस्वाभिमु
खोयहाणांनकोपिशत्रुर्नहिमित्रमस्ति॥बहिर्मुखेकर्मकृतंतथात्वंतस्मादहितंशत्रुरपीहकर्म॥६२॥
एवमुक्तप्रकारेणयहाणांचंद्रादीनांमध्येरवेःसूर्यस्यस्वाभिमुखःस्वस्मिंलुयंगतःग्रहःतदाकर्मीभावा
त्कोपियहःनशत्रुरस्तिद्विषन्नभवतिनहिमित्रमस्तिनापिहितोभवतिहिरण्यर्थंविहिर्मुखेस्वानभिमुखेग्रहे
कर्मकृतंसुकृतंचदुष्कृतंचकर्मतत्कृतंतन्निबंधनंतथात्वंशत्रुत्वंचमित्रत्वंचअतएवोक्तंमत्स्यपुराणेआदित्या
भिमुखाःसर्वेहतिपूज्याहत्यर्थः तस्मात्शत्रुमित्रत्वयोःकर्मकृतत्वात्तद्ग्रहेषुकर्महितंमित्रंभवतिकर्म ७५

शत्रुरपिभवतिअन्वयव्यतिरेकाभ्यांकर्मणएवतथात्वमितिभावःअथाध्यात्मंरवेरात्मनःग्रहाणामिंद्रियाणां
नकोपिनाकमपिशेषंपूर्ववत्॥६२॥प्रकाशइतिप्रकाशेरवावुक्तेयातिनाशंविरुद्धंतमश्छायरूपंचेत्कदा
चित्॥तदानिष्टकर्तृत्वमस्योक्तमस्मिन्ततःकारणात्तद्विरंनाशयामः॥६३॥प्रकाशोनेत्रोमयेरवौसूर्येऽ
स्तेऽस्तंगतेसतिविरुद्धंभूरिभयदानेनजागद्धितंयत्तमश्छायारूपंनाशमदर्शनंनाशश्चादर्शनइतिधा
तुपाठात्यातिप्राप्नोतिकदाचित्कस्मिंश्चित्पर्वणिउदयानंतरमपिछा दर्कंचेत्तद्राहुरूपेणव्यवधायकंय
दिसदातस्मिन्कालेअस्मिन्नस्तमोनाशकोपिरवोभस्यतमसःअनिष्टकर्तृत्वंउक्तातकारित्वंउक्तंस्मृत्या
दिषुवर्णितंअतःकारणादस्माद्धेतोःतत्तमःविरंबहुकालंनाशयामःतन्नाशायप्रयतामहइत्यर्थःश्रौतस्मा
र्तकर्मभद्वारादेवताप्रसादोत्पत्तानवकाशइतिभावःअथाध्यात्मंप्रकाशेचैतन्यरूपेरवावात्मनिउक्ते

साक्षात्कृतेसतिविरुद्धंतमोज्ञानंनाशंयातिकदाचित्कस्मिंश्चित्समाधिसमयेतज्ज्ञानानंतरमपि जाद्रूकचेत्तत्क्षय
विक्षेपकषायरसास्वादरूपेणा व्यवधायकंयदितदास्मिन्नात्मनिश्रस्याज्ञानस्यानिष्टकर्तृत्वमनर्थहेतुत्वमुक्तंवे
दांतेष्वतःकारणात्तदज्ञानंविरंनाशयामः लयादिविघ्नचतुष्टयात्मकाज्ञाननाशायतामहेनिरंतरंसमा
हिताएवभवामइत्या ...र्थः लयादिविघ्नलक्षणानितुतत्रलयस्तावद्धृदयस्थ ध्रुवज्योतिरनवलंबनेनचित्तस्यनिद्रा॥ व ४
नादृशज्योतिरनवलंबनेनचित्तवृत्तेरन्यावलंबनंविक्षेपः॥लयविक्षेपाभावेपिचित्तवृत्तेरागादिवासनयास्वाध्यीभावा
नादृशज्योतिरनवलंबनंकषायः॥समाध्यारंभसमयेसविकल्पकानंदास्वानंदरसास्वादः॥अदेतद्धि घ्नचतुष्टयेन नं१
रहितंनिर्वातदीपवदचलंचैतन्यमात्रं भवतिष्ठतेतदानिर्विकल्पकःसमाधिःतदुक्तंलयेसंबोधयेच्चित्तंविक्षिप्तंश ७६
मयेत्पुनः॥सकषायंविजानीयात्समप्राप्तंनचालयेत्॥नास्वादयेद्रसंतत्रनिःसंगःप्रज्ञयाभवेत्॥यथादीपोनिवात

स्थोनेंगतेसोयमास्मेतेति॥६३॥किंचहिजेश्वरइतिहिजेश्वरोग्न्येत्यरविंप्रकाशंप्राप्नोतिनागूरिपुरित्यतेऽर्थ॥मनःस्थि
रीकृत्यपवित्रकर्मरूपस्नानगताविदुधः॥६४॥हिजेश्वरःहिजानांब्राह्मणोमीश्वरःपालकश्चंद्रमाःसोमोस्माकंब्रा
ह्मणानांराजेतिश्रुतेः॥एतद्देवसोमंयज्ञेद्रमाइत्येतरेयब्राह्मणात्तरविंसूर्यमभावास्यायांअग्न्येत्यग्न्यप्राप्यप्रकाशंप्राप्नो
तिउक्तरीत्याभास्वररूपवान्भवतीत्यर्थः रिपुः छादकत्वेनशत्रुःअतएवागुःअविद्यमानागावःकिरणायस्यतादृशो
राकुःरविमग्न्येत्यप्रकाशंनप्राप्नोतिइतरत्रहवन्नप्रकाशतइत्यर्थःइतीत्थमवेक्ष्यदृष्ट्वारविःसूर्यउपस्थानगताःसेवांप्रा
तावयंमनश्चित्तंमननशीलंस्थिरीकृत्यएकाग्र्यंविधायपवित्रकर्मजगत्प्रसादकंश्रौतंचस्मार्तंचानुष्ठानंविदधमःनि
रंतरंकुर्मःतत्सेवयातत्प्रीत्याज्योतिर्मयलोकप्राप्तिर्भवतीतिभावःतथाचनिरुक्तंपुण्यकृतोह्येवतत्रगच्छंती
तिअथाध्यात्मंहिजेश्वरःकर्मेंद्रियज्ञानेंद्रियप्रवर्तकंहिजानांस्वधर्मेप्रवर्तकंचसात्विकंमनःसमाधावात्मन

साक्षात्कृतेसतिविरुद्धंतमोज्ञानेनाशंयातिकदाचित्कस्मिंश्चित्समाधिसमयेतज्ज्ञानानंतरमपिजाद्दक्चैतन्यं
विक्षेपकषायरसास्वादरूपेणाव्यवधायकंयदितदास्मिन्नात्मनिअस्याज्ञानस्यानिष्टकर्तृत्वमनर्थहेतुत्वमुक्तंवे
दांतेष्वतःकारणात्तदज्ञानंविरंनाशयामःलयादिविघ्नचतुष्टयात्मकाज्ञाननाशायतामहेनिरंतरंसमा
हिताएवभवामइत्यर्थःलयादिविघ्नलक्षणानितुतत्रत्रलयस्तावद्धृदयग्रंथेरविद्याकामकर्मरूपाज्योतिरनवलंबनेनचित्तवृत्तेर्निद्रा॥ व४
तादृशज्योतिरनवलंबनेनचित्तवृत्तेरन्यावलंबनंविक्षेपः॥लयविक्षेपाभावेपिचित्तवृत्तेरागादिवासनयासंबंधीभावा
तादृशज्योतिरनवलंबनंकषायः॥समाध्यारंभसमयेसविकल्पकानंदास्वादनंदेरसास्वादः॥यदेतद्धि घ्नचतुष्टयेन नं१
रहितंनिर्वातदीपवदचलंचैतन्यमात्रंभवतिष्ठतेतदानींनिर्विकल्पकःसमाधिःतदुक्तंलयेसंबोधयेच्चित्तंविक्षिप्तंश ७६
मयेत्पुनः॥सकषायंविजानीयात्समप्राप्तंनचालयेत्॥नास्वादयेद्इसंतत्रनिःसंगःप्रज्ञयाभवेत्॥यथादीपोनिवात

स्थोनेंगतेसोयमात्मेतिश्रुतेः॥६३॥किंचहिजेश्वरइतिहिजेश्वरोभ्येत्यरविप्रकाशंप्राप्नोतिनागूरिपुरित्यतेरित्यमनःस्थि
रीकृत्यपवित्रकर्मरवेरुपस्थानगतावित्यधः॥६४॥हिजेश्वरःहिजानांब्राह्मणोमीश्वरःपालकश्चंद्रमाःसोमोस्माकंब्रा
ह्मणानांराजेतिश्रुतेः॥एतद्देवसोमंयज्ञेद्रमाइत्येतरेयब्राह्मणात्तरविंसूर्यंमभावास्यायांअभ्येत्यप्राप्यप्रकाशंप्राप्नो
तिउक्तरीत्याभास्वररूपवान्भवतीत्यर्थःरिपुःछादकत्वेनशत्रुःअतएवागुःअविद्यमानागावःकिरणायस्यतादृशो
राकुःरविमभ्येत्यप्रकाशंनप्राप्नोतिइतरत्रहवन्नप्रकाशतइत्यर्थःइतीत्थमवेक्ष्यदृष्ट्वारविःसूर्यउपस्थानगताःसेवांप्रा
तावयंमनश्चित्तंमननशीलंस्थिरीकृत्यएकाग्र्यंविधायपवित्रकर्मजगत्प्रसादकंश्रौतंचस्मार्तंचानुष्ठानंविदधः नि
रंतरंकुर्मःतत्सेवयातत्प्रीत्याज्योतिर्मयलोकप्राप्तिद्वाभवतीतिभावःतथाचनिरुक्तंपुण्यकृतोह्येवतत्रगच्छंती
तिअथाध्यात्मंहिजेश्वरःकर्मेंद्रियज्ञानेंद्रियप्रवर्तकंहिजानांस्वधर्मेप्रवर्तकंचसात्विकंमनःसमाधावात्मन

मश्नेत्यप्रकाशंवद्विषयकंदूरश्रवणदूरदर्शनादिरूपंचैतन्यंप्राप्नोतिरिपुःमोहकलेवपापंश्रण्वयुःअविद्यमानस्फूर्तिकं
देहाभिमानरूपंतद्देवमनःप्रकाशंनप्राप्नोतीत्यवेक्ष्यविचार्यरवेरालनउपस्थानगताःश्रवणेनसमीपंगतावचंमनःस्थि
रीकृत्यउक्तयोगमार्गेणनिश्चलंकृत्वापवित्रकर्मयोगाभ्यासरूपंविदध्मः॥६४॥एवंविधस्यतेनित्यंसेवकेषुस्वकर्मे
भिः॥आत्मस्वरूपंसदानित्यमस्मरयेनिधारय॥६॥ ॥इतिश्रीकालोपनामकाहिताग्निविश्वनाथभट्टात्मज
गोविंदभट्टकृतआत्मार्कबोधकर्मकथनंनामतृतीयऽपदेशाः॥३॥ ॥इतिश्रुत्वाशिष्योगुरुंवदति: कर्मणइ
तिकर्मणःशत्रुमित्रलेपृच्छतेमेवदप्रभो॥शृणुवत्सप्रसन्नोमेवक्ष्यामासिपुत्रक॥६५॥हेप्रभोशत्रुलेतनस्व
उपदेष्टव्येनचसमर्थकर्मणःशत्रुमित्रलेकिंकर्मशत्रुःकिंकर्मीमित्रमितिपृच्छतेज्ञातुमिच्छतेमेमह्यमनुग्राह्यायवद
उपदिशाप्रार्थनायांलोट्इतिपृष्टोगुरुर्वदतिहेपुत्रकपुत्रवत्स्नेहपात्रअनुकंपायांकन्वमुपदेश्यःशृण्वेकाग्रचित्तःस

न्नवधारयवत्सिलयाएषं साकल्येनोपदिशामिमेममात्मावित्तंवक्तुंकथयितुंप्रसन्नोऽस्तिसादरोभवति॥६५॥संप्रति
तादृशकर्मनिर्णीयायस्थानिर्णयमाह॥श्रुत्वास्पृष्टेतिश्रुत्वास्पृष्ट्वाक्वतिहरतिप्रेक्ष्यसंचारकर्तीगृह्णनमुंचत्यपि
रसमश्नोगंधमाघ्रायकामी॥एवंसक्ताद्विविधकरणेसंतिकर्णादिरवेराःतस्माद्देहंविविधमभवद्धोत्रसोम्यादिका
नां॥६६॥अथोइत्यानंतर्यद्योतकोनिपातःतथाचरसग्रहणाभावेन्यविषयासक्त्यभावइतिभावःशेषमुक्तार्थंच
वमुक्तप्रकारेणकर्णादिरवेराःश्रोत्रादीनिहृदयचराणिग्राहकाणिआदिशास्यात्वक्चक्षूरसन घ्राणानिअधिदै
वेतत्तुकर्णादिभूताःरवेराःग्रहाःविद्रवुशनिगुरुकुजाःद्विविधकरणेउभयक्रियायांसक्ताःसंतितत्परावर्तनेतस्मा
द्विविधकरणात्श्रोत्रसोम्यादिकानांदेहानांविविधमभवत्उभयप्रकारंजातंतद्यथाश्रोत्रवातोल
कूपाणीचक्षुश्चरणोरसनपायूपस्थोघ्राणोपस्थोऽधियंतोधिगम्यीवाप्त्यिंद्रोआदित्यविष्णूवरुणमित्रोअश्विप्रजापती

अधिदैवेतत्रमिथुनकन्यामकरकुंभोमीनधनुषमिषवृश्चिकोएतानिस्थानान्यमूर्तानिवचनगम्यान्येवतत्रतारा ग्य
हाःप्रत्यक्षाःअध्यात्मेतुस्थानानिमूर्तानितत्रेंद्रियाणिवचनगम्यानिज्ञानक्रियाभ्यामनुमेयानिवचनप्रत्यक्षाणिअत्रश्रोत्रा
दित्रयेनस्थानेंद्रियाणिबोध्यानिनवा त्रयूर्वेईषुनरुक्तिर्दुष्टंविधयभेदात्उदेतिसवितापूर्वस्यामेवदिशमेतिच॥ ता
संपन्नोवविपन्नोचमहतामेकरूपतेतिवत्पूर्वमात्मार्कश्चक्षुरादिनाकर्तृलिंगभिहितंइदानींश्रोत्रसोम्यादि
कानांद्विविधकरणेसमत्राभिधीयते॥ ६६॥मनःसुधांशोरितिमनःसुधांशोरुभयात्मकत्वाद्धृदयंस्यादितदेव
युक्तं॥संसाररात्रोभ्रमणाद्दुर्दिनेदार्गहैःसमंकर्णबुधादिभिस्तैः॥ ६७॥मनःसुधांशोर्विततसमहिरूपस्यचंद्र
मसउभयात्मकत्वात्बुधादीनामिवउभयोद्विविधःकालकलनंजगत्प्रकाशनरूपआत्मास्वरूपंयस्यसः ७८
तत्वात्हृदयंद्यवयवंकर्कसिंहात्मकंगृहंस्थानंस्यात्इदमेवगृहं हृदयमित्येवयुक्तंप्रमाणसिद्धंअतइत्वंतरं

हृदिंदोरुक्तरीत्यामनश्चंद्रस्यसंसाररात्रोसंसारसदृश्यांतमःस्वभावायांरजन्यांतैःपूर्वोक्तैःकर्णबुधादिभिर्गृहैःस
मंसाईंभ्रमणात्कालचक्रगतिविशेषदर्शनात्अत्रमनःसुधांशुशब्देनांतःकरणसमष्टिर्हिरण्यगर्भउच्यतेतस्य
प्रजापतित्वात्अथाध्यात्मंमनःसुधांशोर्मनःशब्देनांतःकरणतस्यउक्तरूपसुधांशुसदृशस्यहृदयंबुद्धिमनोरूपंगृह
सकलविषयबोधकंअवयवावयविभावेषष्ठीस्यादितदेवयुक्तंअत्रहेतूउभयात्मकत्वात्कर्मेंद्रियज्ञानेंद्रियरूप
त्वात्किंचहृदिंदोःचंद्रसदृशस्यहृदयस्यतेरुभयात्मकैःकर्णबुधादिभिर्बुधादिसदृशैःश्रोत्रादिभिर्गृहैरिंद्रियै
समंरात्रिसदृशेतामिस्रेसंसारेभ्रमणात्तदुक्तंभगवताइंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोनुविधीयते ऽतदस्यहरतिप्रज्ञांवा
युर्नावमिवांभसीतिअथाचेदमधिदैवंतेबोध्यंसर्वप्रपंचस्यात्मीयत्वात्अग्निर्वैसर्वादेवताःसोमःसर्वादेवताइ
तिश्रुतेःहिरण्यगर्भस्यसकलदेवतामयत्वात्सूर्यचंद्रशब्दवाच्यतेऽसोमयजलमयमंडलेतस्यैवस्वरूपइतिगम्य

तेतयोःप्रजा पतित्वात्एतेस्वरूपेज्ञानकर्मभ्यासु पास्येतथारवायुतेजोजलक्षितीनांप्रजापतित्वेपितासांसुषा
सनासाध नत्वंतथायजमानस्यप्रजापतित्वेपिउपासकत्वंतथेत्यध्यात्मेतत्तद्देवतानुयहात्मनोबुद्धीशोधनीयतच्छो
धनानिदेहाकारेणापरिणतानिपंचमहाभूतानिशोधकत्वतद्देवतानुग्रहीतोजीवःफलभागीव्यष्टीसमष्टीचैवमष्ट
मूर्तिभिर्विहरत्आत्मनःप्रापकंसूर्यमंडलमेवतत्स्यस्वप्रकाशत्वात्तत्रशुद्धाबुद्धिरेवसाधनंबुद्धेस्तद्व्यष्टिरूपे
णातत्समष्ट्यज्यत्वात्तदुक्तमुच्यतेसवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि॥धियोयोनःप्रचोदयादितिअस्यार्थःव्याख्यातो
वा तत्तत्स्वेत्यर्थःसमष्टिरूपेणासर्वंतर्यामित्वेनचसर्वप्र वर्तक
स्यसवितुःसर्वोत्पादकस्यपरमात्मनःसूर्यस्यदेवस्यस्वप्रकाशस्यवरेण्यंपरप्रेमास्पदमात्मरूपंभर्गसंसारराशिदुःख ७२
भर्जनात्तेजोधीमहिध्यायेमछांदसमात्मनेपदंमनोनैर्मल्यंतत्स्मरणेनैवभवतीतिभावःतल्लिंगःपरमात्मासविता

र्यःस्मृतःसनूनोस्माकंजीवानांबडुवचनंस्वाश्रितपत्न्याद्यभिप्रायेणाधियःअग्निहोत्रहोमादिक्रियाःस्वप्नसादिकाः
धीशब्दस्यकर्मनामसुपाठात्[illegible]स्वविषयाएवस्मृतीःअध्येविंतायामितिधातु
पाठात्प्रचोदयात्प्रकर्षेणप्रेरयतुइतीछयाधीमहीत्यर्थःपल्वलगर्तमत्स्यपंकलिप्तवराहवत्अनादिविषयवासनामलि
नमनस्तत्रैवप्रसरतिदुःखयतिचतन्निवृत्तिस्तद्ध्यानेनैवभवतीतिभावःतस्मात्सूर्यचंद्रयोरुपास्यत्वाविशेषेपिमोक्षसा
धनंसूर्यमंडलमेवोपास्यं॥६७॥कर्मेतिरमितिकर्मेतिरंज्ञानमतःसुधांशोःसूर्यस्यगेहंक्रमतोवदंतु॥वयंतुचक्राद्धरि
रेवसूर्यंभजामउक्तंदुमिमंद्विगेहं॥६८॥आदौकर्माग्निहोत्राद्यनुष्ठानंयोगाभ्यासश्चततश्चंद्रलोकप्राप्तिर्भवति
उत्तरंबुद्धिशुध्यनंतरंसर्वोत्कृष्टंचज्ञानंजीवात्मपरमात्मैकज्ञानंततःसूर्यलोकप्राप्तिर्भवतिअतःकारणात्सुधांशो
र्गेहंकर्मेतिधानंस्थानंसूर्यस्यगेहंसिंहाभिधानंस्थानंक्रमतआनंतर्येणवर्तेइत्येतावदेवफलभेदकथयंतुव

र्यंतुश्रुतिप्रमाणज्ञाःइममुक्तरूपमिंद्रंहिरण्यगर्भंहंसंस्थानंउक्तरीत्याभवप्रतिपाद्यावत्सूर्याचंद्रमसौधातृ
तिश्चक्रेतःकर्कसिंहपतिंजलतेजोमंडलंउत्क्रांतवर्तेननज्ञात्वाचक्राद्दशरात्रिमंडलाद्बहिर्वासंबद्धमेवसूर्यसूर्य
मंडलकध्यानगम्यंपरमात्मानंसूर्यंभजामःचिंतयामःअज्ञानसमष्ट्युपहितंज्ञानीमइत्यर्थःअध्यात्मंतुच
क्रात्बुद्धिमनोदशेंद्रियसमूहात्मकात्बहिर्वसूर्यसूर्यमंडलव्यष्टिरूपबुद्धिगम्यंप्रत्यगात्मानंभजामःश्रवण
मनननिदिध्यासनशुद्धांतःकरणापश्यामइत्यर्थःपतंगमक्रमसुरस्यत्यादिश्रुतेःउक्तोर्थःकिंकृत्वाइंद्रमंतःक
रणंहिरंहज्ञानकर्मसंपादकंबुद्धिमनोरूपमुक्त्वासंसारचक्रस्यतन्निर्वंधनत्वात्॥६८॥किंचेतिकिंचातिमित्र
स्यरंहस्वरंहंजानातिजानातुहितःस्वरेशाःवयंतुचक्रभ्रमणेनरविर्व्वानेछामएवात्रमनःप्रवेष्टुं॥६९॥किंचा
न्यच्चहितइष्टसंपादकःस्वरेशाःस्वराःगगनवराभ्रंद्रादयःतेषामीशःतत्प्रकाशकःसूर्यःअतिमित्रस्यउद्युक्तो ८०

भवतीत्यत्रोक्तरीत्यापरमहितस्यचंद्राभिधानस्यप्रजापतेर्हंसिंहंस्वरंहंस्वप्रकाशत्वान्निजस्थानंजानातिमन्यतेतर्हि
जानातुस्वकीयमेवेतिमन्यतांचक्रभ्रमणेनरात्रिमंडलस्यपरिवर्तनेनरविर्व्वानोदुःखिनोवयंतूपासकाजीवाःअत्रच
क्रेपुनःप्रवेष्टुंभूयोबंधनायनेछामएवनैवकामयामहेअयंभावःभ्रमरकीटन्यायेनयोयथाभजतितंतथाभवं
तितथाचायंपुनःखेदायचक्रासंबद्धंस्वसत्तयाचक्रप्रवर्तकंनिश्चलमेवसूर्यमंडलध्यानगम्यंसूर्याभिधानंपरमात्मा
नंभजामःततश्चपूर्वोक्तचक्रभ्रांतानभवेमेतिअथाध्यात्मंकिंचहितःस्वोनंदानुभावकःस्वरगानिहृदयंचेंद्रियारा
णितेषामीशःप्रवर्तकःआत्माअतिमित्रस्यात्यंतसुखयतीतिःकरणस्यरंहंज्ञानात्मकंप्रपंचंज्ञानवानहमितिप्र
त्ययात्स्वरेहंनिजप्रापकंजानातितर्हिजानातुचक्रभ्रमणेनजननमरणपरिवर्तनेनखिन्नावयंअत्रसंसा
रेपुनःप्रवेष्टुंनेछामःतथाचश्रुतिः बह्वीःसमाअकरमंतरस्मिन्निंद्रंदधानःपितरंजहामि॥अग्निःसोमोवरुण

स्तेचयंतेपर्यावद्राष्ट्रंतस्याम्याबधितिअनेकानिवर्षाणिकृतवानूत्रह्मांडमध्येधुनासर्वेश्वरमात्मानंपरमार्थतोज्ञानन्न
हंजन्मनिमित्तंपुरुषंपुनर्नेभजामिओदर्यीग्निःअन्नंनिरोध्यवृत्तिकंमनोवारसनंतानिदुर्गछंतिअस्थिरतादित्यर्थः
परिवर्तमानंसकलंलोकंरक्षामिव्यानुवनूविश्वात्मयोगेनपालयिष्यामीत्यर्थःवर्त्तमानसामीप्येवर्तमानवद्वातिलट्
प्रत्ययः॥ ६९॥तथापीतितथापिगेहंद्विजराजबंधोःकिंकर्तुमिच्छामदहावगम्य॥इदंफलंस्याद्विसहस्रसंमितं
गृहंनापरंमेवबुद्धिः॥७०॥यद्यपिसिंहालकोराशिश्चंद्रगृहमितिकेनापिज्योतिर्विदोनोक्तंतथापिद्विजराजबंधोः
उक्तरीत्यानंदमित्रस्यसूर्यगेहंस्थानमिहराशिचक्रेऽवगम्यज्ञात्वाकिंकर्तुमिच्छामदत्यस्यानकिमपीत्यर्थःपरस्प
रप्रीत्यार्चंद्रस्यैवसूर्यकार्यकारितेबाधकाभावइतिभावःहीतिखेदेदंतुश्रुतिविरोधात्विपरीतंफलंस्यात्तथा ८१

हिसहस्रसंमितंबुद्धिकिरणस्यसूर्यस्येदंसिंहराशिरूपमेवगेहंभवतिअपरंकन्याराश्यादिकंनैवभवतिएवज्ञात्वोत्रभिन्न
क्रमःबुद्धिरेतादृशंज्ञानंफलंस्यादित्यर्थःतथाचश्रुतिःद्वादशारंनहितज्जरायवर्वर्तिचक्रंपरिद्यामृतस्य॥आपु
त्राअग्नेमिथुनासोअत्रसप्तशतानिविंशतिश्चतस्थुरितिऋतस्यसूर्यस्यकृतमित्येषवैसत्यमितिब्राह्मणात्द्वादशारंहा स्य
दशराश्यात्मकंचक्रंद्यांपरिगमनंलक्षीकृत्यववर्तेतदशंपरिवर्तनेतच्चक्रंनहिजरायनपिक्षयायकिंतुस्थिरमि
त्यर्थःहेअग्नेअत्रसंवत्सरचक्रेसप्तशतानिविंशतिश्चतावत्संख्याकाःमिथुनासोरात्रिदिवसरूपाःपुत्राःअस्माद्
यप्रभवाःआसर्मतादभिव्याप्ततस्थुःनतुव्यवहिताःस्थिताइत्यर्थःयावत्संलग्नाहोरात्रंकालचक्रंपरिवर्तनेतावन्नि
रंतरंकल्याणंकुर्वितिभावःअत्रामइतिभूमिष्ठस्याग्नेःसंबोधनात्भूमिष्ठयासंबंधिनामेवाहोरात्रसंबंधइतिग
म्यतेअथाध्यात्मंयद्यपिबुद्धिरेवालप्रकाशिकातथापिद्विजराजबंधोःब्राह्मणश्रेष्ठस्यमनसश्चाहितकारिणआत्म

नोगृहंबुध्यात्मकंग्राह्यंदृहसंसारेत्वगम्यंकिंकर्तुमिच्छामःनकिमपीत्यर्थः आत्मनःस्वनित्यानंदरूपत्वात्इदंतुफ
लंस्यात्यत्सहस्रत्रयेमरात्मनःइदंबुध्यात्मकंग्राह्यंअपरंसकलंजगन्नैवभवतीतिबुद्धिः ज्ञानंइदमयुक्तंबुद्धिग्राह्यत्वेन
घटादीनामिवास्यदृश्यत्वंस्यात्ततश्चतेषामिवैतन्नास्यमिथ्यात्वंस्यात्शुक्तिरजतादिवत्ततस्मात्तस्यस्वप्रकाशत्वान्ने
तरभास्यत्वंतदुक्तंअविच्छिन्नइवाज्ञानात्तंनाशेसतिकेवलः॥स्वयंप्रकाशतेह्यात्मामेघापार्थेशुभानिवेति॥अ
त्रेवंअग्नइत्यादर्यान्नेःसंबोधिनादृष्टरसंबोधनमेवयाज्ञवल्क्योक्तास्थिलक्संबंधइतिगम्यते॥७०॥तस्मादिति
तस्माद्देवश्चक्रमिदंसमस्तंतदीवभागावयवेनवर्तते॥कर्मात्मकंदक्षिणंशुक्लंतुज्ञानात्मकंब्रह्मपदस्यवर्त्म॥७१॥तस्मा
दुक्तश्रुतिसंमतत्वादिदंपूर्वोक्तंसमस्तंहादशारात्मकंषट्कंरवेर्भवतिनान्यस्यतदीयभागोतस्यसंवत्सरचक्रस्ये
मावंशोकर्कीदिश्चमकरादिश्चतावयवनेगतीवदंतिसूर्यएवंचरतीतिकथयंतिज्योतिर्विदादयतत्रदक्षिणंदक्षिणाय ८२

नंकर्मात्मकंकर्मशास्त्रदृष्टविधिःतदात्माकारणंयस्यतादृशंवदंतिदक्षिणायनस्यकर्मप्राप्यत्वात्उत्तरंत्वयनंज्ञाना
त्मकंज्ञानहेतुकंवदंतितस्यतत्प्राप्यत्वात्कीदृशंब्रह्मपदस्यवर्त्मब्रह्मसूर्यस्यपरमंधामसच्चिदानंदात्मकंतस्यपदस्यो
नंसूर्यःतस्यप्रापकंपूर्वापेक्षयात्रायंविशेषःतथाचयाज्ञवल्क्यादयःसत्याश्रमेविजिज्ञास्यःसमस्तेरवमेवच॥इत्यैष
स्त्वर्थमंतव्यःश्रोत्रव्यश्चद्विजातिभिःयएवमेनंविदुर्मनीषिणोयेचा[illegible]कर्मास्तुताः॥उपासतेद्विजाःसत्यंश्रद्धयापर
यायुताः।क्रमान्तेसंभवंत्यत्रविरहःशुक्लकृष्णयोर्नरं॥अयनंदेवलोकंचसवितारंसचेक्षते॥ततस्मान्पुरुषोभेत्यमानसोब्र
ह्मलोकंकान्॥करोतिपुनरावृत्तिंतेषामिहनविद्यते॥यज्ञेनतपसादानैर्यांहिस्वर्गजितोनराः॥धूमंनिशांकृष्णप
क्षंदक्षिणायनमेवच॥पितृलोकंचंद्रमसंवायुंवृष्टिंजलंमही॥क्रमान्तेसंभवंतीहपुनरेवव्रजंतिच॥एतद्धीनविज्ञा
नातिमार्गद्वितयमात्मनः॥दंदशूकःपतंगोवाभवेत्कीटोथवाकृमिरितिअथाध्यात्मंतस्मादात्मनःस्वप्रकाशत्वात्स

मस्तमिदंप्रकाशंचकंप्रपंचज्ञानंरवेर्मनएवभवतिभोग्यत्वात्तदीयभागोकर्मज्ञानात्मकोऽयनेनगतीवदंतितत्रदक्षिणंद
क्षिणायुक्तंकर्मात्मकमग्निहोत्रादिरूपमयनंवदंतिदक्षिणावतामिदमानिचित्रादक्षिणावतांदिवित्यर्यासः॥ दक्षिणा
वतोअमृतंभजंतेदक्षिणावंतःप्रतिरंतआयुरितिश्रुतेः उक्तोर्थत्यागाभ्यासरूपंतुदक्षिणांसर्वत्रवैराग्यादुदारंउत्तरंतु
तदनंतरमुत्पन्नंश्रेष्ठंज्ञानात्मकंतत्तज्ञानमयनंवदंतिकीदृशंब्रह्मपदस्यवर्त्मब्रह्मणःसच्चिदानंदात्मनःपदंस्थानंमो
क्षः तस्यवर्त्मप्रापकंनध्यात्मेपुरुषादुत्तरायणंविषयदर्शीमार्गरूपंकथितंतत्कथंतत्तज्ञानंभवितुमर्हतिकथंच न
मोक्षहेतुरितिचेत्शृणुअंतःकरणावृत्तिप्रतिफलितंज्ञानमपिब्रह्मैवसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः॥ घटज्ञानंनष्टंप
टज्ञानमुत्पन्नमित्याद्यनुभवरूपंघटपटाकारांतःकरणवृत्तिलयविक्षेपनिबंधनः अतोज्ञानस्याबाधात्सत्यत्वंघट
पटाद्यनेकविषयवृत्तिभासकत्वादनंतत्वं॥ तदेवअखंडरूपेणज्ञानंसत्मोक्षहेतुर्भवति॥७१॥ कर्मेतिकर्मचांद्रमय ८३

नंनिगद्यतेवीरबोऽभिरिदंप्रसाद्यते॥उत्तरंतुयुक्तशिष्यसंस्तुत्याप्राप्यतेद्वयमेनप्रसादतः॥७२॥चांद्रंचंद्रलोकप्रा
पकंकर्मपूर्वोक्तमयनंनिगद्यतेयाज्ञवल्क्यादिभिर्मुनिभिः इदंकर्मवीरबोऽभिर्वीराः दृढशरीराऊर्ध्वरेतस्कउत्साहवं
तश्चबोऽद्धारः कल्पशास्त्रयोगशास्त्राभिज्ञास्तैःप्रसाद्यतेसफलंक्रियतेउत्तरंसूक्तरूपंसूर्यलोकप्रापकंज्ञानंयुक्तै
शिष्यसंस्तुत्याउपदेष्टृपदेश्यभावेनप्रसाद्यतेइदंवावश्यकत्वाभिप्रायेणोक्तंकर्मण्युपदेशस्यापिज्ञानेवीर्य
बुध्योरप्यपेक्षणात् द्वयंकर्मचज्ञानंचइनप्रसादतःसूर्यानुग्रहात्प्राप्यतेसिध्यतीत्यर्थः अन्यच्चइनप्रसाद
तःसर्वविभक्तिकस्तसिःआत्मप्रसादायद्वयंप्राप्यतेसाध्यतइत्यर्थः॥७२॥इममेवार्थंध्वनयन्नाधिदैवते
त्याहभौमेनेतिभौमेनवाचस्पतिनाचमादंचांद्रंतुभुक्तेणबुधेनयुक्तं॥विरेजतुर्हयनेआगारैःससंपुटोमं
त्रइवस्वबीजैः॥७३॥मांद्यंमंदस्यशनेरिदमयनंमकरकुंभमीनमेषवृषमिथुनराश्यात्मकंभौमेनऋक्षैक

पतिनावाचस्पतिनाधनुष्पतिनाप्रतिलोमेतुवाचस्पतिनामीनपतिनाभौमिनमेषपतिनागुप्तंकल्पोदीतादृशास्ति
त्यारक्षितंतथाचांद्रंतुवंद्रस्यैदमयनंतुककेसिंहकन्यातुलावृश्चिकधनूरा२यालकंभुकेणदृषपतिनावृधेनमिथुन
पतिनाप्रतिलोमेतुवृधेनकन्यापतिनाशुक्रेणतुलापतिनागुप्तंततःप्रभृतितस्यतस्यतत्तद्रूहंजातमितिभावः द्व
उभेअयनेपूर्वोक्तेअगारैस्तिस्रोगृहैःपूर्वोक्तरात्रौरूपैःविरजतुःराशीनामूर्तत्वेपिशास्त्रदृष्ट्यातद्वानांशुभाति शु
कइवस्ववीजैःमंत्राणांततउत्पत्तिःस्त्रीकोशात्तुनिजस्यहेतुभूतैरक्षरैःससंपुटःसंपुटइवकरंड इवसंपुटः पूर्वपश्चा
द्भावेनसन्निकृष्टैर्वेष्टनेनसहवर्तमानोमंत्रःतंत्रशास्त्रोक्तोदेवताप्रकाशकोवर्णसमूहःसइव॥७३॥यस्येतिय शे
स्यराज्यंहितद्देशेबहुर्भवतिनान्यथा॥चांद्रमांदंवसंपूर्णमयनंकथ्यते ततः॥७४॥लोकेदृश्यतेयत्तद्धिय
स्मात्ययस्यराज्ययदीयंप्रभुत्वंभवतितद्देशस्यैवस्थलेबहुर्भवतिअनेकयामकोवर्तेअन्यथायस्यराज्यंना ७४

स्तितस्यदेशोबहुर्नभवतिकिंतुभल्पोभवतितत्तत्रादृक्दर्शनात्संपूर्णंपक्षस्यात्मकमयनंदक्षिणंककीदृचांद्रं
कथ्यतेचंद्रस्वामिकमुच्यतेअपूर्णपक्षस्यात्मकमयनमुत्तरंकरादिमांदंशनिस्वामिकंकथ्यतेअथाध्यात्मंसंपूर्णं
कर्मवत्संकल्पवचनादानगमनोभयोत्सर्गात्मकंमानसंकथ्यतेकर्मत्वाविशेषात्अपरंतथाज्ञानवत्साध्यव्यवसाय
श्रवणदर्शनस्पर्शनरसग्रहणगंधग्रहणात्मकंबोध्यंकथ्यते॥ज्ञानत्वविशेषात्लोकेतथाव्यवहाराच्च॥७५॥
सर्वइतिसर्वत्रहाःसत्वरजस्तमोभिस्त्रैविध्यमापूरयितुंप्रभृताः॥भूतस्वरूपेणजडाःक्रियाभिर्बुध्या तथा
राजससात्विकाश्च॥७६॥रयितुंस्त्रिगुणक्षोभकात्सूर्यात्प्रभृताउत्पन्नासर्वेसूर्योदयोयहास्त्रैविध्यमा
पुस्त्रिप्रकारकत्वंगताःननुस्वस्यस्वहेतुकत्वंविरुद्धमितिचेन्नसूर्यस्यस्वयंभूत्वेनात्पर्यात् ननुसूर्यस्यस्वयंभू
त्वेनसंभवतिनमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसेमहोदेवायतदृतंसपर्यत॥दूरेदृशेदेवजातायकेतवेदिवेस्पुत्रायसू

र्यायशंसतेतिश्रुतेः अहर्वैमित्रोरात्रिर्वरुणउभेवाएषोहोरात्रेआरभ्इतिब्राह्मणात्पूर्वदिक्स्थः सूर्योभवतिपश्चिमदिक्स्थःसूर्योवरुणोभवतीतिव्याख्यानाच्चमेहनंतमोमलदूरीकरणंतस्मादुदितःसूर्योमित्रोभवतिवरुणंतमसाच्छादनंतस्मादस्तमितःसूर्योवरुणोभवत्यपिविवरणात्तयोश्चक्षसेज्ञापकायदेवायद्योतमानायसर्वेषांस्थावरजंगमानांतत्तद्देशेनत्यज्यमानंकर्तव्यंविहितत्वाद्यथार्थफलकंसपर्यतइज्यतइत्यादिवत्तेनसूर्यःदूरेदेशेपरमविप्रकृष्टेपिदेशेप्रकाशमानायसर्वभासकत्वात्देवजातायदेवाभ्यांद्योजाताद्योमार्थंप्रादुर्भूतायसैतादृशायकेनचेत्सर्वेषांज्ञानप्रदत्वेनतद्रूपायदिवस्पुत्रायाकाशात्मजायसूर्यायवांसमवर्णायेत्यर्थः सूर्यःकथंपादस्तिद्यांजातइतिपुराणाच्चेतिचेन्मैवंदिवस्पुत्रायेतिपदेनैवस्वयंभूतत्वस्यज्ञापितत्वात्आकाशस्यामूर्तत्वात्द्यौःप्रकाशकत्वेतात्पर्यात्पुत्रत्वारोपात्पुराणस्यस्वयमर्थःकश्चादित्युदकमामतदहीतिकश्यंशरीरं ८५

पातिस्वीयतेजसारक्षतिपिबतिवातपसाशोषयतिनादत्तेधार्मिकोजीवस्तस्माददितिर्दक्षोनादेवमातेतिनिरुक्ताच्छ्रुतेश्चप्राजापत्यबुद्धेःप्रादुर्भूतःपरमात्मेतितस्मात्सूर्यस्यस्वयंभूतत्वमेवेतिसिद्धंतान्यकारानादभूतत्वरूपेणरवयाव्यग्निजलपृथिवीत्वात्मनाजडात्तामसाभवंतिक्रियाभिःकर्मभिःवुध्याज्ञानेनतथाराजससात्विकाश्चतेनप्रकारेणराजसाश्चसात्विकाश्चेत्यर्थःतेषामेवंत्रिविधफलदातृत्वेनत्रैविध्यमितिभावःअथाध्यात्मंरवितआत्मनःप्रभूताग्रहाआत्मादयोभूतत्वरूपेणास्थूलशरीराकारेणाजडाःक्रियाभिर्बहुवचनंवैजात्यप्रतिपादनार्थंबुध्याएकवचनंवृत्तिप्रतिफलितस्यज्ञानस्यैकत्वप्रतिपादनार्थंज्ञानंज्ञानमित्येकरूपावगमात्आगमापायित्वस्यतुरजतिधर्मत्वात्ततथाराजससात्विकाश्चदेवमनुष्यतिर्यग्जन्मस्वात्मादयःसर्वेतथातथाभवंतीतिभावः॥७५॥उत्तमइतिउत्तमोभवतिमध्यमोधमोहहैकस्तनइदंविभावितं॥रवेश्वराश्चापिभवंतितादृशादा

तेमेहिकफलंयथायथं॥७६॥ हृद्दिधुर्मनश्चंद्रः कुजपतिपदादिपंचम्यंतासुतिथिषुउत्तमोभवतिपूर्णेस्तिष्ठतित
दानीफलमप्युत्तमंभवतिषष्ठ्यादिदशम्यंतासुमध्यमोमध्यतनुर्भवतितदानीफलमपितथाएकादश्यादिदर्शांता
सुअधमोनीचतनुर्भवतितदानीफलमपितथाएवंशुक्लपक्षेपिप्रतिलोमंतोऽवगंतव्यंतदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे
नंदाचजयाचरिक्तापूर्णेतिथ्योशुभमध्यशस्ताः॥सितेऽसितेशस्तसमाधमाःस्युःसितज्ञभौमार्किगुरौच
सिद्धाइतिततश्चंद्रतोरतम्यादिदंविभावितंज्ञापितंभवतिइदं किंतदाहरेत्वराअपिकुजबुधगुरुभृगुज्ञान
येपिग्रहाःयथायथं यथास्वंऐहिकमिहलोकेभवंफलंसुखदुःखमोहात्मकंदातुंयोजयितुंप्रकाशयितुंच
तादृशाउत्तममध्यमाधमाभवंतिकिंचतेतायथाचंद्रात्प्रकाशातारतम्येनफलफलतारतम्यंभवतितथारेक्वरा
अपिकुजादयःउत्तममध्यमाधमाभवंतीतीदंविभावितंहृदयमध्येत ज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धंअथाध्यायंहृद्दिधु ८६

श्चंद्रसद्दशोमनःपंचज्ञानेंद्रियाणित्राभिमानिनामुत्तमंभवतिसुखयतीत्यर्थःपंचकर्मेंद्रियाणितत्राभिमानि
नांमध्यमंभवतिदुःखयतीत्यर्थःपंचमहाभूतानितत्राभिमानिनामधमंभवतिमोहयतीत्यर्थःमनुष्यतिर्यग्वृक्ष
जन्मसुतथाभवतीतिभावःततोमनस्तारतम्यात्तूदंविभावितंयत्तरेक्वरात्रपिइंद्रियाएयपियथायथमैहिक
फलंदातुंतादृशाउत्तममध्यमाधमानिभवंति॥७६॥इदानींज्योतिः शास्त्रेकार्दीनांयहाणांरात्रुमित्रस
माःउक्ताःतद्यथारात्रूमंदसितौसमश्चशिज्ञौमित्राणिशेषारवेस्तीक्ष्णांशुहिमरश्मिजश्चसुहृदौशेषाः
समाःशीतगोः॥जीवेंदुभौकराःकुजस्यसुहृदोज्ञोरिःसिताकेसमोमित्रंसूर्यसितौबुधस्यहिमगुःशत्रुःस
माश्चापरे॥ सूरेःसौम्यसितावरीरविसुतोमध्यापरेत्वन्यथासौम्यार्कीसुहृदौसमौकुजगुरूशुक्रस्यशेषावरी
शुक्रज्ञौसुहृदौसमःसुरगुरुर्मंदस्यचान्यरयस्तत्कालेचदशायबंधुसहजस्थांतेषुमित्रंस्वेत्रादृतिथेवाध्यात्म

पुरुषलारोपेणात्मादीनांमनइंद्रियाणांमित्रवैरिसमान्दर्शयतितत्रादौमार्कस्यआत्मानमितिआत्मानमभ्येतितदो
क्तिनित्यंमित्रंवेरात्मनइंदुर्वित्तं॥चक्षुःशनिस्तद्विपरीतकर्माशत्रुस्तथालग्भृगुनंदनोपि॥७७॥इंदुर्विज्ञेयं
द्रसदृशंसात्विकंमनःनित्यंप्रत्यहमात्मानंप्रमातारमभ्येतिविषयीकरोतियद्दानर्थहेतुज्ञानंनाशयतितत्तः कार
णात्. रविःसूर्यस्योपाशकोंशभूतश्चात्माप्रमातातस्ययद्दारुशदृइतिधातुपाठात्रूआत्माबुध्यासमेत्यार्थनं
नोयुंक्तेविवक्षयेतिवचनात्रश्कारणास्यात्मनोमित्रमस्तिहितरुद्रवतितद्विपरीतकर्मातस्यमनसोविपरी
तमनात्मरूपवद्व्यप्रकाशज्ञानरूपंकर्मवृत्तिर्यस्यसःचक्षुःशनिःशनिसदृशंचक्षुःशत्रुविषयासक्त्युत्पा
दनेनदुःखयतितलग्भृगुनंदनोपिशुक्रसदृशंस्यशैनमपितथाशत्रुर्भवतिअधिदैवेतेतुइंदुर्विज्ञेयंचंद्रस्य
मनःयद्दामनःसदृशश्चंद्रआत्मानंसूर्यंनियमभ्येतिअभिमुखमेवगच्छतिचंद्रोमार्गतिनियमात्ततआ

त्मनःसूर्यआत्माजगतस्तुषश्चेतिश्रुतेरवैमित्रंभवतितद्विपरीतकर्मातमःकुलानुकूलकर्माचक्षुःशनिःचक्षुः
सदृशःशनिःशत्रुर्भवतिलग्भृगुनंदनोपिचक्षुसदृशःशुक्रोपितथातमःकुलानुकूलकर्मीशत्रुर्भवति॥७७॥ भरदी
तिरविद्विषद्दकुरुतेनशेषोतस्माद्धितौत्तश्चसहस्ररश्मेः॥तत्रापिसौम्यंनिजशत्रुमित्रंसमंविलोक्यापिहित
श्चिदात्मा॥७८॥किंचशेषोगुरुभोभोरविद्विषद्दत्सूर्यशत्रूभृगुशनीइवतमःकुलानुकूलकर्मनकुरुतः
तस्मात्कारणात्सहस्ररश्मेर्बुधप्रकाशस्यार्कस्यहितौरुत्तःमित्रंभवतःतत्रापितमःकुलानुकूलकर्माभावेपिसौ
म्यंबुधंनिजशत्रुमित्रंस्वशत्रूभृगुशनीतयोर्हितकृतंयद्दाउक्तवस्यमाणरीत्यास्वस्वशत्रुश्चमित्रंचोभयरूपंश्र
तएवसमंशत्रुमित्रभावशून्यंविलोक्यापिज्ञातायदाअपिर्भिन्नक्रमःसमंमपिविलोक्यचिदात्माशुद्धचैतन्य
रूपःयद्दाचैतायदृरूपःसूर्यःहितःपरमकारुणिकत्वान्मित्रमभूत्हितरुसंदृक्उरुसात्ततथाचश्रुतिः नूनंजनाः

सूर्येणप्रसूतास्त्रयस्त्रयोनिरूणवन्नपांसीतिसूर्येणप्रसूताःस्वसेवनायबोधिताजनास्त्रीणादयःत्रयस्त्रयोनि
प्राप्ताःप्रयोजनानिस्त्रीत्वमार्षंरूणवन्नपांसिअकुर्वन्कर्माणिनिश्चितंपुनःप्रयोजनसिध्यर्थंःअथाध्यात्मंशरीरो
अंगभूतेरसनघ्राणेरविद्विषद्भूतंआत्मवैरिणीअनात्मरूपद्रव्यप्रकाशकंत्वात्त्वकूचक्षुषीइवनकुरुतःआत्म
विरोधिनप्रकाशयतःकिंतुतद्विभूतीरसगंधौवेवप्रकाशयतःरसादीनामात्मविभूतित्वमुक्तंभगवतारसोहम
अप्सुकौंतेयप्रभास्मिशशिसूर्ययोः॥प्रणवःसर्ववेदेषुशब्दःखेपौरुषंनृषु॥पुण्यागंधःपृथिव्यांचतेजश्चास्मिवि
भावसौ॥जीवनंसर्वभूतेषुतपश्चास्मितपस्विषुतितेजोवैरंसोमधुरःअप्सुमधुरएवतिन्यायसिद्धांतात्य
द्यप्येवमिंद्रत्वंतत्कूचक्षुषीरसितथापितयोस्तदाश्रयपृथिव्यादित्याहकत्वेनशत्रुत्वोक्तिःतदाश्रयाणांमहा
भूतानांचेतनविरुद्धत्वात्तस्मात्सहस्तरसेरात्मनोहितौस्तःमधुररससुरभिगंधग्रहणनहर्षस्येवजननात्

मित्रेभवतःतत्रापिआत्मविभूतिशब्दयाहकलेपिसोम्यंश्रोत्रंनिजशत्रुमित्रंस्ववैरिणीत्वकूचक्षुषीतयोस्तद्विषयरस
णपरत्वेनहितकारिणेवसममपिविलोक्यविदात्माहितोभूत्रोषंपूर्ववत्॥७८॥मनश्चंद्रस्यचंद्रमितिचंद्रंविना
स्वीयफलंविधातुंनशक्नुवंतीतिसमाभवंति॥प्रकाशकत्वादिहरंजकत्वात्त्वगेवासौम्योभवतोस्यमित्रे॥७९॥सर्व
यहाःचंद्रंविनाचंद्रबलमंतरेणस्वीयफलंस्वगतिजन्यंशुभाशुभरूपंविधातुंयोजयितुंनशक्नुवंतिनैवसमर्थाभ
वंतीतिहेतोःसमाभवंतिशत्रुमित्रभावशून्याःसंतिपराधीनत्वात्तत्रत्वगेवासौम्योसूर्यश्चबुधश्चास्यचंद्रस्यमित्रे
भवतःहितकारिणौस्तःकुतःइहलोकेरविचंद्रयोःप्रकाशकत्वात्सूर्यश्चंद्रमित्रंमित्रकार्यत्वात्पुरस्तात्शशिबुध
योरंजकत्वाद्बुधश्चंद्रमित्रंभवतिमित्रकार्यतुतद्रंजप्रवर्तनंपुराणप्रसिद्धंयद्वा
इहसूर्यचंद्रप्रकाशकत्वात्सूर्यश्चंद्रमित्रंभवतिइहबुधचंद्रवंशप्रवर्तनेनतद्रंजकत्वाद्बुधश्चंद्रमित्रंभवतिशत्रुर्नी

कः अभावात् न नु ध्रियते यावदेकोपि रिपुस्तावत् कुतः सुखं ॥ पुरः क्षिपन्नाति सोमं हिंसोद्देकयोः सुरद्विषामिति माघ
वचनाद्वा होरात्रौ विद्यमाने कथं तद्भाव इति चेत् सृष्टेरादौ राहोः पृथिवीछायारूपेण तमस्त्वा नुच्छत्वं वस्तुतः तु
ज्योतिर्मयेषु तद्भावकथने तात्पर्यं अथाध्यात्मं इंद्रियाणि चंद्रं मनो विना स्वीयफलं प्रवृत्तिविषयप्रकाशनं विधा
तुं न शक्नुवंति सकलबाह्यप्रत्यक्षं मनइंद्रियसंयोगस्य हेतुत्वात् समाः समानि भवंति मनःसंयोगमंतरेणेंद्रियाणा
मकिंचित्करत्वमितिभावः ॥ तत्रास्य मनसः स्वगेशः सोम्यो आत्मा च श्रोत्रं च मित्रे भवतः कुत इह प्रपंचे आत्मनसोः म
प्रकाशकत्वात् आत्मा मनोमित्रं भवति समानशीलत्वात् इह मनः श्रोत्रयोरंजकत्वा श्रोत्रं मनोमित्रं भवति मित्रकार्ये तु
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावसच्चिदानंदात्मश्रवणेन तादृङ्नस्य तु तत्त्वज्ञाते स्वस्वरूपे मनः स्थैर्यजननरूपंशा
नुत्वनोक्तः अभावात् यद्यपि देहाभिमानस्य भयलो भाद्यनेकदोषजननेन मनः शत्रुत्ववर्तते तथापि तस्य

संसारदशायामप्यनियतसत्ताकत्वात् न शत्रुत्वं वस्तुतस्तु इंद्रियेषु किमपि मनोवैरी स्यात्र तात्पर्यं किंच सोम्य शरीरनारु
रुक्षुर्योगी सोष्टांगयोगसाधनेन मनः स्थैर्यं जनयति अतः समनो हितकारी भवति तदुक्तं देहाभिमाने गलिते विज्ञा
ते परमात्मनि । त्यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः इति ॥ ७२ ॥ घ्राणमंग लस्य रसेति रसप्रदानेन गुरुः श
ची तु प्रसादतः कर्मधियोर्महीजं ॥ संतोषयामास समोपि भानुस्तथान्यखेटा स्तुसमा भवंति ॥ ८० ॥ गुरुर्बृहस्पतिः
रसप्रदानेन काव्यरसज्ञो ज्यरसयोः समर्पणेन महीजं मंगलं संतोषयामास सुरविनंचकारशचीतुचं इस्तुकर्मधि
योः कर्ममार्गज्ञानमार्गयोः प्रसादतः सफललक्षसंपादनेन महीजं संतोषयामास समोपि भानुः उत्सूर्यबृहद्वीर्यश्च
त्पुरुविश्वाजनिममानुषाणां ॥ समोदिवादृङ्नेरीचमानः ऋक्वाकृतः सुकृतः कर्तृभिर्द्यौरितिश्रुतेः अस्यार्थः सू
र्योबृहत्सुपांसु लुगितिशसोलुक् बृहंत्यंचिमहांतितेजांसि उदश्रथत् ऊर्ध्वगत्वाप्राप्तवान् किंचपुरुबहूनि वि

श्वासवीणिजनिमज्जनमनिमानुषाणांनराणांकालात्मनोदृश्यत्वात्अतएवलोकेसर्वेषांमरणधर्मिणांसूर्यश्चितत्वेपि
मनीषिणांनराणामेवजन्मसमयसाधनंदृश्यतेसमःउपचयापचयरहितमंडलःदिवादिवसेदृष्टोदृष्टःरोचमानःप्र
काशमानःऋत्वाक्रतुनाभावश्छांदसःक्रतुशब्दस्यषष्टिंशतिकर्मनामसुपाठात्कर्मणाग्निहोत्रहोमादिनाद्यु
तःस्वेष्टसाधकत्वेनसंपादितःसुकृतःशोभनकर्माकर्तृभिराराधकैर्धृतव्रतकुलंछंदस्यमाघ्योगेपीत्यडभावःय
स्मिन्देशेबहवःश्रोतस्मार्तकर्मतत्पराःतस्मिन्देशेभौमदिव्यांतरिक्षोत्पाताभावात्सर्वदासुखमेवभवतीतिभावः
एवंस्वरूपोपिसूर्यःतथासकलेष्वसंपादनेनमहीजंसंतोषयामाससूर्योहिप्राणोभवतिउद्यन्खलुवाआदि
त्यःसर्वाणिभूतानिप्रणयतितस्मादेनंप्राणइत्याचक्षतेप्राणेहास्यसंप्रतिकुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहो
तितस्मादुदितेहोतव्यमितिब्राह्मणात्तस्मादेतंगुरुंशशिभानवोमंगलस्यमित्राणिभवंतिअन्यखेदात्कृत्रअन्ये २०

×स्यैवंकर्ममार्गज्ञानमार्गयोःसिद्धेःसमोपिभानुःसकलेंद्रियविषयभोग×३

भृगुशनिराहुकेतवोग्रहाःसमाभवंतिशत्रुमित्रभावहीनाःसंतिअथाध्यात्मंगुरुरसनंरसप्र[illegible]नमहीजंदेहाभि हानेमानिनंप्राणिनंसंतोषयामासयद्दामहीजंघ्राणंवोपस्पंचरसप्रह[illegible]नेनसंतोषयामासतदानीमेवतयोःस्वविषयेप्रवृत्तेःशक्तीतुमनस्ककर्मधियोःप्रसादनःमहीजमुक्तरूपंसंतोषयामासजीवतविषयभोगेसाधरणेाध्यात्मात्मयामहीजंसंतोषयामासप्राणायामब्रह्मचर्याभ्यांतस्यप्रवृत्तिःतथाचश्रुतिःब्रह्मचारीभवतिवेविषद्विषःसदेवानांभवत्येकमितिवेविषद्विषःअभिभवन्कामक्रोधलोभमोहमत्सरादयान्परिपूर्णएकमंगंमुख्यंस्थानंब्रह्मचारिणएवदेहेंद्रियमनोबुद्धिषुसर्वदेवताःस्वस्वविभूत्यातिष्ठंतीतिभावःतथामहीजंस्वकुचंदनवनिताभोगसंपादनेनसंतोषयामासतेनतस्यपुष्टेर्वैद्यकशास्त्रेकथितत्वात्तस्माद्धृदयात्मानःपुरुषस्यलोकद्वयेसुखसंपादनेनमित्राणिभवंतिअन्यखेदात्कृत्रअन्येलकुचक्षरज्ञानाध्यासाद्धृदयचरादेहाभिमानिनःपुरुषस्यघ्राणस्य

वोपस्थस्यचसमाभवंतितद्विषयेउदासीनाःसंति॥८७॥बुधइतिउपेंद्रवज्रावृत्तंउपेंद्रवज्राजोजोगणौतिलक्षणा
त्बुधःसदाप्राप्तारविप्रदेशात्तमेवगंतुंयतमानचित्तः॥अधोनयंतंवनितादिभोगैःप्रमादिकंतंद्विषतांमही
जं॥८९॥सदाप्राप्तरविप्रदेशःसर्वस्मिन्काले अधिष्ठितोरविः सूर्यस्यप्रदेशाः यस्मिन्राशौरविःसराशिस्त
त्पूर्वापरराशिर्वायेनसःतमेवतमेवगंतुं सूर्यमेवप्राप्तुं यतमानचित्तः यतमानमुद्योगिचित्तंमनोयस्यसःयद्वा
तमेवसूर्याधिष्ठितंराशिंतत्पूर्वापरराशिंवानान्यंराशिंगंतुंयतमानचित्तोबुधः वनितादिभोगैः स्त्र्यादिसुखा
नुभवैरधोनयंतंनीचस्थानप्रापकंभूलोकेअग्नेःकन्यामिलांदृष्टांतसौंदर्यलोभेनबुधःस्ववरणेतांप्रवर्त
यामासेतिपुराणंतादृशम्प्रवर्तनंबुधस्याप्रशस्तिकरंकिंचसतांश्रोतृकर्मपराणांशुभानांकर्मणांवाप्र
मादकंमूनवधानापादकंअनएवमंगलःपापइत्यक्तो ज्योतिःशास्त्रेमहीजंद्वेहिमंगस्यशत्रुर्भवतिअ ९३

थाध्यात्मंसदाप्राप्तरविप्रदेशःप्राप्तात्मस्थानः आत्मस्थानंचंतःकरणंतत्रैवतत्स्थितिप्रेफलनातूत्तमेवात्मानमेव
गंतुंयद्वाश्रंतःकरणमेवगंतुंवशीकर्तुंयतमानचित्तःमन्मनोवर्तिरागादिकषायेरिंद्रियाणिविषयेषुप्रवर्तिषते
तिबुध्यायतेतेरबुधैस्तादृशंचित्तंयस्यसः बुधःश्रोताश्रुरुक्षुर्योगीवनितादिभोगैः वनिताभार्याप्रियाचस्नि
ग्धाकआदिनास्त्रस्त्रुंवंदनानीतिषांसुखानुभवैः योगसिद्धिसुखानुभवैश्चाधोनयंतंसतांप्रमादकंमहीजंघ्रा
णोपस्थरूपंद्वेष्टिद्वेषकर्मतुप्राणायामब्रह्मचर्याभ्यांतन्नियहाः॥८७॥श्रोत्रबुधस्य॥सदेतिसदासमीपेस्थि
तमात्मभानुर्बुधंसमीक्ष्यास्तिहितोथकाव्यः॥स्वपालकंमित्रसखंस्वमित्रंतथैवज्ञातश्चपेरसमानः॥८८॥आ
त्मभानुरात्मैवभानुः सूर्यःउक्तरीत्यासदासमीपेस्थितंबुधंसमीक्ष्यविचार्यहितोस्तिमित्रंभवतितदुक्तंभावृता
अनन्याश्चिंतयंतोमांयेजनाःपर्युपासते॥तेषांनित्याभियुक्तानांयोगक्षेमंवहाम्यहंमितिअनन्याइयत्रअविद्यमानोन्य

उपास्योयेषामितिविग्रहेसूत्रमतेनबहुव्रीहावितिसर्वनामतानिषेधःभाष्यमतेत्वुपसर्जनत्वान्निषेधः अनन्याभिन्न
भावमप्राप्ताइतिविग्रहेतुउभयमतेआर्षःजनग्रहणंवैराग्यपरंपर्युपासतेविश्वरूपेणभजंतेनित्याभियुक्तानांयोग
मात्रतत्परचित्तानांयोगक्षेमंयोगोवित्तवृत्तिनिरोधक्षेमंनिर्विघ्नंकल्याणंयोगस्यक्षेमंपालनमितिवाअथानंतरंबु
धस्यद्वितीयंमित्रमुच्यतेकाव्यःकाव्यमस्यास्तीत्यर्शआद्यच्काव्यःशुक्रःस्वपालकंनिजरक्षकंमित्रसर्वंमित्रंशानि
स्तस्यसखामित्रंतंराजाहःसख्युर्यष्टिसख्यंतात्तत्पुरुषादृच्स्वमित्रंअतएवनिजहितंतथैवजातश्चविलोक्ये
वमित्रमभूत्परेकुजगुरुशानयःसमानाःशत्रुमित्रत्वहीनाःसंतीत्यर्थःअथाध्यात्मंआत्मभानुःसूर्यसदृशःप्रमाता
सदासमीक्ष्यस्थितंबुधंस्वश्रद्धातत्परमारुरुक्षंयोगिनंसमीक्ष्यहितात्तितदिष्टतममा...त्मस्वरूपंप्रकाशयती
त्यर्थःअथकाव्यस्त्वकूस्वपालकंशरीरमाद्यंखलुधर्मसाधनमितिबुध्याआरोग्यसंपादकंमित्रसत्वंस्फोटयद्वित्रो

गनिवारकंचक्षुःउक्तमेतद्वैद्यकशास्त्रेयावच्छरीरप्रदेशेदृष्टिपातस्तत्रस्फोटादित्वयोगःप्रबलोनभ...वतीतित
स्यसत्त्वियोगसाधनघृतादिचक्षुष्यभक्षणेनहितकारितत्अतोपिस्वमित्रंनिजहितंतथैवजातंप्रेक्ष्यहितमेवाभवत्
हितकर्मत्वविक्षेपकरणंविक्षेपाउक्ताःपातंजलयोगशास्त्रेव्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रांतिदर्शनाल
ब्धभूमिकत्वानवस्थितत्वानिचित्तविक्षेपास्तेंतरायाइतिअथपरेपराणिघ्राणरसनचक्षूंषिसमानाःसमानानि
आरुरुक्षोर्योगिनोनिर्विघ्नंसच्चिदानंदात्मप्रकाशोजायतेघ्राणरसनचक्षुषामकिंचित्करमितिभावः॥८॥अभीक्ष्णंधी
धीत्यैवंरूपाद्गुरुशिक्षयाचप्रदीप्तबुद्धिर्मेधियस्यजंतोसो॥पश्चादनादृत्यरविंप्रयातंतस्माद्बुधंद्रष्टुसमीक्ष्यसोमः॥८॥
सोमश्चंद्रस्तस्मात्कारणान्नूबुधंसमीक्ष्यविचार्यद्रष्टुंतस्यशत्रुभवतीत्यर्थःतस्मात्कस्माद्यस्मात्कारणात्असौ
बुधःवेदान्गच्छतिसामाथर्वाख्यानधीत्यपूर्वमध्ययनेनगुरुशिक्षयाचगुरोर्बृहस्पतेःशिक्षयास्वराक्षरार्थादिना

पनरूपयाचप्रदीप्तबुद्धिःप्रकृष्टज्ञानःसन्मायेमत्सापकेकर्मणिसज्जतेतत्परोभवतिपश्चाद्बुद्धेश्चध्यानंतरं मामनादृत्यकिमनेनकृष्टनकर्मणेतिबुध्यारविंश्रुतिगम्यंपरमात्मानंप्रयातिनित्यमुपास्तिअथाध्यात्मंअसावारुरुक्षुर्योगीवेदानधीत्यगुरुशिक्षयाऽध्यापकशिक्षयागुर्व्यादिशिक्षयाप्रदीप्तबुद्धिर्मेयिमत्पर्वेसज्जते पश्चान्मामनादृत्यरविमात्मानंप्रयातिध्यायतितस्मात्कारणात्समीक्ष्यैवंविचार्यैतुधमारुरुक्षुंयोगिनंद्वेष्टिद्वेषकर्मैतुस्ववापलेनदुःखजननरूपं॥८४॥रसनदृहस्पतेःपरस्परेतिपरस्परप्रीतिवशाद्द्वितीयोरवेर्गुरोस्तोभवतोस्यमित्रे॥मंत्रोपदेष्टुःपरमेश्वरेणसमंनभेदोस्यतएवजाने॥८५॥परस्परप्रीतिवशात्गुरुरव्योरन्योन्यसुखाधीनत्वात्रवेःसूर्यस्यायोयद्गुणविशिष्टोहितविष्टसंपादकोसोममंगलोस्तौतद्गुणविशिष्टोसोममंगलोऽस्यगुरोर्दृहस्पतेर्मित्रेभवतःइष्टसंपादकोस्तइत्यर्थः अतएवास्मादेवहेतोर्लौकिकेपिमंत्रोप १३

देष्टुर्वेदाध्यापकस्यपरमेश्वरेणसमंसर्वोपास्येनसाङ्गेनेहाभिन्नबुद्धिर्नास्तितथाचानयोःसमानंपूज्यत्वमितिभावः इतिज्ञानेजानाम्यहंयंथरूत्परस्परप्रीतिरूढउत्पातेस्वगृहगतारयइतिद्वितिश्लोकेकथिताअथाध्यात्मंआत्मरसनयोःपरस्परप्रीतिवशादात्मनोयोहितोमनोघ्राणरूपोतावस्यगुरोरसनस्यमित्रेभवतःउत्तराङ्गेतूक्तार्थंशेषंपूर्ववत्॥८५॥ननुगुरुरव्योःसमानंपूज्यत्वमुक्तंतथाचद्वयोःसमवधानेआदौकःपूज्यइतिचेत्तत्राहसर्वेतिसर्वयहाणांकमपीनशत्रूअपिद्विषन्नेवगुरूरविरूढ।।यथाकृतंकर्मफलप्रदातावागीशाभान्वोर्गुरुरीड्यतेऽतः॥८६॥गुरुर्दृहस्पतिःसर्वयहाणांसकलानांसूर्य~:सोममंगलबुधशुक्रशनीनांमध्येकश्चमपियहंनेवद्विषन्नद्वेष्टानेवभवतीत्यर्थः इनशत्रूसूर्यरिपूभृगुशनीनेवद्विषन्सर्वसमत्वात्सर्वपोषकत्वाच्चअतएवज्योतिःशास्त्रेदृहस्पतेर्नीचइतिसंज्ञानलोकाव्ययनिष्ठारवलर्थतृनामितिषष्ठीनिषेधःशातुर्ल

देशत्वादरिक्तस्यैरिक्तयथाहुतंहुतंविहितंचनिषिद्धंचतदनतिक्रम्यकर्मफलप्रदाताकर्मफलेसुरवद्गुरवेतयोः
प्रकर्षेणातुभवसंपादकःसर्वेश्वरत्वात्अतःकारणत्वागीष्पतिर्बृहस्पतिरीड्यतयाच्य २
तेस्तूयतेस्तूयतेईलिरध्येषणाकर्मापूजावितिनिरुक्तात्ईडस्तुताविति धातुपाठात्अतएवाभ्यर्हितत्वात्वा
गीशशब्दस्यैवनिपातःअथाध्यात्मंगुरूरसनंग्रहाणांसकलेंद्रियाणांमध्येकमपिकिम पींद्रियंनैवद्विष
न्नवतिइनशत्रूअपिआत्मरिपुरूपेचक्षुचक्षुर्षीनैवद्विषत्सर्वपोषकत्वात्अरिक्तआत्मातुयथाहुतं
कर्मफलप्रदातोभवतिअतोवागीष्पतिर्बृहस्पतिरीड्यतयाप्रियात्लिंगधर्मे ध्यभोजनेन
सकलेष्वसिद्धैः अन्नेनप्राणाःप्राणैर्बलंबलेनतपःतपसाश्रद्धाश्रद्धयामेधामेधयामनीषामनीषयाज्ञां
तिःशांत्याचित्तंचित्तेनस्मृतिंस्मृत्यास्मारंस्मारेणविज्ञानंविज्ञानेनात्मानंवेदयतितस्मादन्नंदृष्ट्वासर्वाएवे ९४
मनोमनसा २

तानिदद्यातीक्षतेः॥ ८६॥ विरुद्धैतिविरुद्धात्मभिःपूजितःसर्वथेमंकविंद्वेष्यन्वानमाम्नायमार्गं॥ तथादृष्टमेतत्स
मक्षंयुगेस्मिन्द्विजंद्वेष्टिमिथ्याव्रतोनीचपूज्यः॥ ८७॥ विरुद्धात्मभिर्वैदिकमार्गविरोधिस्वभावैरसुरैःपूजितः गुरुत्वे
नसंमानितः कविःकाव्यरचनाचतुरःशुक्रःअन्वानंवेदार्थवक्तारंअतएवाम्नायमार्गंआम्नायोवेदःतदुदितकर्
मज्ञानात्मकंमनुष्यानंसएवमार्गोगतिर्यस्यतंतथाचकालिदासःपथःश्रुतेर्दर्शयितारईश्वरामलीमसादर्तेन
पद्धतिमितिइमंबृहस्पतिंसर्वथासर्वप्रकारेणद्वेष्टिद्वेषकर्मतुअस्याःसर्गविधौप्रजापतिरभूच्चंद्रोनुकांति
प्रदःशृंगारैकरसःस्वयंचुमदनोमासोलुषुष्पाकरः॥ वेदाभ्यासजडःकथंतुविषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मातुं
प्रभवेन्मनोहरमिदंरूपंपुराणोमुनिरिति॥ १॥ ब्रह्मन्ध्ययनस्यनैषसमयस्तूष्णीं बहिस्तीयतांस्वल्पंजल्पवृ
स्पतेजडमतेनैषासभावश्रेणेः॥ वीणांसंहरनारदश्रुतिकथालोपेरलंतुंबुरो सीतारत्नकभल्लभग्नहृदयःस्वस्थो

नलकेश्वरइत्यादिनिंदारूपंयद्वासर्वथानूक्तानमाम्नायमार्गमितियोजनीयं॥एतद्वेषकर्मअस्मिन्प्रवर्तमानेयु
गेकलिकालसमस्तंप्रतिपरसमनुष्योऽक्षणइत्यव्ययीभावेऽचप्रत्यक्षंतथातेनप्रकारेणादृष्टंस्वर्क्षयोग्यंजातंत
थाकर्थमिथ्याव्रतःश्रुतिस्मृत्यविहितविरुद्धाचरणःधर्मलिंगीतिवत्अतएवनीचएज्यःधर्मतत्वमजिज्ञा
सवोनीचास्तेःपूज्यःसक्रियान्वासनस्वादुभोजनस्यूतवचनेमाननीयःपुरुषःद्विजंब्राह्मणंक्षत्रियंवैश्यंद्वे
ष्टिद्विजानांवैदिकेमार्गमात्रवर्तित्वात्द्विजमित्येकवचनंद्विजत्वाभिप्रायेणयज्ञानांतपसामित्यादियाज्ञ
वल्क्यस्मृतेःयद्वाद्विजंब्राह्मणंद्वेष्टीत्येवक्षत्रियवैश्ययोःभ्रुह्योरिदानीमभावात्द्वेषकर्मतुब्राह्मणाइदानीं
लोभग्रस्ताअनियतानारागद्वेषरहिताअर्थयाचमानाःसिरस्फूर्ताहततेजसःसंतिवयंतुनिस्पृहास्वपरिग्रहस्व
भावाःकेवलंलोकानुग्रहार्थमेवदर्शितस्वरूपाःस्मःवैदिकमेत्रास्मत्तोसिध्यंत्येवफलादर्शनात्तंत्रमं

त्रास्मत्तोसिध्यंत्येवप्रत्यक्षफलदर्शनादित्यादिनिंद्यास्वस्मृत्याचजगद्वंचनरूपंअभाध्यात्मंविरुद्धात्मभिःकेव ल
शरीरात्मानिभिर्भोगतत्परैःपूजितःपोषितंकविस्तृकृत्सर्वथानूक्तानमाम्नायमार्गंतपोज्ञानज्ञानात्परमितिश्रुतिः
विषयाविनिवर्तंतेनिराहारस्यदेहिनः॥रसवर्जंरसोप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्ततइतिस्मृतिःपरंब्रह्मभासकंसच्चिदा
नंदमात्मानंरसोविषयप्रीतिःतद्विहितवर्मास्थितंउपवासपरमित्यर्थः इममित्यंरसनंद्वेष्टिद्वेषकर्मतुस्वपोष
णायमांसादिनिषिद्धभक्षणेप्रवर्तनरूपंउन्नरादैत्यत्रार्थेतत्रद्विजंरसनं॥८७॥सर्वेरितिसर्वैःप्रमाणैर्विदितात्म
तत्वस्यत्रैवसंविष्टमनामनीषी॥तर्कोहि वाग्जालविधातुरस्यव्यर्थश्रमस्येंडुसुतोनमित्रं॥८८॥सर्वैःश्रु
तिस्मृतिपुराणैरबाधितार्थकतेनज्ञातैःविदितात्मतत्वःज्ञातसच्चिदानंदस्वरूपःतत्रैवसच्चिदेकंब्रह्मणिसू
र्यएवतस्यैवपरमार्थत्वात्अन्यस्यतुछत्वात्संविष्टमनाःनियतचित्तःअतएवमनीषीविद्वत्तेनाभिमतःइंदुसु

तोषुधः कृतार्थत्वाभिमानात्तत्तर्कीदिवाग्जालविधातुः तर्कः काणादगौतमतरूपः आदिशब्देनसौगतादिनास्तिक
मतानितेषांवाग्जालंवाचांशब्दानांजालमिववृक्कंजालंसमूहः तस्यविधातुः प्रकाशकस्य व्यर्थश्रमस्य व्यर्थोनिश्च
योजनःश्रमः प्रयत्नायासोयस्मात्तस्यास्य हृदस्थतर्कमित्रंशत्रुर्भवतीत्यर्थः ननुतर्कीदिवाग्जालविधातुः श्रमवैयर्थ्यं
कथमितिचेदुच्यतेशृणुतत्रदृष्टान्तमुदाहियतेतद्यथाप्रतियोग्यदानिश्चधर्मीनप्रयोगितावच्छेदकइतिवितामणिगो
रायंथमवतारयतादीधितिकृतत्सार्वकशिरोमणेरघुनाथकवेर्व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभा
वमादायव्याप्तिलक्षणंतथाहिहेतुतावच्छेदकसंबंधेनयत्समानाधिकरणाःसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्या
पकतावच्छेदकप्रतियोगिताकायावंतोभावाः स्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसमानाधिकरणा
स्तत्तंव्याप्तिःवह्निमान्धूमादित्यादौहेतुतावच्छेदकसंबंधःसंयोगादिःतेनयत्समानाधिकरणाहेत्वधिक

MEMORIAL

रणपर्वतादिवृत्तयःसाध्यतावच्छेदकंवह्नित्वादितदवच्छिन्नस्यवह्न्यादेर्व्यापकताद्रव्यत्वादिनिष्ठातदवच्छेदिकाप्र
तियोगितायेषांतादृशायावंतोऽभावाः घटत्वेनद्रव्यत्वाभावेनद्रव्यभावादयः तावंतः स्वविशिष्टहेत्वधिकरण
वच्छेदेनतावदभावभावविशिष्टपर्वतादिवच्छेदेनप्रतियोगिसमानाधिकरणाः द्रव्यत्वद्रव्यादयधिकरणवृत्तयः
तत्तंहेतुत्वंधूमादिनिष्ठमितिलक्षणसमन्वयः अथकृत्यानिहेतुतावच्छेदकसंबंधग्रहणादयमात्माज्ञानादि
स्वात्मत्वेसाध्येसमवायेनहेतोर्ज्ञानस्यविषयतयाधिकरणेघटादौवर्तमानस्यात्मत्वेनात्मत्वाभावस्यो
त्मत्वसामानाधिकरण्याभावेपिनक्षतिःसमवायेनज्ञानाधिकरणआत्मनिवर्तमानस्यघटत्वेनात्मत्वाभावस्य
ग्रहणात्एवंसाध्यतेत्यादिग्रंथांतरेपियेनसंबंधेनव्यापकतेनैवसंबंधेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्यमितिवि
वक्षणीयंतेनायमात्मामहाकालत्वादित्यादौसमवायेनात्मत्वंसाध्यतेनतादृशात्मत्वाभावस्यापिकालिक

विशेषणतयात्मत्वाधिकरणेमहाकालेसंयोगेनातिप्रसंगः समवायसंबंधेनव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगितावच्छेदकस्यात्मत्वेनात्मत्वाभावस्यसमवायसंबंधेनप्रतियोग्यात्मत्वसामानाधिकरण्याभावात्अभावेषुयावत्लोपादानात्मभूतत्वमूर्तत्वोभयवान्मूर्तत्वादित्यादौहित्वावच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगिउभयंतत्सामानाधिकरण्येपियावद्तं ...गतियोर्भूतत्वाभावमनोन्यत्वाभावयोराकाशनिष्ठभूतत्वमनोन्यत्वरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावान्नातिप्रसंगः साधनसमानाधिकरणस्यगोत्वाद्यभावस्यतत्साध्यवत्त्वभावस्यचातथात्वाद्वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः तद्वारणायसाध्यतावच्छेदकेत्यादिहत्वधिकरणावच्छेदेनेतिविवक्षणाद्गोमानगोत्वादित्यादौनातिप्रसंगः हेतुमतिप्रलयेगवाद्यभावस्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावात्स्वविशिष्टेतिविशेषणात्कपिसंयोगाभाववान्मेयत्वादित्यादौसंयोगाद्यात्मकस्यसाध्याभावस्यस्वविशिष्टहेत्व ९७

धिकरणद्रव्यवृत्तित्वेनप्रतियोगिसामानाधिकारण्यान्नाव्याप्तिरितिनतु धूमवान्वह्नेरित्यादौधूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाद्यभावस्यधूमवद्वृत्तित्वविशिष्टगोत्वाभावाभावात्मकतयावह्निधूमोभयाभावात्मकतयाचगोत्वाभाववह्निरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्यादतिव्याप्तिरित्याशंक्यसएवाहतीयंलक्षणमूचेतद्व्ययथायत्समानाधिकरणानांसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगितानांयावद्भावानांप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यंतत्वमितिवह्निमान्धूमादित्यादौधूमसमानाधिकरणानांसाध्यतावच्छेदकंवह्नित्वादितद्वच्छिन्नंवह्न्यादितत्सामानाधिकरण्यात्लक्षणसमन्वयः धूमवान्वह्नेरित्यादौनातिव्याप्तिः धूमत्वादिनाताद्दशधूमा

घभावस्यतादृशगोत्वाभाववत्त्वादिरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्येपिप्रतियोगितावच्छेदकं धूमत्वादितदवच्छिन्नधूमादि
सामानाधिकरण्याभावात्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नग्रहणात्तवह्निमान्धूमादित्यादौवह्नित्वादिनाऽऽर्द्रत्वाभावस्ययाव
दंतर्गतस्यहेत्वधिकरणेऽर्द्रत्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्येपिनासंभवःप्रतियोगीतावच्छेदकावच्छिन्नवह्न्याद्यसामा
नाधिकरण्यात्पूर्ववदुक्तौतुवह्निमान्धूमादित्यादौवह्निऽर्द्रत्वाभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटाद्यभावस्यप्रतियो
गितावच्छेदकावच्छिन्नवह्न्यर्द्रत्वाभयसामानाधिकरण्याभावात्तदसंभवःतद्वारणायतादृशव्यापकतावच्छेदकरूपाव
च्छिन्नेतिशेषंपूर्ववद्बोध्यंइयंतर्कविद्याबृहस्पतेरनभिमतेतिवुनाशंकनीयंयद्यपुनरनुभविकोलोकानांस्वरसःवा
ही घटत्वेनपटोनास्तीतिप्रत्ययोनतदातादृशाभावनिवारणेगीर्वाणगुरूणामपिशक्यमितिमंतव्यमितिवदनातार्कि ९८

कशिरोमणिनेवृतर्कविद्यायांबृहस्पत्यभिमतेर्थेननात्रान्येतत्रैवान्यादृशानिव्याप्तिलक्षणानिचकृतानवस्था
नात्एतावत्पदार्थेप्रतिसंधानाभावेपिगोपालादिप्राकृतजनानामपिसकलेष्वसिद्ध्यत्एतद्ग्रंथएवयत्नःइहंतुपंडि
तंमन्याभिप्रायेणाकंवस्कृतस्कचतुर्दशानामपिविद्यानांसदसद्भेदैकतात्पर्येणसार्थकत्वमेवसुविज्ञानंविकितुषजना
यस्यश्वासस्ववचसीपस्पृधाते।।तयोर्यत्सत्यंयतरद्ऋजीयस्तदिन्नोमोवतिहंस्याहसदितिश्रुतेःसुविज्ञानंअबाधितविशेष
ज्ञानंविकितुषावदुभेविकित्वांश्चेतनावानिरुक्तात्पस्पृधातेपरस्परंस्पर्धेतेप्रमाण्येप्रकाशयतःसत्यमबाधितार्थकंतत्रापिऋजी
यःप्रियंतदित्ऋवेदभाष्यमेततदेवनिरुक्तमेतपदृश्यतेण इच्छेदानर्थक्यंसोमःमनोदेवताचंद्रमाःस्मर्यतेअध्यात्मंतुचं
द्रमानुगृहीतंमनःहंत्यासतहंतिअसदितिपदच्छेदःसंहितायांदीर्घपाठःयस्यमनसिचंद्रमोऽनुग्रहोनास्तितस्यमनसि
रावणदुर्योधनयोरिवासदेवतिष्ठतीतिभावःसोगतादिमतानिनोपन्यस्यंतेग्रंथविस्तरभयात्प्रकृतानुपयोगाच्चनवुत

कैविद्यायाःकुत्रोपयोगइतिचेन्नैवंप्रत्यादिदृष्टयारूपादिसामान्याभावेसाध्येपृथिवीत्वादिकंस हेतुरेवेतिवदतातात
र्किकशिरोमणिनातत्त्वज्ञानदृष्ट्यात्मनिसंसाराभावस्योक्तप्रायत्वात्प्रकृतोपयोगात्प्रकृतमनुसरामःगुरुद्वेषोन
र्थहेतुरितितूक्तंप्राक्सोम्यलोकेअथाध्यात्मंइंदुसुतःइंदुर्मनःसच्चिदानंदात्मकरसंप्रतिसुतंअभिषुतंशिथिल
संस्कारंकृतंयेनसःआरुरुक्षुर्योगीअस्यारुद्दृश्ययोगिनोनमित्रंद्वेषंकरोतीत्यर्थः शेषंपूर्ववत्कीदृशस्यास्यतर्की
दिवाग्जालंविधातुःव्यर्थश्रमस्यारुरुक्षुदृष्ट्याथेःपूर्ववत्वरूपतर्कीहिमादिविद्वेदांतादिशास्त्रंतर्कबलं
विनाडरूढेवेदांतविषयेब्रह्मणिबुद्धेरप्रवृत्तेःततद्वाग्जालंयस्मान्नहिमतथाचसूत्रंशास्त्रयोनित्वादितितस्यप्रका
राकस्यातएवविविधाअर्थाविभूतयोयस्मात्सःयद्वाविशिष्टोनित्योर्थस्त्रिविधदुःखात्यंतनिवृत्तिरूपःस्वस्वरूपावा
प्तिरूपोवायस्मात्सःश्रमोयोगाभ्यासरूपोयस्यतस्यविदितात्मतत्वोत्रविदितमात्मतत्वंहरिहरादिदेवतारूपंये २१

ये-

नसःकिंवेंदुसुतःइंदुर्लतात्मकःसोमःसुतःकंड्येनद्राविताननसयजमानःअस्यसर्वसमस्यत्यागिनोनमित्रंकीदृशःविदि
तात्मतत्वःविदितमात्मतत्वंब्राह्मणस्यगृहस्थस्यममयज्ञएवाधिकारःमहायज्ञैश्चयज्ञैश्चब्राह्मीयंक्रियतेतनुरि
तिस्मरणात्एवंभूतंस्वरूपंयेनसःतत्रैवयज्ञएवविद्युर्वेदयज्ञइतिब्राह्मणात्तदाशेषंपूर्ववद्द्वेषकर्मतुवेदकोपदेशान्नि
दरूपंअपरंवाध्यात्मंइंदुसुतःवक्रुर्गीरीत्यत्रोक्तरीत्याश्रोत्रंतद्वाश्रोताअस्यरसनस्यनमित्रंविदितात्मतत्वःविदि
तमात्मतत्वंशरीरपोषणारूपंयेनसःतत्रैवशरीरपोषणएवव्यर्थश्रमस्यविपरीतार्थकश्रमस्यनवाउद्देशःक्षुधमिद्धं
दहुरुताशितमुपगच्छेत्मित्यवृत्तिश्रुतेःमृत्यवोरोगाःशेषंपूर्ववद्द्वेषकर्मतुवेदकोपदेशान्निरोधरूपंतदुक्तंभ
गवतानात्यश्नतस्तुयोगोस्तिनचैकांतमनश्नतइति॥८८॥लग्नेवृश्चेसोर्यीरजोभीतिरजोभियुक्तोबुधआत्मशत्रोः
संसज्जतेतावपिशुक्रमंदौ॥परस्परप्रीतहृदोविलोक्यादृष्टाहितंस्वीयगुणेषुयुक्तं॥८९॥रजोभियुक्तःसत्वतमःप्रव

तीक्ष्णः प्रकृतिगुणैरजस्तेन विशिष्टो बुधः आत्मशत्रोः सर्वदोपास्यत्वेन परप्रेमास्पदत्वेन चात्मा सूर्यः तस्य शत्रू शुक्रमंदौ तयोः कर्मणि तमः कुलपालनरूपे संसज्जते नितरामासक्तो भवति अतः शुक्रमंदयोस्तत्पाल्यपालकत्वेन हितो भवतीति भावः तावपि तमः कुलपालकत्वात् सूर्यवत् शत्रू अपि शुक्रमंदौ भृगुशनी द्विषद्धितं द्विषन्मित्रं चेद्दृष्टं तस्य मित्रं चेद्दृष्टं शुक्रमंदशत्रुसंबन्धित्वेन धर्म्येषु गुणेषु स्वयोः शुक्रमंदयोरिमे गुणाः रजस्तमः प्रवर्तकत्वादयः तेषु सक्तं तत्परं विलोक्य दृष्ट्वा परस्परप्रीतहृदौ अन्योन्यहितकरणान्मित्रे भवतः अयं भावः सर्वेश्वरे सूर्ये स्वशत्रौ विद्यमाने भावयोः परस्परोपकारौ कथं सेत्स्यत इति भीतौ शुक्रमंदौ तादृशसूर्यप्रीतिपात्रं स्वं धर्म्यं हितकारिणं दृष्ट्वा निर्भयौ सन्तौ परस्परोपकारोद्यतवंताविति तत्र शनौ शुक्रोपकारउक्तः ग्रहो ज्ञेति श्लोके शुक्रेऽन्युपकार स्त्वनुपदमेव वक्ष्यते अथाध्यात्मं रजोभ्युक्तो बुधः श्रोता आरुरुक्षुर्योगी चात्मशत्रोरुक्षरीत्या स्वकृचक्षुषा विषयेषु स्वकृचंदनवनितादर्शनमेघनस्पर्शनसेवन १००

रूपेऽक्ष्या चार्यदर्शनोपसर्पणात्तच्चरणस्पर्शनपूजनरूपेषु संसज्जते नितरामुपसर्पणतत्परत्वात्तन्मित्रं भवतीत्यर्थः तावपि आत्मशत्रू अपि शुक्रमंदौ ते अपि स्वकृचक्षुषा द्विषद्धितं वक्ष्यमाणरीत्या द्विषन्मनः तस्य जन्मौषधिमंत्रतपः समाधिजन्यसुरसंपादनेन हितकारिणं स्वीयगुणेषु स्वकृचक्षुषा रेषु स्वर्येषु गुणेषु सक्तं विलोक्य परस्परप्रीतहृदौ अन्योन्यहितकरणादन्योन्यमित्रे स्तः हेतुः पूर्ववत् स्वकृचक्षुषा करस्वशुक्रमूपलं चोक्तलक्षणं चक्षुरुपकारोऽवश्यते ॥ ८९ ॥ तमइतितमः कुलेशुक्रयमौ हितौ स्तस्तस्माद्घीदृग्नतयोर्हितस्त्वे ॥ स्वस्थायने चंचलवासमार्किश्चक्रेत्ततो द्वेष्टि शनिं महीजः ॥ ९० ॥ यतः शुक्रयमौ भृगुशनी तमःकुलेराहोर्वैशेत्पालनेन हितौ स्तः मित्रे भवतः तस्मात्तामसकुलहितकरणात्सवीदृसूर्यचंद्रौ तयोः शुक्रमंदयोर्नीहितस्त्वे हितकरणे नतिष्ठतः स्वतेजसातन्नाशकत्वात्शत्रू स्त इत्यर्थः किंचयतश्चार्किः सूर्यपुत्रः शनिः स्वस्थायने स्वस्वामिकेमकराद्युत्तरायणे चंचलवासंचंचलः चरः मेषराशिः सएववा

सोवसतिगृहमितियावत्तावद्दर्शं चक्रेकृतवान्ततःस्ववसतेःचंचलत्वकरणात्महीजोमंगलःशनिंद्वेष्टिज्ञानेःशत्रु
भवतीत्यर्थःमंगलगृहंमेषराशिश्चेतिज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धिःअर्कस्वगृहेणंगृहेचदर्शनेनार्कपूजकस्यमंगलस्याप
कारकरणमयुक्तमितिसूचनायश्रुतोपिपापलंशनेरितिभावःअथाध्यात्मंशुक्रयोलूकचक्षुर्घोतमःकुलेष्वज्ञानक
ल्पितेभूतयामेहितोत्तमःतत्प्रकाशनेनमित्रंभवतःतस्माद्रवींदूआत्ममनसीतयोःलूकचक्षुषोर्हितस्तोतत्कार्यसंपाद
केनस्तःनन्विदंविरुद्धंआत्ममनसीविनालूकचक्षुषोःस्वकार्यसाधनेसामर्थ्याभावादितिचेन्नैवंआत्ममनसोस्तत्त
शानेलूकचक्षुर्विषयस्यसमूलस्योच्छेदसाधकत्वात्अतःशत्रूभवतइत्यर्थःकिंचयतआर्किश्चक्षुःस्वस्यायनेज्ञा
नमार्गेचंचलवासंघ्राणस्यवासःस्थानंनासिकावायुःप्राणःतंचंचलंचक्रेसदागतित्वाच्चंचलएवासीदितिभावःत
थाचश्रुतिःआतेनयातंमनसोजवीयसारथंयंवाजिनंभवश्चक्रुरश्विना॥यस्ययोगेदुहिताजायतेदिवउभेअह्नीसुदि १०१

नेविवस्वतइतिअस्याअर्थःअघ्राणदेवतारूपावश्विनौरूयेतेहेअश्विनौमनसोजवीयसामनोजवीयःवेगवत्तरंअ
वंज्योतिर्निहितंदृशा,येकंमनोजविष्ठंपतयत्स्वंतरितिश्रुत्यंतरात्ततोपिवेगवत्तरेणतेनरथेनघ्राणरूपेणायातमाग
च्छतंनेनंकेनचिदभवऋभुनामकाऋषयःवांयुवयोःघ्राणरूपंरथंक्रीडास्थानंरथारंहतेगतिकर्मणःलिरते
वीस्याद्विपरीतस्यरममाणोस्मिंस्निषत्तीतिवारपतेर्वारसंतेर्वेतिनिरुक्तात्चक्रुःकृतवंतःयुष्मत्साध्ययाघ्राणायामप
राचश्रुतिरितिभावःनन्वस्मत्साध्याकिंफलमितिचेत्तत्रयस्यतियस्यघ्राणरूपस्यरथस्यसाध्ययोगेविनहतिनिरो
धेदिवःद्योतमानस्यहृदयाकाशस्यसकाशात्दुहिताहिताहूरेहिताद्योग्धवीतिनिरुक्तात्परिणामसुखा
नलविद्याजायतेप्रादुर्भवतितदाविवस्वतःसूर्यानुगृहीतस्यात्मनउभेअहनीकर्ममार्गज्ञानमार्गरूपेतथाचश्रु
त्यंतरंअहश्चकृष्णमहरर्जुनंचेतिअत्रनिरुक्तंचअहश्चकृष्णरात्रिःशुक्लंचाहरर्जुनमितिसुदिनेइष्टसाधकेजा

येतइत्यर्थःतथाचजीवन्मुक्तिरित्यध्यात्मंअधिदैवेतुस्पष्टोऽर्थःततःकारणात्महीजोघ्राणंज्ञानंचक्षुर्दृष्टि
द्वेषकर्मतुस्वकीयद्रगत्यावक्रविषयकारीरायुःक्षपणरूपं॥९०॥मांदेतिमांदायनेस्थैर्यमसावद्यप्रतुष्ट
चित्तोऽर्कसुतेशनिश्चुक्रः॥स्वस्यायनेचंचलताविधातूरिपोरपीदोःपरवान्समोऽसि॥९१॥असौसूर्यजःशुक्रः
मांदायनेमकराद्युत्तरायणेस्थैर्येस्थिरगृहत्वंवृषभःशुक्रगृहंस्थिरइतिज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धं।तदवाप्यप्रा
प्यार्कसुतेशनोप्रतुष्टचित्तःप्रीतमनाअस्तिशनेर्मित्रंभवतीत्यर्थःअर्कसुत्यहणंशनेःरिपुपुत्रत्वेपिस्वसुरव
कर्तृत्वमात्रपरंअतएवशुक्रःशुभइतिभावःस्वस्यायनेककीदक्षिणायनेचंचलताविधातुःचरगृहत्व
कर्तुःतुलाशुक्रगृहंचरमितिज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धंअतोपिरिपोरपीद्दोऽयंइत्यपरवान्तद्देशवासात्स्वफल
जननेतस्यापेक्षणाच्चैतदधीनःअतःसमोऽस्तिशत्रुमित्रभावहीनोभवतीत्यर्थःअथाध्यात्मंअसोआत्मशत्रुःशु

क्रःलक्रमांदायनेज्ञानमार्गेस्थैर्यस्याश्रयत्वंमनःसंयोगाभावेज्ञानसामान्याभावस्यसुषुप्तौदर्शनात्तत्रस्यावश्यकत्वाच्चलत्वमवाप्यप्रतुष्टचित्तःचक्रविषयेप्रीतमनस्कमस्तिलक्रचक्षुषोमित्रंभवतीत्यर्थःप्रीतिकर्मदृक्प्रा
क्रकिंचस्वस्यायनेचांद्रकर्ममार्गेचंचलेदिधातुःग्रहणातिसर्जनव्यापारवशादस्थिरत्वसंपादनेनरिपोरिपोर्दो
र्मनसःपरवान्स्वस्ययथेष्टप्रवृत्तेर्मनोधीनत्वाद्शुक्रःकरःसमोऽसि॥९१॥इदानीसूर्यचंद्रमंगलबुधबृहस्प
तिशुक्रशनीनामध्यात्मेआत्ममनोघ्राणश्रोत्ररसनत्वङ्नेत्राणांमित्रशत्रुसमानत्वप्रयोजकंकर्मस्वगुरु
बुधयोरध्यात्मेआरूढारूढरुक्षोद्विशेषमाह।सुक्रेनेतिसुक्रेनसुंजानजनेनचक्रंप्रतीतिकर्मात्मकमाश्रितांगं॥
एकस्तयोःस्वप्रतिकूलवैरीनेदृग्विधोन्यःसमभावभाजोः॥९२॥प्रतीतिकर्मात्मकंप्रतीतिब्रह्मज्ञानंकर्मश्रुतिस्मृ
तिविहितमनुष्ठानंतेआत्मानोहेतूयस्यतत्चक्रंद्वादशराशिमंडलंयुक्तेनसिद्धयोगेनदृष्टंस्यातिनाआश्रितां

गंआश्रितपूर्वोत्तरधनुर्मकरगृहस्थिताआलंबितमंगंमकरकुंभरूपोंशोयस्यतत्तथायुंजानजनेनयुंजानोयोगसा
धकोजनोलोकोयस्मात्तेनयुंजानवरेणाबुधेनाश्रितपूर्वोत्तरमिथुनकन्यागृहस्थिताआलंबितमंगंककर्कसिंहरूपोंशो
यस्यतत्तथादृशंभवतिकिंचसमभावभाजोःसमःसूर्यःतत्रभावंरतिंभजतःमित्रसेवकत्वाभ्यांसेवेतेतोतयो
गुरुंबुधयोर्मध्येएकोबुधःस्वप्रतिकूलवैरीस्वप्रतिकूलोनिजोभिमतकर्तृत्वेनाभिमतोगुरुर्भोमोतयोर्वैरीशत्रुर्भ न ८
वतिअन्योगुरुःईदृग्विधःईदृक्स्वप्रतिकूलवैरित्वरूपाविधाप्रकारोयस्यसःनतादृशोऽनभवतीत्यर्थःसर्वोत्तमत्वा
त्अथाध्यात्मंप्रतीतिकर्मात्मकंसंसाररूपंचक्रंयुक्तिनारूढनयुंजानजनेनारुरुक्षुणालोकेनाश्रितेअंगेज्ञानक
र्मात्मकेयस्यतादृशंभवतियुंजानजनेनेत्यत्रजनयरूपंयुंजानानांवक्ष्यमाणप्रतिपादनार्थंयुक्तस्तु काश्चिद्भवतिदूरो
हणंरोहतिस्वर्गंवैलोकोदूरोहणंस्वर्गमेवतल्लोकंरोहतियएवंवेदयदेवदूरोहणं३अमोवैदूरोहायोसोतपतिक ९०२

श्चिद्ब्राह्मत्रगच्छतिसयद्दूरोहरोहतीतिब्राह्मणात्मनुष्याणांसहस्त्रेषुकश्चिद्यतीतिसिद्धये॥यततामपिसिद्धानांकश्चिन्
मांवेत्तितत्वतइतिभगवद्वचनाच्चकिंचसमभावभाजोःसमभावात्तस्यभावंसच्चिदानंदात्मकत्वंभजतःज्ञानकर्मभ्यांसेवे
तोतयोरारुरुक्षोरुरुक्षोर्मध्येएकःआरुरुक्षुःस्वप्रतिकूलवैरीस्वप्रतिकूलनिरसनपायुघ्राणोपस्थानितेषांवैरीनियमन
कर्तान्यआरूढःईदृग्विधान भवतिसिद्धयोगलाद्दूरोहोभयत्राधैकमात्रज्ञाद्यकमस्यक्तोभवतिअग्निहोत्रंजुहो
ति यवागूंपचतीतिवत्तत्रआत्माऽरेद्रष्टव्यःश्रोतव्यामंतव्यानिदिध्यासितव्यइतिवच्चदृत्तानुरोधात्॥९२॥पूर्वोक्तं
प्रपंचयतितमइतितमोन्वितागारपतिस्तथोक्तोसुंजानइंदोस्तनयोपरस्तः।युक्तस्तथोनतिविचार्यमान्यंसुरेड्यंज्यं
गुरुमाश्रयामः॥९३॥ईदोस्तनयोबुधःतमोन्वितागारपतिःतमिराडुस्तनान्वितसंबंधेतडुग्रहरूपेअंगारमिथुनकन्य
तयोःपतिःस्वामीभवतिअतएवतेशक्तःतेनप्रकारेणकथितःतथाकथंयुंजानःयोगसाधकइतिअपरस्तद्दृहस्पतिस्त

थानतमोन्वितागारपतिर्नभवतिश्रेतोयुक्तःसिद्धयोगइत्युक्तः इतिविचार्यविशेषेणज्ञात्वामान्यंबुधस्यापिगुरुत्वात्पूज
नीयंबृहलोकेपुरोहितरूपेणसर्वेषामन्नदानादिभिःसेव्यंसुरेंद्रपूज्यंपरलोकेबृहस्पतिरूपेणदेवेशास्यसर्वत्रकारेण
माननीयंतदुक्तंआलस्येणबृहस्पतिर्हिदेवानांपुरोहितस्तथान्येमनुष्यराजांपुरोहितातेमनुष्यराजामितिमनुष्यारा
जायेषांतेषांमनुष्यराजामितिषष्ठ्रीहिगुरुमाश्रयामःज्ञानप्राप्तयेबृहस्पतिंसेवामहेअथाध्यात्मंइंद्रोमनसस्त
नयःस्वास्थ्यकरणेनापत्यतुल्यआरुरुक्षोर्योगीयज्ञकर्तीचतमोन्वितागारपतिःसोम्यत्वमालक्ष्यति श्लोकबृ
योक्तरीत्याअज्ञानविषयपालकोभवतिअतएवसयुंजानइत्युक्तःअपरस्यआरूढोयोगीतथानअज्ञानविषयपा
लकोनभवतिअतएवयुक्तइत्युक्तःइतिविचार्यमान्यंआरुरुक्षोरपिज्ञानप्राप्तयेसेव्यंतंडूप्रणिपातेनपरिप्रश्नेनसे द्व
वया॥उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनइतिभगवदुपदेशात्सुरेंद्रपूज्यंअणिमादिभिःस्वाराजोपिमाननीयं १०४

उरुंसर्वापदेहारमाश्रयामः॥९३॥किंचयुक्तेतिस्त्रग्विणीवृत्तंजगतीत्यधिकोरस्त्रग्विणीरहतिलक्षणात्
चत्वारोरगणाइत्यर्थःयुक्तयुंजानयोःसाम्यभाजोस्तयोमित्रवर्यसदामित्रमाङ्कुर्मुदा॥चक्रिणीयोक्तच
क्रेणचक्राधिपंतंनमस्यार्इंदोर्हरेरंजनं॥९४॥मित्रंसूर्यसाम्यभाजोःसूर्यप्रीतयेरागद्वेषाभावतोयुक्तयुं
जानयोःतत्त्वेनाभिमतयोर्गुरुबुधयोःसदानिरंतरंमुदाहर्षपामित्रवर्यंहितकारिश्रेष्ठमाङ्कुर्वंतिज्योतिर्वि
दःनचात्रपुनरुक्तिदोषःसूर्यस्येताहशगुणवद्धितकारित्वज्ञापनेनाप्ययौक्तनबुधस्यगुरुभौमवैरित्वात्क
थंसाम्यभाक्कमितिचेत्शृणुसूर्यसेवासमयेसूर्यानुग्रहाज्जसिंहेतबुधस्यसाम्यभाक्कमितिहरेर्निजम
नोरूपस्यदोश्चंद्रमसोरंजनंप्रकाशकंतमतावतायंथेनोक्तप्रभावंनमःसायंप्रातर्हविर्भिस्तोषयामःनि त्यं स्यामः
दुषुअन्ननामसुनमःशब्दस्यपाठःनमोवारिवश्चित्रइतिवयंजितिसूत्रेकरणइतिवर्तमानेनमःशब्दाक्रियावि

शेषक्षयत्वयद्दानमस्कुर्मः की दृशंप्रोक्तचक्रेणचक्रिणंधान्येनधनवानितिवद्भेदेतृतीयाप्रकृत्यादिभिरुपसं
रव्यानमिति वार्तिकात्प्रकर्षेणोक्तं द्वितीयोपदेशेवर्णितं द्वादशराशिमंडलंतदभिन्नंशिशुमारनामकंकाल
चक्रंतदंतंचक्राधिपंद्वादशराशिमंडलप्रवर्तकंयश्चाघटारूपवानपिरूपांतरोत्पादनेऽसमर्थः कुलालपरतं
त्वात्तथास्यैनभवतीतिभावः ननुभीषास्माद्वातः पवेतभीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावति
पंचमइतीतिश्रुत्यापरतंत्रत्वज्ञापनात्कथंसूर्यस्यस्वातंत्र्यमितिचेत्भ्रमुक्तेतरानंदप्रवाहसामान्यात्तात्पर्यनतुस्व
तंत्रस्यसूर्यस्यपरतंत्रत्वेऽत्रदंडोध्यसुदर्शनंविष्णुचक्रमसुरनाशार्थंप्रादुर्भूतमितिपुराणप्रसिद्धंतदित्थं
विष्णुःसूर्यःतस्यदंद्वादशारंचक्रंसुदर्शनंभवतिसुधियांसुखज्ञानत्वात्तत्परिवर्तनेनपलघटीप्रहर १०५
दिवसादिरूपेणदेहाभिमानिनोऽसुराःतेषामायुःक्षयस्यजनकलाद्येतिप्रत्यक्षसिद्धमितिअथाध्यात्मं

मित्रमात्मानंसाम्यभाजोर्युक्तमुंजानयोस्तयोःएकश्लोकोक्तस्वरूपयोःसदामुदामित्रवर्यअनर्थनिवारणएवकमि
एकृतमाकुरात्मविदःकीदृशंप्रोक्तचक्रेणबुद्धिमनादशेंद्रियरूपेणसंसारेणचक्रिणंसंसारिणंचक्राधिपंबुध्यादि
प्रवर्तकंइंदोरिंदुसदृशस्यशरणंप्राप्तस्यहृदोरंजनंचैतन्यसंपादकंतदुभयत्रोक्तभावार्थःस्तोष्यभक्तयाविछुमनादिंज
गद्धादियस्मिन्नेतत्संसृतिचक्रंभ्रमतीत्थं॥ यस्मिन्नदृष्टेनश्यतितत्संसृतिचक्रंतंसंसारध्वांतविनाशंहरिमीडइतिह
रिःसूर्यआत्मावा॥ २५॥आत्मसूर्यसदास्मभ्यंतवप्रीतिर्विवृद्धये॥कर्मतत्परिवित्तेभ्यइषंस्तोतृभ्यआभर॥ ६॥ ॥ ॥
॥इतिश्रीकालोपनामहितामिविश्वनाथभट्टालजगोविंददीक्षितकृतआत्मार्कबोधमित्रशत्रुभावकथनंनामचतुर्थ
उपदेशः॥ ४॥ ॥इतिश्रुत्वाचंद्रादिरेवटाःषडपिप्रभूताग्नेःस्फुलिंगाइवतिग्मरश्मेरित्यत्रोक्तउपमानेऽग्नो
स्फुलिंगानांतद्रूपत्वमन्यत्रपक्षिनानामन्यरूपत्वंचदृष्ट्वोपमेयेसंदिहानःशिष्योणुरुंपृच्छतिआत्मभोनारितिआत्म

भानोर्यहाएतेभिन्नाबोधेनेतिसंशयं॥छिंधिशिष्यस्यमेतातश्रोतुमात्माप्रसीदति॥९५॥हेतातहेकृत्सलतवशिष्यस्य
संबंधोक्तिरवश्यवक्तव्यतार्थोमेममात्मभानोरेतेमनश्चेंद्रादयोभिन्नावाअभिन्नोबोधेतिसंशयंसदेहंछिंधितत्प्रापक
दृशाननाशयममांतःकरणंश्रोतुंतववचनंगृहीत्वाप्रसीदतितुष्यतिअन्यथासुखंनालिसंशायात्माविनश्यतीतिभ
गवद्वचनात्॥९५॥इतिदृष्ट्वागुरुःशिष्यमाहसंसारेतिसंसाररात्रेःश्रृणुजीवतारात्मस्याभवोबंधनतमोन्विताया:॥
विद्योषसाकेवलआत्मभानूरजोविनाशेसततंप्रसन्नः॥९६॥हेतातत्वमधिकारीश्रृणुसमाहितमनाआकर्णय
किंतादितित्वाहसंसाररात्रोसंसारसदृश्यामनेकभयदायीतमस्विन्यांसत्यांजीवतारात्रीवाःजीवाःशरीरिणस्तत्सद्दृ
श्यःस्थूलसूक्ष्ममध्यात्मारानक्षत्राद्यःसंतितमोविद्याया:तर्मोधकारस्तेनाविद्यायुक्तायोगोहेतुहेतुमद्भावः
तथाचतमोहेतुःरात्रिहेतुमतीतस्याःसंसाररात्रेरभावनास्तिवनसंतिवतथावान्वयव्यतिरेकाभ्यांतमःकल्पि

तरात्रिकल्पितोइतिभावः किंचात्मभानुरात्मसदृशःसर्वप्रियःसूर्यःविद्योषसातलज्ञानसदृश्यात्मोविनाशिन्योष
साऽपि कालेनकेवलःनिर्मलोस्तिउदेतसूर्यरजोविनाशेरजःपार्थिवरेणुः नहंसेसतिसततंप्रसन्नःलोकानांप्री
तिवर्द्धनोभवतीत्यर्थः इदंमध्यमलोकदृष्ट्वोक्तंततोधोलोकेतुसर्वदारात्रिरेवतत्रतमसः स्थेयीसूर्यदर्शनाभावा
त्तदुर्ध्वलोकेतुसर्वदादिवसएवसर्वदासूर्यदर्शनात्यन्मानुषंवर्षतद्दिव्यमहोरात्रमितितुमध्यमलोकाभिप्रायेण
वमर्वादिः सर्वोपरिभूभागोमध्यमलोकएवअधोलोकस्तुतद्विलंपातालनामकंभवतिऊर्ध्वः स्वर्गलोकोज्योतिर्मि
यः सर्वदासूर्यप्रकाशात्तेयेज्ञानिनःसत्संज्ञानमनंतंब्रह्मसत्कपासनेनेतत्रगछंतितत्रभूचक्षुषानाभावात्सर्वदासूर्यप
श्यंतिदुःखरहिताश्चभवंतिकर्मिणांतुचेदमः पर्यंतमेवगमनंतत्रभूछायासंबंधसंभवात्कदाचित्सूर्यदर्शना
भावोपिदुःखायैभवोपिनतःपतनमयपीतिबोध्यं॥अथाध्यात्मंसंसार रात्रौरात्रिसदृक्षेसंसारेसतिजीवतारा

MEMORIAL

तारासदृशाःजीवाःसंतितमोन्वितायाःतमोऽज्ञानंतेनकल्पितायास्तस्याःसंसाररात्रेरभावेनसंतिप्रतिजीवंबुद्धिमनइं
द्रियाणांनियतत्वात्तेषामज्ञानकल्पितसंसारकल्पितत्वंसिद्धमितिभावः किंचात्मभानुःभानुसदृशःप्रकाशमानआ
त्माविद्याघसाऽघःसदृश्यामोहनाशिन्यविद्यायातत्कार्यजीवनाशरजःशब्देनमध्यवर्तिवाचकेनश्लेषेणरस
त्तमसोरपिग्रहणेनमायालक्ष्यतेतथारजःसत्वरजस्तमोमयीमायातस्यानाशादिशेषेणध्वंसेसतितत्तोनिरं
तरंकेवलःद्वितीयरहितःप्रसन्नःसच्चिदानंदरूपआविर्भवतीत्यर्थः तथाचतत्विद्यायाश्चज्ञाननाशएवउपयोगःन
ह्यात्मप्रकाशेनतस्यसर्वदास्वयंप्रकाशमानत्वात् तदुक्तंकलव्याप्यत्वमेवास्यशास्त्रस्यसिद्धिर्निवारितं॥ अत्रलएवज्ञान
नाशायदृतिन्यासिरपेक्षितातिइदमत्रबोध्यं॥सत्वगुणातारतम्येनात्मप्रकाशतारतम्यं तथासत्वरजस्तमो गुणा
तिशयवशादेवोर्ध्वमध्याधोलोकेषुदेवमर्त्यसुरेषुजन्मेतिइतरद्दृतिदिशावसेयं॥२६॥नन्वस्तिव्यात्मभानोम ७७

नश्चंद्रस्यदर्शनात्कथंतस्यासहायत्वमित्यपेक्षायामाहअंतिकइतिअंतिकेसवितृमंडलंविधुःप्राप्यतत्प्रविशतीतिदर्शी
ने॥कोविदोवदति कोमहीतलेकेवलेसवितरितिद्वितीयकं॥९७॥विधुश्चंद्रइअंतिकेसमीपेसवितृमंडलंसूर्यबिंबं
स्वर्गीप्रगत्याप्राप्यतत्सवितृमंडलंप्रविशतितत्रलीनोभवतीत्यर्थः इतिदर्शनेइत्थंसाक्षात्कारसतिमहीतलेभूत
लेस्थितःकःकोविदःपंडितःकेवलेएकाकिनिसवितरिदृष्टेसतिद्वितीयकंचंद्रादिकंवदतिकथयतिनकोपिकोविदइ
त्यर्थः अत्रमहीतलग्रहणात्भूत्यानांमर्त्यलोकानांतथादर्शनंनान्येषांतत्राधोलोकानांसूर्यादिग्रहनक्षत्रादर्शनमे
वमुर्ध्वलोकानांतुसत्यपिदर्शनेसूर्यचंद्रप्रवेशादर्शनात्महत्तोंतरादित्यऊर्ध्वंभवतिकोविदग्रहणंसकलदृसाधनमोलि
भूतसूर्याराधनेकोविदस्यैवप्रीतिःपतंगमकूजमित्यादिश्रुतेःनेतरस्ययोवृतुष्यतिसएवकोविदइत्यर्थपरं अथाध्यात्मंवि
धुर्मनःअंतिकेधारणाध्यानसमाधिसमयेसवितृमंडलमात्मस्वरूपंप्राप्यतत्प्रविशतितदानिर्विकल्पंसमाधिःज्ञा

तज्ज्ञानज्ञेयभेदःपरेनात्मनिविद्यतइत्युक्तः इतिदर्शनेज्ञानेसतिमहीतलेआरूढयोगिदेहेस्थितःआरूढोयोगीत्यर्थः
फःकोविदःसमाहितःद्वितीयकमात्मभिन्नंवदतिनकोपिसमाहितइत्यर्थः सर्वगंसच्चिदात्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते त
अज्ञानचक्षुर्नपश्यतभास्वंतंभानुमंधवस्थितंवनात्असतारात्मनोन्येषांभावानांतत्कृताभिदा॥गतयोहेतवश्चास्य
रूपास्वमदृशोयथेतिभागवताच्च॥९॥संप्रतिसंसारेशिष्यमुद्बुजयन्आत्माकाराधनेप्रवर्तयंश्चाहचोरोपमामि
तिचोरोपमांवेदविदोवदंतिभ्रमत्संसारनिशाचरेषु॥तस्माद्दृनज्ञानगतात्मसूर्यावाल्यादिसंध्यासुरक्षाभजतं॥
॥९८॥वेदविदः वेदःअपत्येतायवोयथानक्षत्रार्थंस्तुभिः॥सूरायविश्वचक्षसइतितस्यार्थःयथायेनप्रकारेणअ
पत्येयामादिस्थानेघनुभूताःप्रकाशसमयेलयशीलाश्चतायवश्चोराःचतुर्दशसंननामसुतायुशब्दस्यपाठात्
अक्तुभिःअंजनंकज्जलंतद्वत्तमःप्रवर्तयंतिताअक्तवःनामस्योरात्रयःत्रयोविंशतिरात्रिनामसुअक्तुशब्दस्यपाठात्

नाभिःसहस्रेःप्रधानइतितृतीयात्रसहस्रशब्दयोगंविनापिभवतिरुद्रोसूनृतिनिर्देशात्सहस्रशब्दार्थोविद्यमानत्वं
एकेनापिसुपुत्रेणसिंहीस्वपितिनिर्भयं॥सहैवदशभिःपुत्रैर्भरंवहतिगर्दभी तिवत्सहैवदशभिःपुत्रैःविद्यमानेघ
वदशभिसुपुत्रेष्वित्यर्थः यैर्गछंतितेनप्रकोरणानक्षत्रान्नक्षत्राणिविश्वचक्षसंजगद्दर्शनेसुंरायसूर्यायसूर्यसुदृश्ये
त्यर्थःअस्मत्तेजोपंसूर्यहरिष्यतीतिभयात्अक्तुभिर्यंतिध्यात्मेत्यर्थस्तत्रैवस्फुरीभविष्यतितंविदंतिजानंतितेश्रु
त्यर्थज्ञाःश्रमस्सुकालचक्रवशात्गतिमत्तोरोपविषयेषुनक्षत्रेषुचोरोपमांचोराणांप्रच्छन्नहारिणामुपमांतद्वे
दंसतिसादृश्यवदंतिएकधर्मकत्वंकथयंतितत्रत्वयाद्विजितव्यमितिभावःननुतद्भिन्नत्वेसतितद्गतोधर्म
वत्समितिहिंसादृश्यंचंद्रवन्मुखमितिसादोप्रसिद्धंतथाचतत्रैवोपमासिद्धोसाधर्म्यमुपमाभेददृष्टेरुपमालक्ष
णेभेदयहणेव्यर्थंनतुतेनानन्वयालंकारव्याहृतिःफलंअनन्वयालंकारेतांदृशसादृश्याभावाद्दितिचेन्नैवंत

कृतभूयोधर्मवत्त्वमित्येवसादृश्यलक्षणेतात्पर्यीतत्रतत्रउपमायत्रसादृश्यलक्ष्मीरुल्लसतिहृद्योः॥ इत्यत्राप्यदीक्षि
तैःसादृश्यलक्ष्मीरित्यत्रनतुसादृश्यमात्रंतथाचात्रत्वयेदुरिदुरिवश्रीमानित्यादौत्वस्यत्वेन सादृश्यंनान्वेतीतिव्यु
त्पत्तेरितितद्ग्रंथस्यापित्वत्स्मिन्त्वसादृश्यसत्वेपिचमत्कारिसादृश्यंनान्वेतीत्यर्थेतात्पर्यमितिप्रतिभातिअ
नन्वयालंकारचमत्काररूपउपमानांतरव्यवच्छेदमादायेवनतुसादृश्यमादायेतिमंतव्यंएतेनकाव्यप्रकाशकुवल
यानंदौव्याख्यातौतस्मात्सौरोपमाविषयत्वनिरूपितहेतोःलंश्रुतवान्बाल्यादिसंध्यासुबाल्यंशिशुलंआदिशा
ब्दनयौवनंवाईक्षंचतत्सदृश्यःसंध्याःप्रातर्मध्यसायंकालरूपास्तासुदिनज्ञानगतात्मसूर्यज्ञानसदृशंप्रकाश
कंदिनंसूर्यदृशेनयोग्यकालःतत्रगतःप्राप्तःआत्मसदृशःप्रियःसूर्यःतंऋचासावित्र्यागायत्र्या तत्सवितुर्वरे
ण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधियोयोनःप्रचोदयादितिरूपयाभजप्रीतिंजनयकार्यःस्तुतःक्षत्रियवैश्ययोपासकसा १११

त्या-

वित्र्यादिष्टुभातथाजगत्येतिव्याख्येयंअथाध्यात्मंवेदविदःऊचुरीश्रुतिज्ञाःअमत्सुमन्मनोवैविषयेणसुखंममा
नेनविषयेणसुखमितिबुध्याइतस्ततःप्रवर्तमानेषुसंसारनिशाचरेषुनिशासदृशेसंसारेप्राप्तेसुजीवेषुचौ
रोपमांअनात्मनामायाकल्पितत्वात्अनात्मीयानांविषयाणांमात्मीयत्वेनस्वीकरणात्वदंतितस्मात्संध्यासदृश्यः
बाल्याद्यवस्थास्तासुदिनज्ञानगतात्मसूर्यदिनसदृशंसकलभयनाशकंज्ञानंतत्प्रज्ञानंतत्रगतःसूर्यसदृशःप्रका
शकआत्मातस्माभजसेवस्वअत्रसंध्यासुकेचेत्यत्रऋत्यकइतिप्रकृतिभावःअत्रेदंबोध्यंयथासूत्रेदेशानिबंधनेनि
संध्यभवतितत्रअस्तसूर्यबालादित्यवहारोभवतिवस्तुतस्तुयथातत्रविद्यांसूर्यसंध्याद्यभावःउदयाद्यभावात्तथात्मनि
बाल्याद्यभावःजन्माद्यभावात्ततथाचयथासूर्यश्चाद्युपाधिरहितस्तथातथात्मनिदेहाद्युपाधिरहितस्तमितितथाच
श्रद्दधानामनस्विदामर्कस्यांतर्यामित्वेनभजनमुपाधिनिरसनार्थमितिसिद्धंतादृशभजनप्रकारस्तुतौ हृद्दा

रण्यकेतद्यथाभूमिरंत रिक्षंद्यौरितिअष्टावक्षराण्यष्टाक्षरएहवाएकंगायत्र्यैपदमेतदुहास्माएतत्सयावद्देषुलो
केषुतावद्धजयतियोस्याएतदेवंपदंवेद॥१॥ऋचोयजूंषिसामानीतिअष्टावक्षराण्येष्टाक्षरेहवाएकंगायत्र्यैपद
मेतदुहैवास्याएतत्सयावतीयंत्रयीविद्यातावद्धजयतियोस्याएतदेवंपदंवेद॥२॥प्राणोपानोव्यानइतिअष्टावक्षरा
ण्येष्टाक्षरंहवाएकंगायत्र्यैपदमेतदुहैवास्याएतत्सयावदिदंप्राणितावद्धजयतियोस्याएतदेवंपदंवेद॥३॥अथा
स्याएतदेवतुरीयंदर्शतंपदंपरोरजायएषतपतियदेवचतुर्थंतत्तुरीयंदर्शतंपदमितिदद्दशाइवह्येषपरोरजाइति
सर्वमुहैवैषउपर्युपरितपतियंहैवंविच्छ्रियायशसातपतियोस्याएतदेवंपदंवेद॥४॥

सैषागायत्रीएतस्मिंस्तुरीयंदर्शतंपदंपरोरजसिप्रतिष्ठितातद्वैतत्सत्येप्रतिष्ठितावक्षुर्वैसत्यंचक्षुर्हि ११०

वैसत्यंतस्माद्यदिदानींद्वौविवदमानावेयानामहमद्राक्षमहमश्रौषमितियएवब्रूयादहमद्राक्षमितितस्माएवत्रदधा
म॥५॥तद्वैतत्सत्यंबलेप्रतिष्ठितंप्राणोवैबलंतत्प्राणेप्रतिष्ठितंतस्मादाहुर्बलंसत्यादेयज्ञीयइत्येवचैषागायत्र्यध्या
त्मंप्रतिष्ठिता॥६॥साहैषागयांस्तत्रेप्राणावैगयास्तत्प्राणांस्तत्रेतद्यद्गयांस्तत्रेतस्माद्गायत्रीनामसयामेवाभूमचा
हैषैवसासयस्माअन्नाद्यतस्यप्राणांस्त्रायते॥७॥तांहैकेसावित्रीमनुष्यभमचाहुःवागनुष्टुबेतद्वावमनुष्यमशति
नतथाकुर्याद्गायत्रीमेवानुब्रूयाद्यदिहवाअपिबह्विवप्रतिगृह्णातिनहैवतद्गायत्र्याएकंचनपदंप्रति॥८॥सेयंइमां
स्त्रीलोकान्पूर्णान्प्रतिगृह्णीयात्सोस्यैतद्द्वितीयंपदमाप्नुयादथयावदिदंप्राणियस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोस्या
एतत्तृतीयंपदमाप्नुयादथास्याएतदेवतुरीयंदर्शतंपदंपरोरजायएषतपतिनैवकेनचनाप्यंकुतएतावत्प्रतिगृह्णीयात्।
॥९॥तस्याउपस्थानंगायत्र्यस्यैकपदीद्विपदीचतुष्पदीपदसिनहिपद्यसेनमस्तेतुरीयायदर्शतायपदायपरोरजसे
×एतत्प्रथमंपदमाप्नुयादथयावतीपैत्रयीविद्यायत्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोस्या×२

सावदोमाप्रापदितियंद्विद्यादसावस्मैकामोमासमद्भूतिवानहैवास्मेसकामःसमृध्यतेयस्मादेवमुपतिष्ठतेतस्मादप्रापमितिवा॥९०॥एतद्वैतज्ज्ञानकोवेदेहःबुडिलमाश्वतराश्विमुवाचयन्नुहोतक्षायत्रीविद्ब्रूथाःअथकथंहस्तीभूतोवहसीतिमुखंह्यस्याःसम्राण्नविदांचकारेतिहोवाच॥९१॥तस्याअग्निरेवमुखं ... यदिहवाअपिवह्निवाग्नोक्ष्यन्दधतिसर्वमेवतत्सदृक्षमेवंहैवंविद्यद्यपिबह्निवपापंकरोतिसर्वमेवतत्संप्यायभुङ्क्तःपूतोऽजरोऽमृतःसंभवति॥॥९२॥ब्राह्मणंपंचमोध्यायः॥ ॥अस्यार्थःभूमिरंतरिक्षंद्यौरित्याक्षराणिपादःइत्यादिपूरणइतिच्छंदःसूत्रात्मकंगायत्र्या अष्टाक्षरंगायत्र्याःषष्ठंयर्थचतुर्थंप्रथमंपदंयोब्राह्मणोवेनिसब्राह्मणोभूम्यंतरिक्षद्युस्थानेषुयज्ज्ञातव्यंतत्सर्वंनिश्चितंजयतिहवैनिपातोप्रसिद्धार्थकोएवमुत्तरत्रप्राणःपानोवियानइत्यूहेःप्राणिजीवजातैरोषंस्पष्टंअथशब्दःत्रयाणांपदानांशब्दात्मकत्वंचतुर्थस्यार्थात्मकत्वमितिद्योतनार्थंअस्याःगायत्र्याएतदेवार्थात्मकमेवनतुशब्दात्मकंतुरीयं ९९

चतुर्थदर्शनंदर्शनयोग्यंपदंप्राप्तव्यंकिंतदर्थात्मकमित्याहपरोरजाःरजोमायाततःपरःतद्संबद्धःस्वयंप्रकाशात्परश्चस्यपूर्वनिपातःआदंतताचात्रैवनिपात्यतेसकःपरोरजाइतितत्राहयइतियःएषःदृष्टिगोचरःसचतुर्थपदप्रकाशतेचतुर्थत्वेनप्रसिद्धंपरमंपुनरावृत्तिकारणंपदंयत्तत्तुरीयंदर्शीतंपदंतत्साक्षात्कारेणतदात्मकंभवतीतिभावःननुससर्वैःप्रत्यहंसाक्षात्क्रियतेकुतोनतथातदात्मकत्वमितिचेत्तत्राहदृदृशेवेतिप्रत्यंदृष्टइवननुदृष्टःदियस्मादेषःसूर्यःपरोरजाःअतइंद्रियग्राह्यानभवतीत्यर्थःनचात्रपूर्वापरविरोधःपरोरजस्त्वेनसंवितःसूर्यःपरोरजःपदंप्राप्यतीत्यर्थतात्पर्यात्तद्दहलोकअर्थात्मकगायत्रीचतुर्थपदज्ञानफलमाहसर्वमितियथैषःसूर्यःहियस्मात्सर्वभूप्रेरकोऽवितर्कउपर्युपरिउपरिसमीपंद्वातपतितापंहरतिनचात्रनीसायांद्विर्वचनंऽपर्यध्यसःधेसामीत्यइतिसूत्रात्तल्लक्षणाप्रतिपदोक्तयोःप्रतिपदाक्षस्यैवग्रहणात्अत्रेदंवोध्यंयथासाकंमध्याह्नेसूर्येऽपरि

समीपदेशस्थत्वात्तापकर्तीप्रकाशकर्तीचभवतितथोदयास्तसमयेयेषांमध्याह्नस्तेषांतथाभवति तदास्माकं वि
प्रकृष्टदेवाकरस्तत्तापकर्त्रीप्रकाशकर्तीचनभवतितथेवाध्यात्मंयौवनेसकलेंद्रियाणांपाटवात्आत्मानंकृत्यं
प्रकुलत्वाद्दुःखाःश्रयोविद्वोषज्ञश्चभवतिशैशववार्द्धकयोस्तुतमआधिक्यान्मुग्धःइंद्रियापाटवाच्चैतामग्नश्च
भवतिअतएतादृशानर्थनिरूप्यर्थंसायंप्रातःसंध्योपासनंविहितमितिभ्रमरकीटन्यायेनसर्वदैतत्तुरीयपदानुसंधा
नेप्रत्यस्तूर्यंगच्छतिनपुनरावर्ततेयावज्जीवंतितावत्सकलसौभाग्येनसर्वत्रश्रेष्ठोभवतिएतेनवक्ष्यमाणंगायत्युप
स्थानमंत्रंकदापिपरित्यजेत्सावदेमितिमंत्रात्मकंपरिकल्प्यगायत्र्याएतत्तुरीयंपदमितिवदंतःपरास्ताःनतुविश्वा
मित्रकल्पादिसूत्रेषुलिखितत्वाच्छ्रुतिमूलत्वाद्गायत्युपासनेसाद्गुण्यार्थमष्टाक्षरायंगायत्र्याश्चतुर्थःपादोज
प्यतइतिचेन्मैवंसकलसंमतऋग्विधानादिकल्पयंथेष्वस्पष्टत्वात्कल्प्यमानकल्पेक्षयाप्रत्यक्षश्रुतेःप्राबल्यात् ११२

विश्वामित्रकल्पस्त्वयमेकमुख्यःप्रत्यक्षश्रुतिसिद्धत्वात्अनयाऋचासर्वेषांगायत्रीछंदसांमध्येस्थितायाःसावित्र्या
गायत्र्यास्तत्सवितुरित्यृचायुपासनस्योक्तत्वात्तत्सवितुरित्यृचोविश्वामित्रत्वात्विश्वस्यहवैमित्रोविश्वामित्रआसवि
श्वंहास्मैमित्रंभवतियएवंवेदेतिब्राह्मणात्मंत्रस्यऋषित्वात्तथाचोक्तमृग्विधानेऋषिंसर्वेमिमंजप्त्वासपुत्रंनियतःशु
चिः॥सहितांफलमाप्नोतिऋग्वेदस्यनसंशयइतिसपुत्रंमाधुछंदसंनेत्राइंद्रविश्वाइत्यारभ्यसंतिभूयसीरित्यंतेन
सहितंऋषिंवैश्वामित्रंमधुछंदसंअग्निमीळइत्यारभ्यभवंतुनुष्टयइत्यंतमित्यर्थःप्रकृतमनुसरामःसेषुगायत्रीत्रिप
दाचतुर्विंशत्यक्षराएतस्मिन्नर्थऋचेतुरीयेदर्शतेपरोरजसिवाक्येनप्रतिष्ठितातेतुरीयंप्रसिद्धंदर्शतपदंपरोरजः
आदित्यरूपंतद्रूपागायत्रीसत्येप्रतिष्ठितातत्रज्ञातेत्यर्थःकिंपुनस्तत्सत्यंश्रुणुचक्षुर्वैसत्यंलोकेचक्षुःप्रसिद्धंश्रोत्रा
दीद्रियापेक्षयाश्रेष्ठमितिश्रुतेरधिकार्थकंननुचक्षुषापित्तंखलुपीतइत्यादिभिर्भ्रान्तिहेतुत्वात्कथंसत्यमितिचेत्शृणुच

पदे

हेत

×रूपलात्गायत्र्युपासनेनादित्यप्रसादेचक्षुःप्रसादोभवतिचक्षुषआदित्यव्याप्ति×१

तुष्यद्गायत्र्यनुगृहीतंचक्षुःप्रमायाएवकरणंभवतीतिगायत्रीतुरीयपदस्यादित्यस्यचक्षुःसमर्पकत्वादादित्यस्य लोकेप्रसिद्धंचक्षुःसंयंतस्माद्यदिहनौ द्वौविरुद्धंभाषमाणावागच्छेतामहमद्राक्षंदृष्टवानस्मिएतद्विरुद्धमहमश्रौषंश्रुतवानस्मीतिवदतःतयोर्मध्येयएवश्रद्दध्यात्तस्यैववचसिविश्वासंकुर्मःयस्मृद्ध्यादहमश्रौषमितितस्यवचसिविश्वासंनकुर्मःश्रवणापेक्षयादर्शनस्यप्रबलस्यलोकेप्रसिद्धत्वात्चक्षुषोऽर्थेनसाक्षात्संबंधात्श्रोत्रस्यत्वर्थेनस्वविषयशब्दवाच्यनपरंपरासंबंधात्तद्धेतत्सत्यंतुरीयपदादित्यानुगृहीतंप्रसिद्धंगमुख्यंचक्षुःप्रमायाएवकरणंबलेप्रतिष्ठितमाश्रितंअशक्तचक्षुष्कस्यचक्षुःप्रायेणप्रमाकरणंनभवतीतिभावः किंपुनस्तद्बलंश्रेष्ठंप्राणोवैबलंतच्चक्षुःप्राणेप्रतिष्ठितमाश्रित्यास्तिंबलवतोरेतःसंपत्त्याचक्षुर्बलवद्भवतीतिभावःअतएववैद्यकशास्त्रज्ञैरक्षिरोगवतोरेतःसेकोनिषिद्धःकृतःरेतःसिक्त्याप्राणक्षयेक्षिक्षयात्रेतःसि ११३

क्तेःप्राणक्षयकारणत्वंतुतत्कणारणिमणिन्यायेनैवबुभुक्षायांभोजनाकरणेऽपिप्राणक्षयात्तस्मादाद्रवदितिश्रुतेर्विषयःबलंप्राणःसत्यात्प्राणाधीनात्प्रमाकरणाच्चक्षुषोऽतीवबलवत्तरोभवतिप्राणस्यचक्षुराधारत्वात्तदेतेनचतुर्विंशत्यक्षरगायत्र्यभिधेयंतुरीयमादित्यरूपंपरब्रह्मज्ञानचक्षुषिप्रतिष्ठितंतत्प्राणचक्षुःप्राणायामेप्रतिष्ठितमित्यपिस्वयंज्ञानचक्षुषःप्राणायामादिसमाध्यंतयोगाभ्याससाध्यत्वात्एवमुक्तप्रकारेणउक्तेर्कएषाऽभिधानाभिधेयरूपागायत्रीअध्यात्मंप्रतिष्ठिताबाह्यप्राणरूपेणात्मनिरक्षणायस्थिताऽहेपागायंस्तत्रेचतुर्विंशत्यक्षरानिश्चयेनबाह्यपागायत्रीगयान्त्रक्षितवतीकेतगयाःप्राणावैगयाःशब्दकरणात्प्राणाःगयानामप्रसिद्धाःतत्तस्मात्प्राणांस्तत्रेतद्यद्यस्माद्भयांस्तत्रेतस्माद्भयत्राणाद्गायत्रीनामभवतिसआचार्योमाणवकमुपनीययामेवत्रिपदामावांसावित्रीगायत्रीमन्वाहेमेभवतूहीतिऋक्सानुवक्तिएषेवसाम्नीत्यादिनायंथेनोक्तप्रभावेवमाणवकायोपदिष्टासावित्रीगा

यत्रीवो ध्यासत्र्यावर्ययिस्मेमाणवकायाचाह सावित्रीगायत्रीमनुवक्तितस्यमाणवकस्यप्राणान्त्वादीनिसवाणीं द्रि
याणित्रायेतपापेभ्यानिवर्तयतिअयंभावःउक्तरीत्याभिधानाभिधेयरूपगायत्र्यनुसंधानेनसत्वरध्यात्वात्मानंदेस
तुष्मुद्दयाकामात्मनःपापेनानिवर्ततेनिरंतरमनुसंधातानतोंतःकरणस्यस्थैर्यसतितत्रसच्चिदानंदात्मनःप्रति
विंबात्सच्चिदानंदात्मानुभूत्याकृतार्थोभवतीतितस्मादियंसावित्रीगायत्र्येवोपदेष्टव्यापास्यावतांमाणवकायानु
वक्तव्यांहैकेगायत्रीप्रभावाभिज्ञाःसावित्रीसवितृदेवताकांअनुष्टुभमनुष्टुपूर्वांछंदस्कामश्चंअन्वाहुःमाणवका
योपदिशंतितेषामयमाशयःवागनुष्टुप्भवतिएतद्वाचंसवितृप्रतिपादिकांयाचमनुत्रूमउपदिशामःअनेनवायु
पदेशेनसर्वोपिवागर्थीज्ञातःस्यादितिनतथाकुर्यात्सावित्रीमनुष्टुभंनैवानुब्रूयात्किंतुगायत्रीमिवानुब्रूयात् ११४
गायत्र्यनुवचनेनानुष्टुबनुवचनस्यापिफलंभवतीतिभावःननुचतुर्विंशत्यक्षरगायत्र्यपेक्षयाद्वात्रिंशदक्षराया

अनुष्टुभआधिक्यात्फलमप्यधिकंभविष्यतीत्याशंकांनिराकरोतियदीतियदिहवाअपियद्यपिनिश्चितंप्रसिद्धं व
क्तिवनतुबह्वनुष्टुबनुवचनफलापेक्षयागायत्र्यनुवचनफलाधिक्यात्प्रतिगृह्णातिसावित्रीमनुष्टुभंगुरोःसका
शादाहृतनहेवतद्गायत्र्याएकंचनपदंप्रतिनेत्यर्थेतत्अनुष्टुबनुवचनंतादृश्यागायत्र्याएकेनापिपदेननुल्यं
नैवभवतिनिश्चितमित्यर्थःयत्तुकश्चिद्व्याचख्यौतांहैकेशाखिनःसावित्रीमनुष्टुभंतत्सवितुर्वरेणीमहवयंदेव
स्यधीमहीत्यचमन्वाहुरितितदसत्तादृशशाखायाअनुपलब्धेःव्याख्या
तुरिदानींतनत्वात्किंचतादृशशाखांतरकल्पनेनश्रुत्योर्विरोधेऽपूर्व्याहुतयःसावित्रीमन्वाहुपलक्षणार्थत्वात्
सर्वीयथाशाखिवाचयीतेरूपनयनकल्पस्यैविकल्पापत्यापेक्षतादृशानुष्टुबनुवचनेमहान्शिष्टाचारवि
रोधःस्यात्सकृत्तश्रुतेस्तत्सवितुर्वरेणीमहइत्यचोनुपदानादुक्तव्याख्यानमेवसाधुश्रुतेःसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःप्र

आ बो· ११५

गायत्रीसंपूर्णतासंपादनसंअनुष्टुक्व्यः योमाएवकः इमानभूम्यादीन्त्रीन्महाभूतादीनांपुराणप्रसिद्धानांलोकानामेतेवांतर्भावः तदाहुः सप्तसोर्याणिछंदांसिशंसेद्यथेवाग्नेर्यथोषस्यैयथाश्विनःसप्तवैदेवलोकाः सर्वेषुदेवलोकेषुराधोतीतितन्नाहत्यंत्रीण्येवशंसेत्त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्याइतिब्राह्मणादनुकथमंतर्भावइतियत्पृष्णमद्यतेसर्वकर्मसुपृज्यतेसोमहाग्निर्भूमिर्घृतःपुरोहितःअंतरिक्षंपुरोधातृतपतितापयतित्वसर्वमसौतपःसूर्यद्युस्थःपुरोहितःद्यौःपुरोधातासएतेत्रयोग्नेर्ज्योतिर्मयाःलोकाभूर्भुवःस्वर्लोकारूपसकामानांपुनरावृत्तिकारकाःसत्वंरजोगुणाःसत्वरजस्तमोरूपाःतत्रसात्विकःसूर्यःरजसोवायुःतामसोग्निःएतेषांसप्तानामधिष्ठानंसच्चिदानंदात्मकमद्वितीयंतुरीयंब्रह्मैवतिएवंसंख्याकाल्लोकान्मूर्तीन्पृथ्वीनूस्वस्वसमृद्ध्याप्तानूप्रतिगृह्णीयात्प्रादद्यात्प्रतिग्रहोनामअस्मिन्जन्मनिजन्मांतरेवादत्तस्यपुनरादा ११५

नंउभयोपिप्रतिग्रहःपुरुषस्यदूषकोभवतिलोभनदैन्यव्यंजनात्प्रतिग्रहत्यागरूपसंतोषकोभवतिओदार्यणाप्राशस्त्यात्सएवंलोकत्रयस्यप्रतिग्रहीतात्प्रतिग्रहदोषनिवारणायगायत्र्याउक्तस्वरूपायाएतत्प्रथमंलोकत्रयप्रापकंतत्सवितुर्वरेण्यमित्यात्मकंपदमष्टाक्षरमानुयात्तज्जपतथैवभावनाभ्यामुपासीनश्चभावःयोयत्र ६
तिगृह्णातिसतेनदरिद्रातीतिधर्मशास्त्रसिद्धांतात्ब्रह्मांडदानप्रभृतंत्रैलोक्यराज्यंक्रियताकालेननश्यतितदाब्रह्मांडदातात्रैलोक्यराज्येनदरिद्रातिगायत्रीप्रथमपदोपासकस्तुब्रह्मांडदातात्रैलोक्यराज्येनसंपन्नोभवतिगायत्र्युपासनमाहात्म्यात्तनिर्लोभेनतेनत्रैलोक्यराज्यस्यपरिक्षीणस्यप्रतिग्रहादितिएवमुत्तरत्रएतेनक्षत्रियादिर्नृपतदैहलौकिकविषयसुखलोभेनसर्वजन्मदानसाधितमर्थंप्रजाभ्योगृह्णातिसःपूर्वपुण्यक्षयेदरिद्रातियस्तुनिर्लोभःसन्प्रजानस्तिस्रोगृह्णातिधर्मेणप्रजापालयतिचसःततोप्यधिकेन

राज्येनइहामुत्रचसमृद्धोभवतीत्यपिबोध्यंअथगायत्रीप्रथमपदप्रभावज्ञः त्रैलोक्यकामः यःयावतीयंत्रैलोक्य
प्रापिकात्रयीविद्यासकलकर्ममार्गप्रकाशिकातावत्प्रतिग्रहीयात्सः प्रतित्रयहदोषनिवारणायास्यागाय
त्र्याएतत्त्रय्याविद्यायाःप्रापकंभर्गोदेवस्यधीमहीत्यात्मकंद्वितीयंपदमनुयात्त्रय्याविद्यायाःसरसत्व
स्त्रियायोपासीतअथगायत्रीपदत्रयप्रभावज्ञःत्रैविद्यकामःयःपावदेतत्त्रैविद्यसाधकंप्राणिजीवजातंतावत्प्र
तिग्रहीयात्मत्यक्षेपोपादधातसःप्रतित्रयहदोषनिवारणायास्यागायत्र्याएतत्सकलजीवप्रापकंधियो
योनःप्रचोदयादित्यात्मकंसवितर्यभिलक्षपोपादनात्तृतीयंपदमनुयात्सकलजीवोपस्तिस्त्रैयीयोप
सीतइयंसिद्धिर्भगवतेयंप्रव्रजंतमनुपतमेयतकृत्यैहूपायनोविरहकातरआजुहाव।।पुत्रेतितन्मंनयात्म य
रामिनेदरूसर्वभूतहृदयंमुनिमानतोस्मीतिश्लोकेवयासकेःशुकस्यवर्णिताभुपेतंविषयसुखविमु ११६

रवेअथगायत्रीपदत्रयोपासकस्यास्यागायत्र्याएतदेवपदत्रयस्यार्थभूतंतुरीयंदर्शितंपदंपरोरजायएषआदित्यस्तप
तिकेवचनगायत्र्युपासनमंतरेकेनाप्युपायेननाप्यनेवप्रामुंशक्यंसर्वाधिष्ठानत्वादपरिछिन्नत्वाच्चकुतउक्तंतर्के
अन्यस्मात्कस्मात्तुंदंउपासनात्एतावृत्तसर्वाधिष्ठानुमपरिछिन्नंचप्रतिग्रहीयात्प्रामुयादगायत्र्युपासनमंतरेण
नान्यस्मात्कस्मात्तुंदंउपासनादित्यर्थःतस्मात्सकलदोषनिरास द्वासच्चिदानंदाद्वितीयब्रह्मप्रकाशिकाविछ
क्तिरूपागायत्र्येवोपास्यागायत्र्याःसकलजडदृश्यजीव्यत्वात्ततस्याउपस्थानपूर्वोक्तप्रभावायागायत्र्याअभिमुखस्थि
त्याप्रार्थनंतत्तुत्रिपदायाःशब्दात्मिकायाःगायत्र्याअमूर्तत्वात्तनसंभवतिचतुर्थस्यपदस्यादित्यरूपस्यमूर्तत्वात्त
दभिमुखस्थित्याप्रार्थनंचतुष्पदायाअपिगायत्र्याःभवतितस्मादुपासकआदित्याभिमुखस्तिष्ठन्गायत्रीमुपतिष्ठे
तानेनमंत्रेणकोसोमंत्रइत्यतआहेहगायत्रित्रंत्रैलोक्येनेकपदीभसित्रय्याविद्यायाद्विपदीभसिपाणिभिस्त्रिपदी

अस्तिअभिधेयेनतुरीयेणपदेनचतुष्पदीअसिआत्मनाअपदसिअविद्यमानंपदंयस्यासौतादृशीभवसिहियस्मान्नप
दंसेनप्राप्नोषिआत्मलेनसदाप्राप्तत्वात्अतोनमस्तेनमोरूपत्वत्प्रापकायतुरीयायदृशीतायपदायपरोरजसेव्या
प्तंअयंभावः हेतभासकंयद्रजस्तत्तस्यंपरासिअतः सदाप्राप्तासिवयंतुरजोभिभूतदृष्टयःभेदबुध्यालानप्राप्ता
स्मः अतस्त्वांनमामइतिअस्तेत्वत्प्राप्तिविघ्नकृत्दस्युः कामःअदस्त्वत्प्राप्तिविघ्नकृत्तंमाप्रापत्प्राप्नोतुइतिशादो
मंत्रसमाप्त्यर्थः यंद्विष्यात्तयमुद्दिश्यद्वेषंकुर्यात्ततस्यअसावित्यत्रानुकनामेतिनामगृह्णीयात्असावेदामाप्रापदि
तिमंत्रेकदेशस्थानेअस्मेकामोमासमृद्धीतिवाअभिचरतापाठ्यंअस्मेदत्तायाभिप्रेतःकामोऽभिलाषःमासमृ
द्धिसमृद्धिंनप्राप्नोतित्यर्थः नदेवास्मेदत्तायसःअभिप्रेतःकामः समृध्यतेसमृद्धोभवतियस्मेयमुद्दिश्यएवंप्रयो
कामोमासमृद्धीतिपठनेनोपतिष्ठतेअभिमुखस्थिलानमस्करोतितत्रैवस्थानेअहमदःप्रापमितिवापाठ्यंअहंअ

दःदेवदत्ताभिप्रेतंनप्राप्नुयामित्यर्थः एवंऋत्येवोपस्थानमंत्रैकदेशोविकल्पितःसंप्रतिगायत्र्यामुखविधानायार्थ
वादःप्रकल्प्यतेएतद्वैतत्गायत्रीसंवर्दनिश्चितंप्रसिद्धंवक्ष्यमाणंवचनंजनकोवैदेहःविदेहएववैदेहःनित्यंदेहा
भिमानरहितःजनयतीतिजनकःद्वितीयजन्मदाताआरूढोगुरुःमातुर्यदग्रेजायतेद्वितीयंमौञ्जिबंधनात्॥ब्राह्मे
एक्षत्रियविशातस्मादेतेद्विजाःस्मृताइतियाज्ञवल्क्यस्मृतेःबुडिलमाश्वतराश्विमुवाचअश्वःसूर्यतरःसंसारस
मुद्रनौर्यस्यसःअश्वोजीवोयस्यसःअश्वतराश्वःतस्यापत्यंआश्वतराश्विःसर्वधर्मोक्तिरुद्धारयोग्यत्वात्यतंबुडि
लसंसारसमुद्रमग्नंआरुरुक्षांशिष्यमुपेत्येदंपप्रच्छयन्नुवितर्कोदासंवोधनेतत्स्मरणेहबुडिलयद्यस्माद्गायत्रीविद्वं
तत्गायत्रीशेत्थीतिजब्रूथाःउक्तवानसिअथकृतार्थःकथंकेनप्रकारेणहस्तीभूतोवहसीहस्तीमतंगजःसद्यहस्तीजातः
यथाहस्तीस्वजानंवहतितथात्वंउपदिष्टांगायत्रीकेवलंवहसिहृद्यनुसंधत्सेनतुतयास्वात्मानंकृतार्थमन्यसेइतिशब्दःप्र

श्रसमाप्त्यर्थः इति पृष्टो बुडिलो जनकं विज्ञापितवानित्याहेत्यंप्राट् गायत्युपासनमाहात्म्यात्सम्यक्सविदानंदात्मनाराज्ञ
तिकृतार्थः शोभतेतादृशाहियस्मादहं अस्यागायत्र्यामुखंप्राप्तिसाधनंनविदांचकारनैवज्ञातवानस्मिइतिहोवाचइत्यंनिश्चि
तंविज्ञापितवान्तमुवाचजनकः श्रृणुतस्या अग्निरेवमुखंगायत्र्याअग्निरेवमुखंप्राप्तिसाधनंनलन्यत्यथाराज्ञःपुरो
हितआहवनीयोग्निः जायागार्हपत्योग्निःपुत्रोअन्वाहार्यपचनोग्निः एवमग्नित्रयेणसम्यङ्नदादशराजमंडलंराज्यंव
शीभवतियथा चाहिताग्नेराहवनीयाद्यग्नित्रयेणसम्यङ्नदादशाहः प्रजापतियज्ञः सम्पद्यततथासंवत्सरात्मनःसूर्य
स्यग्रीष्मवर्षाहेमंतत्रयेणसम्यङ्नदादशमासाः सम्यङ्भवंतितथैवस्थूलशरीराभिमानिनोविश्वस्यजीवस्यपित्तक
फवातत्रयेणसंपन्नेनबुद्धिमनोज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियकरणसमूहः संपद्यतेएवंत्रिपदागायत्र्याःयथाधिदैवंतेराजपुरोहि
तएवमुखंयथाचाधियज्ञेआहवनीयएवमुखंतथाधिदैवंतेचतुर्मासात्माग्रीष्मएवमुखंतथैवाध्यात्मेपित्तात्माग्नि

र्योग्निरेवमुखंअपराध्यात्मंतुसत्वगुणएवमुखंपित्तकफवातानांसत्वरजस्तमसांचदुःखसाधनत्वाद्हित्वंयदि
एवाऽपियद्यपिनिश्चितंप्रसिद्धंवाकिंवाग्नेनतुबकुअग्नेःसर्वभक्षत्वात्अभ्यादधतिलोकिकाःप्रक्षिपंतिसर्वमेवत
त्प्रक्षिप्तंसःअग्निःदहतिभस्मीकरोतिएवंहैवएवमेवनिश्चितंएवंवित्अनेनप्रकारेणाग्निर्गायत्र्याःमुखमितिजानातिसः
गायत्रीमुखज्ञःयद्यपिवह्निपाकंकरोतिनतुबकुगायत्रीमुखज्ञानमाहात्म्यात्सर्वमेवतत्पापंसंस्यागायत्रीमुखज्ञा
नेनसम्यक्भक्षयित्वाभस्मंविनाशंप्रत्यर्थः अयंभावःयथाराजापुरोहितापदिष्टंब्राह्मणसंतोषार्थमेवराज्यंकरोमिनत्वा
त्मभोगायेत्यनुसंधाताप्रजादंडनात्पापात्तद्राष्ट्रंइवन्मुच्यतेयथाचाहिताग्निःश्रौतविहितमाहवनीयार्थमेव
यागंकरोमिनत्वात्मस्वर्गसुखायेत्यनुसंधातात्तद्धिंसनात्पापान्मुच्यतेतथासोसूर्यःग्रीष्मसमाप्त्यर्थमेवरसमादत्तेनदृ
क्षादिशोषणात्पापात्सदामुक्तएवास्तितथैव स्थूलशरीराभिमानीविश्वोजीवःकेवलमोदर्याग्न्यर्थमेवरस्यस्निग्ध

स्थिरं हृद्यमनंभक्षयतिनतुजिह्वालोल्यायसःतादृशादात्पीडनात्पापान्मुच्यतेइतरेषांसर्वेषांपापानांभोजनपोप
जीवकत्वात्गायत्र्यनुग्रहणभोजनपोषविनष्टसर्वपापविनाशोभवत्येवेतिशुद्धःगायत्रीतुरीयपदादित्यानुसंधाननि
र्मलमानसःअतएवशुद्धःबहिरपिशुद्धत्वेनमाननीयःअतएवाजरःगायत्रीतुरीयपदादित्यानुसंधानेनस्वात्मनिसुधा
दिभिन्नेज्ञातेसतिशरीरजरासंबंधेपिस्वात्मनस्तस्वाभाव्यैकावस्थारहितोभवतिअमृतःअतएवमरणरहितोभ
वतितत्रसंभवतिसच्चिदानंदात्मनासंपद्यतेनसपुनरावर्ततइत्येतन्नोक्तायिकापिव्याख्यातएवंपुरुषार्थत्व
तुष्टयसंपादयित्रीगायत्रीतत्तदर्थफलमिपास्यतिअत्राशक्तानामर्पितत्तदर्थफलानांगायत्युपासनमुक्तमृग्विधानेअ
थवेदादिगीतायाःप्रसादजनकंविधिं॥गायत्र्याःसंप्रवक्ष्यामिधर्मकामार्थमोक्षदं॥नित्ये नैमित्तिकेकाम्यत्रितय
तुपरायणं॥गायत्र्यास्तुपरंनास्तिइहलोकेपरत्रच॥मध्याह्नमितभुग्भोनीत्रिस्नानाचनतत्परः॥जपेल्लक्षत्रयंधी

मानूनन्यमनसाक्रियइत्यादिधीमान्गायत्रीतुरीयपदादित्यनुसंधाताअक्रियःवाग्यादिचलैर्यैरहितःनान्यद्ध्यानस
क्रियइत्यादिपाठस्तुयैकतत्परास्मिन्नोव्यापारइत्यर्थः॥अभिचारेपितत्रैवोक्तंअक्षरप्रतिलोमंयंयस्मिन्शुभ्यतकर्म
णि॥तद्ध्रौव्यंविजानीयादेतद्ब्राह्मणाबलं॥व्याघातकेध्वंसमिधोअक्षरप्रतिलोमया॥शुक्रयात्सार्षपंतेलंवैभी
तकंतुतत्स्रुवः॥यद्वेत्यादिनंशत्रोरपिवोच्चाटनंपुनः॥पञ्चःसंपीड्यैकत्रीन्वर्णान्शत्रुप्रमापयेदितिअत्रकश्चि
द्वेत्रिलक्षंपुरश्चरणमुक्तंकलाउक्तसंख्यावतुर्गुणोजपोविहितःअतोद्वादशलक्षंपुरश्चरणंभवतीतित्तदयुक्तं
अतश्चतुर्गुणजपविधिवचनाभावात्नचतुकलोक्तचतुर्गुणंप्रोक्तंमितिवचनंजपचातुर्गुण्यविधायकंद्रष्टव्यमिति
चन्मेवदइदंवचनंयत्रपठितंतत्रैवशेषःउतसर्वस्यजपविधेःआद्येतत्प्रकरणपठितत्वाभावान्नेतत्संख्याचा
तुर्गुण्यविधायकमेतद्वचनभवितुमर्हतिअंत्येश्रोतेहोतारमद्वयाद्वतिजपेदिक्षादावपिचातुर्गुण्यप्रसक्त्याम

हानूसकलमहाजनविरोधःस्यात्तस्मादत्रत्यंत्रिलक्षमेवपुरश्चरणं।अत्राप्यश्रद्दधानोनांमलिनमनसामपिनतदर्थ
प्रत्यंगायत्र्युपासनमुक्तंशारदातिलकादियंथेषुअथोवदामिगायत्रीतत्स्वरूपांत्रयीमयीं॥यथाप्रकाशतेब्रह्मसच्चि
दानंदलक्षणं॥१॥प्रणवाद्याव्याहृतयःसप्तस्युस्तत्पदादिकाः॥चतुर्विंशत्यक्षरात्मागायत्रीशिरसान्विता॥२॥स
र्ववेदोद्धृतःसारोमंत्रोयंसमुदाहृतः॥ब्रह्मादेव्यादिगायत्रीपरमात्मासमीरितः॥३॥कृष्याद्याःप्रणवस्यैतेमु
निभिःपरिकीर्तिताः॥जमदग्निभरद्वाजभृगुगौतमकश्यपान्॥४॥विश्वामित्रवसिष्ठाख्योव्याहृतीनामृषी
न्विदुः॥गायत्र्युष्णिक्तथानुष्टुब्बृहतीपंक्तियःपुनः॥५॥त्रिष्टुब्जगत्यौछंदांसिकथितानिमहर्षिभिः॥सप्ताग्नि
निलःसूर्योवाक्पतिर्वरुणोहरिः॥६॥विश्वेदेवाःक्रमादासांदेवताःपरिकीर्तिताः॥गायत्र्यासुनिराख्यातोविश्वा
मित्रोमहाऋषिः॥७॥गायत्रीछंदइत्युक्तंदेवतासवितास्मृता॥शिरसोस्यासुनिर्ब्रह्मा छंदोदेव्यादिकास्मृता १२०

कथिता

॥८॥गायत्रीपरमात्मास्यादेवतोबुधैः॥व्याहृतीःसप्ततारांश्चाहृन्मुखांसोरुयुग्मके॥९॥जठरेन्यस्यमंत्रज्ञोमंत्रवर्णान्स
तोन्यसेत्॥१०॥पत्संधिषुध्वजेनाभौहृत्कंठभुजसंधिषु॥११॥आस्यनासाकपोलाक्षिकर्णभ्रूमस्तकेपुनः॥पार्श्वाभ्यान्न
रयाम्यप्राङ्मूर्ध्ववक्त्रेषुसाधकः॥१२॥पदानिदशविन्यस्येदेषुस्थानेषुमंत्रवित्॥शिरोभ्रूमध्यहृद्वक्त्रकंठहृन्ना
भियुग्मके॥१३॥जानुनोःपादयोर्युग्मेतल्लिंगःशिरसिन्यसेत्॥ब्रह्मणेहृदयंप्रोक्तंविष्णवेशिरईरितं॥१४॥शि
वायकवचंमीश्वरायसमीरितं॥नेत्रंसदाशिवायोक्तमस्त्रंसर्वात्मनेस्मृतं॥१५॥षडंगानिप्रयुक्तानियथास्यास्त
त्यविन्यसेत्॥मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलछायैर्मुखैस्त्रीक्षणैर्युक्तामिंदुकलानिबद्धमुकुटांतत्त्वार्णमालिकां॥गा त्म
यत्रीवरदाभयांकुशकशांशुभ्रंकपालंगुणंशंखंचक्रमथारविंदयुगुलंहस्तैर्वहंतींभजे॥ ॥प्राणायामान्दश
राकृत्वागायत्रींसंध्ययोर्जपेत्॥सप्तव्याहृतिसंयुक्तांगायत्रीशि..रसान्वितां॥ ॥त्रिरुच्चरन्धियाप्राणान्धार

विवेद्रत्नम् २

येद्यतमानसः॥ प्राणायामैरयमाख्यातः समस्तदुरितापहः॥ ॥व्याहृतित्रयसंयुक्तांगायत्रींदीक्षितोजपेत्॥तत्तल्लक्षं विधानेनभिक्षाशीविजितेंद्रियः॥क्षीरोदनंतिलान्हूत्वाक्षीरद्रुमसमिद्वरान्॥पृथक्सहस्रत्रितयंजुहुयान्मंत्रसिद्धये॥ विधायमंडलंविद्वान्त्रिकोणंज्वलकर्णिकं॥सौरेपीठंयजेद्दत्त्वादीप्तादिनवशक्तिभिः॥ ॥मूलमंत्रेणकृत्वायोमूर्तौ देवीविचिंतयेत्॥कोणेषुत्रिषुसंपूज्याद्याद्याःशक्तयोबहिः॥ ॥आदित्याद्यास्ततःपूज्याश्चंद्रार्कादिसहिताःक्रमात्॥ततःषडंगान्यभ्यर्चेत्केसरेषुयथाविधि॥ ॥प्रह्लादिनींप्रभांपश्चान्नित्यांविश्वंभरांपुनः॥विलासिनींप्रभावत्यौ जयाशांतांयजेत्पुनः॥कांतांदुर्गासरस्वतीविद्यारूपांततःपरां॥विशालासंज्ञितामीशांव्यापिनींविमलांयजेत्॥॥ तमोपहारिणींसूक्ष्मांविश्वयोनिंजयावहां॥पद्मालयांपरांशोभांपद्मरूपांततोर्चयेत्॥ ॥ब्राह्म्याद्याःसारुणाब्जेषुपूजयेत्प्राक्तलक्षणाः॥ततोर्चयेद्ब्रह्मविष्णुशक्राद्यानायुधैःसह॥इत्थमावरणैर्देवीं दशभिःपरिपूजयेत्॥ १२१

धर्मार्थकाममोक्षाणांभोक्तास्याद्द्विजसत्तमः॥ ॥ततःसंख्यासहस्राणिमंत्रविज्जुहुयात्तिलैः॥सर्वपापविनिर्मुक्तोदीर्घमायुःसविंदति॥ ॥आयुषेसाज्यदधिकैःकेवलैर्नाथसर्षपैः॥ह्रींवीत्रिकैस्तिलैर्मंत्रीजुहुयान्त्रिसहस्रकं॥ ॥अरुणाब्जेस्मिमध्यक्तेर्जुहुयादयुतंततः॥महालक्ष्मीर्भवेत्तस्यषण्मासान्नात्रसंशयः॥ब्रह्मभिर्येजुहुयात्तत्सहस्रैर्नृपसत्तमैः॥बकुलाकिंशिहोक्तैर्नृपथावत्साधुसाधितः॥द्विजन्मनामियंविद्यासिद्धाकामदुधामततिंत्रेदंतत्तेंतस्य गायत्र्युपासनस्यप्रतिमात्वेनभूयिष्ठत्वात्परिछिन्नदृशांमलिनमनसामेतेनगायत्र्युपासनेननिरस्तसमस्त दोषत्वात्परिछिन्नधियस्तद्धृदारण्यकोक्ताभिधानाभिधेयरूपचतुष्पद्गायत्र्यनुसंधानरूपेऽपासनेप्रवर्त ते॥ततःकृतार्थश्चभवतिएवमेतदुपासकोपक्षयासात्विकस्यकिंविशुद्धचित्तस्यऋग्विधानोक्तगायत्र्युपासने नधारणादार्द्रान्निर्मलमनसस्तथाविधोपनिषद्गायत्र्युपासनेप्रवृत्तिः ततःकृतार्थताचभवतितस्मा

दोपनिषदमेवंतथाविधगायत्र्युपासनंसाक्षान्मुक्तिजनकंगायत्र्यास्तत्त्वविद्यात्वात्तुइतरत्रूपासकंगायत्र्याःपरंपरया
मुक्तिज नकंअधिकारितारतम्यात्तदुक्तमग्निविधाने अग्नौक्रियावतांदेवो दिविदेवोमनीषिणां॥ प्रतिमास्वल्पबु
द्धीनां योगिनांहृदयहारिरितितस्मात्सात्त्विकेनास्थिरचित्तेनमुमुक्षुणाओपनिषदमेवगायत्र्युपासनंयावज्जीवंक
र्तव्यमितिकिंचयद्यपिसंध्यानंदेशेदेशेनियतकालत्वात्तास्वेवअपउत्क्षेपंतिताभिरार्द्रैःस्नैलवादिनोब्राह्मणः
प्रजापत्यनुग्रहीतान्आदित्यरश्मिरक्षसान् ध्वंतिवनंतुतद्विनकालेप्यपउत्क्षेपंतितथाप्यध्यात्मंदेशेव
योवनवाधकानांप्रत्यात्मंनियतत्वात्मृत्योःसदासन्निहितत्वाच्चप्रजननानुग्रहीतान्आत्मरश्मिन्कामादीनूज
र्तुसदारंतुर्ध्वंनेतव्यमेवमाशिश्नदेवाअपिसुऋतंनइत्यस्यमाशिश्नदेवाअब्रह्मचर्याःशिश्नंश्नथतेःअपि
सुऋतंनःसत्यंवायसंवेतिनिरुक्तेनज्ञानकर्ममार्गयोरुभयोरपिविषयेब्रह्मचर्यस्यावश्यकत्वाभिधानात्ततएव १२२

कामादिरश्मिजयेस्वास्थ्यंचेति॥ २८॥संप्रतिधीदार्ढ्यायभजनीयंप्रपंचयतिअदर्शनइतिअदर्शनेनयस्यविभातिगेहे
निजेजनोयस्तमसापरीतः॥सोरण्यदेशोद्यपितंसमीक्ष्यत्यक्त्वाभयंसंचरतिस्वतंत्रः॥२९॥तमसांधकोरणापरीतःध्या
नलोचनःयोजनोलोकःयस्यसूर्यस्यादर्शनेदर्शनाभावेसाधकेरात्रिसमयेनिजेस्वकीयेनिर्भयत्वेनसंभावितेपिगेहेस्व
जनविशिष्टगृहेबिभेतिभयंप्राप्नोतिसजनःतंसूर्यसमीक्ष्यदृष्ट्वादिनसमयइत्यर्थःअरण्यदेशोद्यपिअनेकहिंस्रसं
कुलत्वेननिर्जनत्वात्भयजनकदेशोपिभयंत्यक्त्वादुःखसंभावनमुपेक्ष्यस्वतंत्रःसकलकार्येषुभन्यजनानपेक्षःस
न्संचरतिसुखेनगच्छतितथाभूयुक्तिचेत्यर्थःअथाध्यात्मंतमसामाययापरीतःमलिनहृदयःयोजनःयस्यात्मनः
अदर्शनेसंसारनिजममत्वैतायेगेहेबिभेतिसजनःतन्निस्सशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावमात्मानंसमीक्ष्यसम्यक्विज्ञाय
अरण्यदेशोबहुदुःखविषयोपियद्यविवेकेनिद्यपिजन्मसुयत्नसंसारिण्यामरमणीयासुसमाधिरूपस्वस्व

सुभात्मस्मरणा॥ हृदयंत्यक्त्वासंचरति॥ ९९॥ इदमेवंप्रभावमात्मसूर्यस्यप्राप्तावुत्कंठांनिराकुर्वन्नष्टमिश्लोकैःतत्सा
धनंभजनमेवेतिदर्शयन्नाहद्रष्टुमितिद्रष्टुंद्विजायंरुतंदहशोवाहृतिपुष्पैःपरिषूजयंति॥यद्ध्यानतोगच्छतिशुक्र
मूर्ध्वंतमात्मसूर्यंभजवेदवेद्यं॥१००॥यंसूर्यंद्रष्टुंवीक्षितुंदर्शनयोग्यकालेसवितुमित्यर्थःउदयसमयेनेक्षितो
द्यंतमादित्यंनास्तयंतंकदाचन॥नोपरक्तंनवारिस्थंनमध्यंनभसोगतमितिमनुस्मृत्यासूर्यदर्शननिषेधात्उद्यंतम
स्तंयंतमादित्यमभिध्यायन्कुर्वन्ब्राह्मणोविद्वान्सकलंभद्रमश्नुतेऽसावादित्योब्रह्मेतिब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति
यएवंवेदेतिश्रुतेश्चरुतंदेहशोवाःरुतंसंपादितंदेहस्यशरीरस्यशोचंस्मितंविहितमार्गेणबाह्याभ्यंतरशुद्धत्वं
यैस्तेद्विजाब्राह्मणायंसूर्यंद्रष्टुंनिपुणैःमनोव्यापारकुसुमैःपरिषूजयंतिआराध्यंतेनविषयीकुर्वंतीत्यर्थःकिंचय
ध्यानतःयस्यसूर्यस्यस्मरणात्शुक्रंरेतःऊर्ध्वगाद्भवतिऊर्ध्वगामिभवतीत्यर्थः॥ततःऊर्ध्वरेताभवतितदोदृक्षदृशी १२२

चिरजीवीचभवतितच्चक्षुर्देवहितंपुरस्तात्॥पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदःशतमितिश्रुतेः॥एतादृशोधिकारीसंत
मुक्तप्रभावंआत्मसूर्यआत्मसदृशंसकोपियंसूर्यसूर्यशब्दाभिधेयंसूर्यशब्दार्थरूपसुतरांईरयतिकामान्प्रेरयतीती
त्यर्थःनिरुक्तादीप्रसिद्धःलोकेसाधुलंतुराजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुष्यकृष्टपच्याव्यथाइतिनिपातनात्
विदवेद्यंवेदःऋग्वेदादिःतेनयैर्ज्ञेतन्मात्रगम्यमित्यर्थःसच्चिदानंदात्मकंभजभजनप्रकारस्तूक्तः एवमुत्तरत्रअथो
ध्यात्मंयमात्मानंद्रष्टुंज्ञातुंरुतंदेहशोवाःरुतंयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारैर्देहस्यशोचमारोग्यंयैस्ते
द्विजाःद्रहनिपुणैःपुण्यसदृशीभिःप्रीतिजननीभिःसमर्पणीयाभिश्चश्रवणमननानिदिध्यासनरूपाभिर्हीनाभि
र्यपरिषूजयंतियध्यानतःशुक्रमूर्ध्वंगच्छतितमात्मसूर्यंसूर्यसदृशंचैतन्यसंपादकमात्मशब्दवाच्यंवेदवेद्यंवेदः
तत्तज्ज्ञानेतत्प्राप्यंस्वरूपंभजअनुभवएवमुत्तरत्रापि॥१००॥कुलेतिकुलोदराग्नेरुपठनेःश्रुतीनांयत्पूजकानांद्रि

यदेवतानि॥पुष्णंतिसंतःसकलाश्रयंयंतमात्मसूर्य०॥१०२॥संतःश्रद्धावंतःश्रद्धयाग्निःसमिध्यतेश्रद्धया हूयते
हविः॥श्रद्धांभगस्यमूर्धनिवचसोदयामसीतिश्रुतेः तत्रनिरुक्तंश्रद्धयाग्निःसाधुसमिध्यतेश्रद्धयाहविःसाधुहू
यतेश्रद्धांभगस्यभागधेयस्यमूर्धनिप्रधानांगेवचनेनावेदयामइतिश्रुतीनां देवताप्रकाशकानांमंत्राणांपठनेरुच्चार
णेःमंत्रार्थचिंतनेश्रद्धोदरान्नोउदरसंबंधीअग्निःतद्दोषकोग्निराहवनीयादिःतत्रहुत्वापयआदिहविःप्रक्षि
प्ययत्सूजकानियस्यसूर्यस्यप्रीतिजनकानिइंद्रियदेवतानिइंद्रियसदृशानिकार्यसाधकानिअग्न्यादीनिपुष्णंति
प्रीणयंतियद्वायुंजंतोतिपाठ्यंतत्फलदानेप्रवर्तयंतीत्यर्थः किंवासकलाश्रयंसर्वेषांस्थावरजंगमानांमात्म
त्वादाधारभूतंपुष्णंतितथाचयाज्ञवल्क्यः योद्रव्यदेवतात्यागसंभूतोरसउत्तमः॥देवान्संतर्प्यसरसायजमानं
फलेनच॥संयोज्यवायुनासोमंमीयतेरश्मिभिस्ततः॥ऋग्यजुःसामविहितंसोरंधामोपनीयते॥स्वमंडलादसौ १२४

सूर्यःसृजत्यमृतमुत्तमं॥यज्ञन्मसर्वभूतानामशनान्नशनात्मनामितिअथाध्यात्मंसंतःऋतीनांपठनेसदर्थचिंत
नेश्रद्धोदराग्नोउदरंजठरंतत्संबंधिनिभुक्तस्यपरिणामहेतोरग्नोरुक्तलोभोजयिताभुक्तावेत्यर्थःयत्सूजकानि
यस्यात्मनःउत्तरोत्तरारोग्यसंपादकानिसंतोषकानिचइंद्रियदेवतानिदेवतासदृशानिमनोरथपूरकानिइंद्रि
याणिमनआदीनिपुष्णंतिसकलाश्रयंदेहेंद्रियमनोधियांचैतन्यसंपादकंयमात्मानंपुष्णंतिइहोभयत्रऋतिः
विधाद्धृत्विद्वतुसोम्यमध्वायुर्दधद्यज्ञपतामविक्लुतं॥वातजूतोयोअभिरक्षतित्मनाप्रजाःपुपोषःपुरुधावि
राजतीअस्याअर्थःअधिदेवतंविधाट्विशिष्टेतज्ञासूर्यःदृहन्वेदसोम्यंमेयागसंपादकंसंद्रलोकप्रापकंचमधुरवा सो
दिष्टरसंपिबतुअग्न्यालोकनमुरेवनप्राश्नातुकिंकुर्वन्यज्ञपतोयजमानेअविक्लुतंअविध्वस्तंआयुःइहलोकेयशारू
पंपरलोकेचिरस्थायिलरूपंदधत्पोषयन्वातजूतोवायुनाहविःप्रापणेनसवितायःसूर्यःस्वनाआत्मनामंत्रेणो

इंद्रादेरात्मनइसनुशासनात्स्वयमेकजन्यानपेक्षः अमृतदोननाभिरक्षतिसाक्षात्रीँल्लोकान्पालयतिप्रजाःपुपोषद्वंद्वादि
देवतावृधयन्नासन्नत्रअत्रत्मनेत्यरुष्यतेअतएवपुरुधाविराजतितत्फलदानेइंद्रादिदेवतारूपणाविज्ञेशोभातिअ
त्रापित्मनेत्यनुरुष्यतेइतराप्रकाश्यत्वात्अध्यात्मनुसदाभासमानः आत्माबुद्धमनःप्रसादकंरस्यान्निगंधंस्थिरं
हृद्यमन्नंप्राश्नातुआरुरुक्षोयोगिनिव्याध्यनभिभूतंनिजीवनंसंपादयन्सन्प्राणायामैश्रीतोयास्वचेतन्यनसा
क्षात्काशयतिदेहेंद्रियमनोधियोवर्धयतिवदन्गृह्णन्गच्छन्उत्सृजन्आनंदन्पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्पश्यन्भुंजन्
श्वसन्कल्पयन्जानन्प्रकाशेतेस्वयमेवप्रकाशात्तमात्मसूर्यंभजवेदवेद्यं॥१०१॥इंद्रादीतिइंद्रादिदेवाःसक
लाःस्वरूपंयस्याश्रुतेवेदविचारशीलैः॥भजंतिभक्त्याखिलदिक्प्रसिद्धंतमात्मसूर्यंभजवेदवेद्यं॥१०२॥वेद
विचारशीलैः वेदः इंद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदिव्यःससुपर्णोगरुत्मान्॥एकंसद्विप्राबहुधावदंत्यग्नियमं १२५

मातरिश्वानमाहुरित्यात्मकःतस्यविचारश्चिंतनंतद्यथाविप्रोमेधाविनःएकमद्वितीयंसत्नामासमानंआत्मांकंकर्मए
यस्कात्बहुधावदंतिनानारूपमुपदिशंतिइंद्रंपरमैश्वर्याश्रयंआहुःउपदिशंतिइंद्रनादिंद्रशब्दवाच्यंकथयं
तीत्यर्थः तथामित्रंजगन्मलदूरीकरणात्मित्रशब्दवाच्यंकथयंतिवरुणंजगच्छादनाद्वरुणशब्दवाच्यंकथयंतिअ
ग्निंजगद्दहनाग्निशब्दवाच्यंकथयंतिअथोदिव्यःदिविभवःसःइंद्रादिशब्दप्रसिद्धःसुपर्णःसुष्ठुगमनात्सुपर्णिश
ब्दवाच्यःकथ्यतेगरुत्मान्पक्षीदक्षिणोत्तरोर्ध्वगमनाद्गरुत्मच्छब्दवाच्यःकथ्यतेकिंबाग्निंहविर्भोगनयनादग्निश
ब्दवाच्यमाहुःकथयंतियमंलोकनियमनाद्यमशब्दवाच्यंकथयंतिमातरिश्वानमंतरिक्षेवायुमंतिर्यंतरिक्षेश्व
सितिमातरिश्वनितीतिवेतिनिरुक्तात्आकाशेवर्धनाज्जगज्जीवनाच्चमातरिश्वशब्दवाच्यंकथयंतीतिशीलंस्व
भावोयेषांतेवेदार्थज्ञैः सकलाःसंपूर्णाःइंद्रादिदेवाःआदित्यरुद्रमित्रादयःयस्यसूर्यस्यस्वरूपमुच्यतेसूर्यएवइं

द्रादयो देवादित्युपदिश्यतेकिंचवेदविचारशीलाअखिलदिक्प्रसिद्धंसंज्ञाः प्राच्यादयोदशदिशाः चंद्रबिंबंसूर्यबिंब
तत्रसर्वेमनीषिभिः प्रकाशकत्वेनज्ञातंभक्त्यातत्तद्देवताविभागेनआराध्यज्ञानेनचभजंतिसेवंतेअथाध्यात्मंवेदविचा
रशीलैःअत्रवेदविचारेअथाशब्दःसर्वसमुच्चयेभुक्तभोगआहिताग्निःमार्गद्वयेनोद्वेगामीभवतीतिसूचनार्थः
दिव्यःहृदयाकाशेदर्शनीयःअग्निर्भुक्तस्यपरिणामहेतुर्यमंसंयमनकर्तारंमातरिश्वानंप्राणंशेषमुन्नेयंयस्यात्मनःइंद्रादि
देवाःपाण्यादीनींद्रियाणिस्वरूपंचेष्टाद्वाराज्ञापकंउच्यतेकथ्यतेयद्वाआकारःकथ्यतेअस्यखानिलतेजांसि
जलंभूश्चेतिधातवः॥इमेलोकाएषआत्मातस्मात्सचराचरमितियाज्ञवल्क्यस्मृतेःपाण्यादिषोडशएवात्मनःषो
षणंभवतीतिभावःकिंचवेदविचारशीलाअखिलदिक्षुदशसुइंद्रियेषुबुद्धिमनसोश्चतद्विषयभोक्तृत्वेनज्ञात
मात्मानंभक्त्याग्रहणादितिविभागेनाराध्यज्ञानेनचभजंतिउपासतेएवमधिकारीलंघमात्मसूर्यंभजेवेदवा॥१०२॥

मुखेतिमुखादिसप्ताश्वरथेस्थितंयंपश्यंतिकर्मीध्वनिमानवाद्याःदेवाअपीछंत्युदयंतमात्म०॥१०३॥कर्मीध्वनिगमन
भोजनादिकर्ममार्गेस्थिताःमानवाद्याःमनुष्यप्रभृतयःसर्वेप्राणिनःयद्वाकर्मीध्वनिश्रुतिस्मृतिविहितेअग्निहोत्रादि
मार्गेसाधकत्वेनस्थितास्त्वमनुष्येषुश्रेष्ठाःब्राह्मणादयःमुखादिसप्तास्वरथेमुखादिसप्तमुखमेकंनासिकेद्वेअक्षिणी द्वे
श्रोत्रेद्वेतद्वत्रसग्राहकाःसप्ताश्वाःयस्यसःसप्तत्वाहरितोवहंतिदेवरथं॥शो विष्कंचंविचक्षणेतिश्रुतेः॥शो विष्कंभं
तेजोमयमूरुंविचक्षणेपश्यन्सचासोरथश्चप्रवहवायुःतत्रस्थितमारुह्यपश्यंतिसाक्षात्कुर्वंतिकिंचदेवाअपित्वा अन्या
दयःअपिशब्दाद्ब्राह्मणादयोमनुष्याःयदीयंयस्येमंसकलकार्यसाधकंउदयंप्रादुर्भावमिच्छंतिदेवाइविभागप्राप्यर्थं
ब्राह्मणादयउपासितुंप्रतीक्षंतइत्यर्थःअथाध्यात्मंकर्मीध्वनियोगमार्गेस्थिताःमानवाद्याःमुखादिसप्तास्वरथेसप्ताश्व
सदृशाविषयेषुप्रवर्तमानामुखादयःतत्रच्छिद्रोपलक्षिताःसप्तप्राणाःसप्तवैशीर्षन्प्राणाइतिश्रुतेःतद्युक्तरथदेहस्थि

तभोरूपेनोपलक्षयंतिदेवाअपिइंद्रियाण्येकत्रेदमाउच्यंतइतिनिरुक्तात्इंद्रियाण्यपिअपिशब्दात्योगिनोयदीयमुदय
मिच्छंतिइंद्रियाणिदूरदर्शनदूरश्रवणादिवृत्तिपाटवप्राप्त्यर्थंयोगिनोज्ञातुंप्रतीक्षंतइत्यर्थःएवमधिकारीत्वंतमात्मस्व
र्यंभुजइत्येवंचा॥१०३॥संसारेतिसंसारराज्ञेजगतिप्रशास्तिंवदंतिविद्योषसियंसमीक्ष्य॥तमोविनाशेसततंप्रकाशंतमोराहु
स्तस्येव॥१०४॥विद्योषसितत्वज्ञानसदृश्यांवित्तेनैर्मल्यकर्त्र्यांउषसिविभातकल्पायांरजन्यांयंसूर्यंसमीक्ष्यसम्यक्साक्षा
त्कृत्यसूर्यादेवीमुषसंरोचमानांमर्योनयोषामभ्येतिपश्चात्॥यत्रानरोदेवयंतोयुगानिवितन्वतेप्रतिभद्रायभद्रमितिश्रु
तेःमर्योनयोषांमर्यइवतिर्यञ्चानरइतिसंहितायांदीर्घदेवयंतःदेवभावंजिगमिषवःयुगानिवितन्वतेजन्मानिकुर्वंतिइ
त्यर्थःऋतत्रेतादापरकलिरूपान्कालविभागान्विस्तारयंतिअपिचयत्रउषसियुगानिकर्माणिस्नानसंध्यादीनिकु
र्वंतिअत्रमर्यग्रहणात्मरणधर्मीणोयुवतिमभिलक्षितानामरादितिसिद्धंतथानत्वसूर्योजारउच्यतइत्यादिषुलोकदृष्ट्या १२७

च्यतेनतुभवतीत्याद्येर्थतात्पर्यंएतेनदेवानांजन्मभोजनसुरतादिवर्णनंलोकदृष्ट्येवनतुवस्तुतइतिसर्वत्रबोध्यंदिवो
डुहितृत्वादुषाःसूर्यस्यस्वस्रावस्तुतस्तुजारउच्यतेजारजयतिस्तुतिंप्रापयतितादृशाःकथ्यतेजरास्तुतिर्जरतेस्तुतिकर्मण
इतिनिरुक्तात्॥जगतिअस्मिंलोकेसंसारराज्ञेःसंसारसदृश्याअनेकभयदायातमस्विन्याःप्रशास्तिंशोभनत्वंवदंतिननु
पूर्वस्यारात्रेःप्रशास्तिंकथयंतिधार्मिकाःतथाचश्रुतिःविधाजमानउषसामुपस्थेऽहंरुद्रेसनुमद्यमानःएषमदेवः
सवितावल्गुदयःसमानंनप्रमिनातिधामेतिउषसामितिबहुवचनंमुनरकोलसूर्यदर्शनात्पूजार्थंएताउत्याउषसःकेतु
मकृणुतेतिमंत्रनिरुक्तेभिधानात्उपस्थात्समीपसमयात्तुल्यकालोपपत्तेःसमीपसमयेप्राप्यरेभःस्तोतृभिरनुमद्यमानः
तत्कालंपूज्यमानःचल्गुदहावीरियेषसमानंमुरुव्यधामहविःनप्रमिनातिनेवनाशयतिकिंतुफलसंबद्धंकरोतीत्यर्थःकी
दृशंतमोविनाशेसततंप्रकाशंतमोराहुःनस्यविनाशेतत्संभवाभावेतमःसाध्यकामरुत्सखामेघास्तेषांविनाशेचदिवा
तमःरुण्वंतिपर्जन्येनोदवाहेनयत्पृथिवींव्युंदंतीतिश्रुतेःरुण्वंतिमरुतःकुर्वंतियद्यस्माद्व्युंदंतिविशेषणाद्वीकुर्वंती

स्यर्थः निरंतरंभासमानंअथाध्यात्मंविद्योषसिउषःसदृश्यांभयनाशिन्यांतत्वविद्यायांयमात्मानंसमीक्ष्यजगतिजंगमेदेहे संसाररात्रेः रात्रिसदृशस्यभयदस्यसंसारस्यप्रशस्तिंवदंतिविवेकिनःतदुक्तंभूतानांप्राप्तिनःश्रेष्ठाइत्यादिकीदृशंतमोविनाशेतमोमायाकामादयः रात्रवश्चेतषामात्यंतिकेध्वंसेसतितततंप्रकाशंनित्यंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंएवमधिकारीलंतमात्मानमस्मर्यं भजत्वेदेवद्यं॥१०४॥मर्त्यलमितिमाकूर्ययमस्मिलोलंविचार्ययंतत्त्यजहातिनूनं॥ध्यात्वातुयंगच्छतिदेवभावंतमात्मानस्मर्यं॥१०५॥मर्त्यलंब्राह्मणानांमरणधर्मत्वंयंस्मर्यमाकूर्यएतादृशोयमस्यप्रभावइतिश्रुलालोलमस्थिरंचलंभवतिब्राह्मणाःयंस्मर्यंविचार्यअयमेवममकर्मपाशेभ्योमोचकइतियुक्तिभिर्मत्वाततत्मर्त्यलंनूनंप्रजहातिनिश्चितंत्यजतिनपुनर्ग्रहातीत्यर्थः किंचयंस्मर्यं ध्यात्वातुनिरंतरंनिदध्यास्यतुशब्दःश्रोतृषुमंतृषुचकश्चनेवंध्यायतीत्यर्थविशेषद्योतकः देवभावंगच्छतिज्योतिर्मयशरीरंप्राप्नोतित्यर्थः अथाध्यात्मंयमात्मानमाकूर्यदेहेंद्रियमनोधीभिन्नंश्रुता १२८

नाहंदेहादिःकिंतुअक्षरोहमितिबुध्यामर्त्यस्थलोलमस्थिरंतत्यमात्मानंविचार्यअयंश्रुतआत्मादेहेंद्रियमनोधीभिन्नः नित्यत्वात्नित्यत्वस्यनानायानिदर्शनास्त्यादियुक्तिभिः निश्चित्यतन्नूनंप्रजहातियमात्मानंध्यात्वातुदेवभावंगच्छतिदेहभयत्रश्रुतिः॥विष्टीरामीतरणिंतेनवाघतोमर्तासःसंतोऽमृतत्वमानशुः॥सोधन्वनाऽऽभवःसूरत्वक्षसःसंवत्सरिसमष्टच्यंतधीतिभिरितिवाघतःकर्माणांवोढारःतरणिंतेनक्षिप्रेतेनरामीकर्माणिविष्टीकृत्वामर्तासःसंतःमरणधर्माणःस्तेसाअमृतत्वममरत्वमानशुःप्रापुःकथमित्यपेक्षायामाहसोधन्वनाःशोभनसाधनस्यपुत्राःसंबंधग्रहणंफलोपायथोः भिन्नजन्मसंसिद्धत्वायऋभवऋषयोमनुष्याःसूरत्वक्षसःआत्माकेदृष्टारःतमुद्दिश्यैवत्यर्थःसंवत्सरेदृश्यमनोधीभिर्हीदशात्मन्यात्मनिहादशारशिभिर्हीदशात्मनिसूर्येधीतिभिर्जनैरग्निहोत्रादिहोमैश्चसमृच्यंतसम्यक्युक्तावभूवरित्यर्थः चतुर्विंशहवैसंवत्सरेनुदितहोमीगायत्रीलोकमाप्नोतिद्वादशोदितहोमीसयदाह्योसंवत्सरावनुदितजुहोत्यथहास्यैकोऽनुताभवत्यथयउदितेजुहोत्यमितिब्राह्मणंचगायत्रीलोकरूपंव्याख्यातः एवमधिकारीलंतमात्म

× तिसंवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नोतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहो ××

दशं

स्सूर्यमभेदेवद्यं॥१०५॥यमितियंसिंहिकाडुर्मतिर्जातपापस्वर्भानुभिन्नंव्यवधानयुक्तंपश्यंतिनान्येपुरुषाविभिन्नं
तमात्म०॥१०६॥व्यवधानयुक्ताःव्यवधानंछादनंचंद्रबिंबंतेनयुक्ताःछन्नदृष्टयःपुरुषाःभूतलवासिनःपुरुषग्रहणं
सात्विकत्वादभ्रांतत्वद्योतनायसूर्यसिंहिकाडुर्मतिर्जातपापस्वर्भानुभिन्नंडुबुद्धिसदृशीअनर्थहेतुःसिंहिका
तस्याःसकाशाद्जातःउत्पन्नःपापःभयहेतुःस्वर्भानूराक्रुतिर्तमभिन्नंछन्नंनिःप्रपंचंपश्यंतिदृष्टांतत्कालविहितं
कर्मकुर्वंतीत्यर्थःतदानीमुपरिभोगकिरणानांसत्वाच्चंद्रस्यैदस्वर्भानुत्वंविधुंतुदत्वंतुसूर्यव्यवधानात्तस्यैवस्वप्रकाशय
हितत्वात्तज्जननीसिंहिकातुभूमिरितिबोध्यंअन्येघुस्थानाअतएवाव्यवधानाःसूर्यलोकवासिनःपुण्यकृतःपुरु
षाःविभिन्नंनपश्यंतिव्यवहितंनसाक्षात्कुर्वंतिकेतुभिरंतरंनिर्मलमेवपश्यंतितथावश्रुतियंवैसूर्यंस्वर्भानुरात्तमसा
विध्यदासुरः॥अत्रयस्तमन्वविंदन्नत्र्यन्वेअशक्नुवन्निंतिअत्रयःअत्तीतिअत्पापंतत्रायंतेसडुपदेशेननिवर्तय १२९

आम्नायोवेदःसयश्चायंपुरुषेयश्चासावादित्येसएकःसयएवंविदित्यात्मकःतंविदंतीतितेवेदार्थज्ञाःउपासकोपा
स्यकयोउपासकोब्राह्मणाःउपास्यश्चासोकश्चेतिविग्रहःसुखरूपत्वात्तेव्योमंडलरूपःसूर्यःतयोरेकमद्वितीयंएता
वत्साद्दश्यमानमाविद्यकत्वान्मिथ्येतिभावःयत्स्वरूपंमायानुपहितंब्रह्मविदंतिभजनादिभूतज्ञानचक्षुषासाक्षा
कुर्वंतिअत्रेयंप्रक्रियायथावनवृक्षत्वेजलाशयजलयोर्वासमष्ट्यात्मनिप्रायेणैकत्वंबहुत्वव्यपदेशाःवनमेकमत्रवृक्षा
बहवइतिएकस्मिंजलाशयेबहूनिजलानीतिवातथाआधिदैविकःप्रपंचःसमस्तस्थापिलात्समष्टिरूपःआध्या
त्मिकःप्रपंचस्तुव्यस्तव्यष्टिरूपःयथावनेनष्टेसमूहेवृक्षानष्टाःसमूहावाभवंतियथावाजलाशयेशुष्केपूर्णे
वाजलानिशुष्कानिपूर्णानिवाभवंतितथाधिदैविकेनष्टेसतिसर्वाध्यात्मिकःप्रपंचोनश्यतिसमूहेसमूहा
भवतितस्यतदात्मकत्वात्किंचसूर्यस्यसर्वात्माभिमानात्समष्टित्वंजीवस्यव्यस्तात्माभिमानाद्व्यष्टित्वंचंद्र १२०

स्यसर्वसंकल्पविकल्पप्रकृतित्वात्समष्टित्वंमनसोव्यस्तसंकल्पविकल्पप्रकृतित्वाद्व्यष्टित्वंदिशःसकलश्रोत्रात्मक
त्वात्समष्टित्वंश्रोत्रस्यकर्णविवरावच्छिन्नाकाशात्मकत्वात्व्यस्तशब्दकरणत्वाच्चव्यष्टित्वंवायोःसकलस्पर्शनात्मकत्वा
त्समष्टित्वंत्वचोव्यस्तस्पर्शग्राहकत्वाद्व्यष्टित्वंआदित्यस्यजगच्चक्षुरात्मकत्वात्समष्टित्वंचक्षुषोव्यष्टिरूपग्राहक
त्वाद्व्यष्टित्वंवरुणस्यसकलरसनात्मकत्वात्समष्टित्वंरसनस्यव्यस्तरसग्राहकत्वाद्व्यष्टित्वंअश्विनोःसकलघ्राणात्मक
त्वात्समष्टित्वंघ्राणस्यव्यस्तगंधग्राहकत्वाद्व्यष्टित्वंअग्नेःसकलवागात्मकत्वात्समष्टित्वंवाचोव्यस्तवचनकरणत्वाद्व्य
ष्टित्वंइंद्रस्यसकलपाण्यात्मकत्वात्समष्टित्वंपादस्यव्यस्तगमनकरणत्वाद्व्यष्टित्वंमित्रस्यसकलपाय्वात्मकत्वात्समष्टि
त्वंपायोस्तोत्सर्गकरणत्वाद्व्यष्टित्वंप्रजापतेःसकलोपस्थात्मकत्वात्समष्टित्वंउपस्थस्यव्यस्तानंदकरणत्वाद्व्यष्टि
त्वंब्रह्मचर्येणवैराग्येणचोपस्थप्रसादेसतितदात्मकोदेवतारूपःसमष्टिःप्रजापतिःप्रसीदतिएवंसूर्यादेवोपिदेवता

पालेर्व्यस्तग्रहणकरणत्वाद्व्यष्टित्वंउपेंद्रस्यसकलपादात्मकत्वात्समष्टित्वं ४३

रूपाः समष्टयो जीवादीनां प्रसादसंतितदात्मकाः प्रसीदंति अत्रेदमपि बोध्यं श्रुतौ तत्तत्कर्मभिस्तास्तद्देवता अग्न्यादयः
स्तूयंते तानि कर्माणि वागादिषु औदराग्न्यादिषु चाध्यात्मदृशा प्रत्यक्षाणीति अन्यच्च पृथिव्याः स्थावरजंगमात्मकत्व
त्समष्टित्वं देहस्य व्यस्तात्मकत्वं द्यष्टित्वं अंतरिक्षस्य सकलांतरालात्मकत्वात्समष्टित्वं हृदयाकाशस्य व्यस्तांतरालत्व
त्मकत्वाद्यष्टित्वं दिवः सकलमूर्धात्मकत्वात्समष्टित्वं मूर्ध्नो व्यस्तात्मकत्वाद्यष्टित्वं एवं पृथिव्याग्नेः सकलभोग
दिव्योदर्याकरजतेजआत्मकत्वात्समष्टित्वं देहे वाडौदर्याग्नेश्च व्यस्तात्मकत्वाद्यष्टित्वं अंतरिक्षे वायोर्जगत्प्राण
त्मकत्वात्समष्टित्वं हृदयाकाशे प्राणस्य व्यस्तात्मकत्वाद्यष्टित्वं दिवि सूर्यस्य समस्तात्मकत्वात्समष्टित्वं मूर्ध्नि जी व
स्य व्यस्तात्मत्वाद्यष्टित्वं तत्र मह्याः पृथिव्याः वेष्टनमंतरिक्षं भवति तद्वेष्टनं द्यौर्भवति जलतीरस्थमनुष्यं प्रति १२१
बिंबवत् एतद्विपरीतमध्यात्ममहान्देहस्यांतर्गतं पंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं। अपंचीकृतभूतोत्थं सूक्ष्मां

गभोगसाधनं भवति सूक्ष्मांगस्यांतर्गतं कारणशरीरं भवति तत्र सुषुप्तिसमये जीवः मलिनसत्वविद्यासूक्ष्मवृत्तिभि
रानंदमनुभवति सुप्तोत्थितस्य तस्य सुखमहमस्वाप्सं न किंचिदवेदिषमिति परामर्शात् कारणशरीरस्यानंदम
यकोशात्मत्वं सूक्ष्मांगस्य तु विज्ञानमयमनोमयप्राणमयकोशात्मत्वं देहस्य तु अन्नमयकोशात्मत्वं तेषां
कोशावरावरकत्वात्कोशात्मत्वं तत्र देहे जीवस्य इंद्रियवृत्तिकालीनमर्थभानं जागरणं भवति सूक्ष्मांगे तु इंद्रियवृत्त
भावकालीनार्थोपालंभः स्वप्नो भवति कारणशरीरे तु सर्वप्रपंचापरतिः सुषुप्तिर्भवति तदानीं जीवस्य दुःखमोहयोर
प्यनुभवात्कदाचित्कआनंदानुभवः द्यु स्थानस्य सूर्यस्य तु शुद्धसत्वप्रधानमायोपहितत्वात् ससर्वदानंदमेवानु
भवति तत्र सर्वदा सर्वान्तर्यामिनिवृत्तेः तादृशपरमात्मनिसूर्यगायस्योपासनमहिम्नाजीवात्मनिलयंगते सतिसर्वो ध्या
ध्यात्मिकप्रपंचोलयंगच्छति तथाहि मनः चक्षुषि प्रविशति श्रोत्रादिशांप्रविशति त्वक्चासुंप्रविशति चक्षुरादित्यंप्रवि

शतिरसनंवरुणंप्रविशतिघ्राणंदस्रौप्रविशतिवाग्ग्निंप्रविशतिपाणीरिंद्रंप्रविशतिपादउपेंद्रंप्रविशतिपायुमि
त्रंप्रविशतिउपस्थंप्रजापतिंप्रविशतिएवंपांचभौतिकंशरीरंयथायथंपंचभूतानिप्रविशंतिउक्तंचउपाधिविलयाद्वि
ज्ञानविशेषविशेषानुनिः॥ जलेजलंवियद्योम्नितेजस्तेजसिवायौथतितदासजीवोमुक्त इत्यर्थतयदातुप्रारब्ध
वशाज्जीवतितदाजीवन्महात्मसूर्यस्तायुज्यंगतवतिसतिमनआदीनिइंद्रियाणिभूतानिचव्यष्टिरूपाणिउक्तरीत्या
समिष्टिभिश्चंद्रादिभिर्देवताभिःसायुज्यंगच्छतितोदेवतात्मकेस्तेमनआदिभिर्महात्मसूर्यात्मकोजीवःसर्वकः स भास-
र्वकारकश्चयदाछ्यात्भवतितदासजीवन्मुक्त इत्यर्थतेनिरंतरपरमानंदानुभवात्एवंचयथावृक्षतदवाछिन्नाकाश
योर्वनतदवाछिन्नाकाशोआधारभूतोतथाध्यात्मिकस्यप्रपंचस्योक्तरीत्या १३२
धिदैविकःप्रपंचआश्रयोभवतितस्यचउभयप्रपंचहेतुमायानुपहितंब्रह्मैवाश्रयभूतंभवतितस्माज्जीवचैतन्यस्यस्व

पोपहितंचैतन्यमाधारभूतंभवतितस्यचसाक्षात्जीवोपहितंचैतन्यस्यतुपरंपरयाआधारभूतंभवतिइहचैतन्यंब्रह्मैवभव
तितद्दानेसतितत्रजगद्भ्रमनाशात्तदधिष्ठानंब्रह्मैवभवतिउक्तंचतावत्सत्यंजगद्भातिशुक्तिकारजतंयथा॥यावन्न
ज्ञायतेब्रह्मसर्वाधिष्ठानमद्वयमितितस्मात्सर्वानर्थनिवृत्तयेज्ञेयंसच्चिदानंदलक्षणंब्रह्मैवसत्यंसवरूपेयाःस्वरूपेमकं
भवतीतिइत्थमुक्तरीत्याप्रसन्नंनिर्मलप्रकाशंयंसूर्यआत्मानंचत्वमपिउपासकःपश्यसिजानास्यसिएतादृशज्ञानस्यए
तादृशोपासनायाश्चदूरभवत्वात्दूरयोगःअपिशब्दात्मादृशउपासकाःपरमंतइतिगम्यतेतथाचश्रुतिःमहिन्यो
तिर्विभ्रतंत्वादिचक्षणेभास्वंतंवक्षुषेवक्षुषेमयः॥आरोहंतंबृहतःपाजसस्परिवयंजीवाःप्रतिपश्येमसूर्यंतिअस्याभ
र्थःहेविचक्षणसर्वतमहिज्योतिःमहोनजःबिभ्रतंदधतंअतएवभास्वंतंप्रकाशवंतंचक्षुषेवक्षुषेमयःप्रतिचक्षुषंचक्षुरु
षंसकलभवधारणात्सुखरूपंबृहतःपाजसस्परिआरोहंतंमहद्बलंपरिवर्ज्यअपपरीवर्जनेपचम्यपापरिहारस्यतु

शासनात्उच्चरंत्वात्वांसेव्यंवयंसेवकाजीवाअज्ञोभिश्रताःप्रतिपश्येमस्वोद्धारायप्रतीक्षमाहिहेसूर्यसवितृनमध्यात्मे
तुज्योतिःचैतन्यंवक्षुषेचक्षुषेसर्वेसांविषयज्ञानायआरोहंतंहृदयकुपाजसस्मरिसिद्धप्राणायामाभ्यासवशात्मन्द्री
नमृतिरुद्धछंतवयमारुरुक्षवःजीवाःजडाःनादेहेंद्रियमनोधियांचैतन्यसंपादकाःहेसूर्यभविष्यत्सवितामंडलंव्य
संबोधनंत्वाग्नयश्रुपासनमहिम्नासवितारंप्रतिपश्येमइच्छामिछमतिरेवमधिकारीलंतमात्मसूर्यंभजेदेवंयं॥
॥५७॥संप्रत्यधिकारिणंशिष्यंमत्वासेवासाधनेप्रवर्तयन्तत्राभिमुक्तप्रवृत्तिज्ञापयन्नाशास्तेद्वाभ्यांएकाग्रेतिए
काग्रचित्तःशुचिरर्घ्यपाणिःसेवस्वसेवामहमात्मसूर्यं॥सचंद्रवत्पूर्णकलंमनोनःकरोतुसंसारनिशिप्रसन्नं॥१०८॥
एकाग्रचित्तःसमाहितमनाःशुचिःबाह्याभ्यंतरशुद्धिमान्अर्घ्यपाणिःअर्घ्यंपूजाहविरादिद्रव्यंसूर्यप्रीत्यर्थमुत
क्षेपणार्थंचपाणौहस्तेयस्यसः तंआत्मसूर्यंआत्मसदृशंपरमात्मस्वरूपंसूर्यंसेवस्वअनुदिनंसूर्यंज्योतिर्ज्योतिःसू १३३

र्यःस्वाहेतिमंत्रेणवासूर्यायस्वाहेतिमंत्रेणवाहोमेनसूर्यायनमइतिमंत्रेणगंधपुष्पनैवेद्यसमर्पणेनचअनुरात्रिंतुसूर्य
बुध्यैवमादित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेःअग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निःस्वाहेतिमंत्रेणवाअग्नयेस्वाहेति
मंत्रेणवाहोमेनजलोक्षेपणेनचपूजयेत्तथाचोपस्थानेउपस्थाप्यनेदिवेदिवेदोषावस्तर्धियावयं॥नमोभरंतएमसी
तिमंत्रेणअग्निशरीरेनसूर्यंएवाभिध्यायतेनवाजलक्षणाहानिःशंस्याआसवाक्येनशक्तिरितिनिश्चयात्मंत्रार्थस्तूहे
अग्नेअग्न्यात्मकअग्निप्राण्यवासूर्यदिवेदिवेप्रत्यहंदोषावस्तःसायंप्रातःधियाकर्मणाज्ञानेनचवयंसेवकाःनमोभ
रंतःपयआदिहोम्यंद्रव्यमानयंतःहव्यहोभिर्ऋंदसीतिवार्तिकेनहव्योहस्यभवंकिंचनमस्कारंकुर्वंतःनचात्रम
त्रानुसंधानंभूअभरणइतिभादिधातुपाठात्त्वात्वामेवउपेमसीसमीपंआगछामइतिसेवामहेत्वान्यावयमेवमेवं
पूजयामःसतांसेव्यःआत्मसूर्यःस्वतेजसाचंद्रवत्यथास्वसेवकंचंद्राकायारात्रौशशिकलंसमग्रंभवतवावृतथा

नःसेवकानामस्माकंमनःअंतःकरणंसंसारनिशिनिद्रारात्रिस्तत्सदृशोऽनेकभयदेसंसारेपूर्णकलंसर्वविभासकंअत
एवप्रसन्नंकामादिषट्शत्रुक्षोभाभावात्निर्मलंकरोतुकृपयाविषयतयाप्रविशतुततएवहृताथवियंस्यामितिभावः
इदमत्रावधेयंखल्वासचंद्रस्यपृथिवीमंडलेनसमस्तसूर्यव्यवधानेप्रकाशाभावोभवतितुथातत्रत्यानांसर्वपोषक
सूर्यव्यवहितानामस्मिन्घालोदिपित्रादिलोकानांभयंभवत्येवतदानीविहितंसुत्रादिभिर्दत्तंश्राद्धंतदमुत्रोपास्ति
तंभवतितेननतेषांतृप्तिसुखंभवतिपृथिव्यास्तुसूर्यसर्वथैवपिसूर्यछादकंचंद्रबिंबस्याल्पत्वात्वलयाकारसू
र्यदर्शनात्सर्वदासूर्यदर्शनाभावाभावेपिभूमिष्ठानामस्मदादीनामविरेणपृथिवीबिंबेनसूर्यव्यवधानात्तरा
त्रिर्भवतितदभावाद्दिनंभवतितस्मादस्मदपेक्षयाविरेणचंद्रलोकस्थानांशुक्लाष्टम्यांप्रदोषोभवतिपूर्णिमा
यामर्द्धरात्रःकृष्णाष्टम्यांह्यर्द्धमिध्यङ्नवकृष्णादर्शनेनभयाभावात्चंद्रलोकंयज्ञैर्दानैःतपोभिश्चकं

कर्मठाजयंतितदूर्ध्वःसूर्यलोकःसर्वदासूर्यदर्शीनारकृतोभयःतंलोकंगायन्त्युपासनमहिम्नात्यागिनःप्राप्नुवंति
नतेपुनरावर्तंतेततस्मात्तत्रगमनेयत्नीयमितितथाचश्रुतिःअनृणाअस्मिन्ननृणःपरस्मिन्नृतृतीयेलोकेअनृणाः
स्याम॥येरेवनोयेऽतपितृयाणासर्वेन्यथाऽनृणाअक्षियेमतिऋणामयमर्यतेनरहिताअसिन्भूलोकेस्यामविद्या
ध्ययनेनऋषिऋणान्मुक्ताभवेमेत्यर्थःतथापरस्मिन्पितृलोकेस्यामप्रजोत्पादनेनपितृणान्मुक्ताभवेमेत्यर्थःतथातृतीये
लोकेदेवलोकेस्यामयज्ञकरणेनदेवर्णान्मुक्ताभवेमेत्यर्थःयद्वाभूयासमितिव्याख्ययंएतदृणत्रयमुक्त्याएतेषुलोकेषुम
शास्यतेप्रेत्यतुपितृलोकमेवप्राप्नोतिकर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइतिश्रुतेःइदानींसर्वैरभपरित्यागिनं परम्र
ह्मसुतंसंन्यासकंप्रत्याहयेदेवयानाःयावंतोदेवलोकमार्गाअर्चिरादयःउतपितृयाणाअपिपितृलोकमार्गाःधूमा द
यःसर्वेन्यथःतावंतोमार्गाःसर्वेअनृणाःवर्णाश्रमधर्माश्रयदेहेंद्रियमनोधीभिन्नाःपरमार्थतःसच्चिदानंदरूपावयंआस्मि

येम आत्मलात्समंतात्व्याप्याश्रयभूताभवमित्यर्थः अथाध्यात्मंएकायचित्तः अन्नंब्रह्मरसोविष्णुर्भोक्तादेवोमहेश्व
रः॥प्रीयतांभगवानीशःपरमात्मासदाशिवइतिअन्नंअद्यतेऽत्तिचभूतानितस्मादन्नंतदुच्यतइतिश्रुतेः अतुंयोग्यं
तदन्नमाङ्कुःप्रजननंप्रजानामितिश्रुतेःरजोगुणोपहितंब्रह्मरूपं स्रष्टाभवतितत्ररसः प्रीतिविषयःसत्वगुणोप
हितोविष्णुरूपोजीवनंभवतितस्यरसयुक्तो नस्यभोक्ता संहारकःदेवःयोसावादित्येपुरुषःसोसावहमितिश्रुतेःदि
वुक्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकांतिगतिषुधातुपाठाच्चएतावद्गुणकःतमोगुणोपहितःअ
तएवमहेश्वरोरुद्ररूपःसर्वत्रसमर्थोभवतिकिंबहुनाद्यभोजनेनभगवान्ऐश्वर्यस्यधर्मस्ययशसःश्रियःज्ञान समग्रस्य
वैराग्ययोश्चैवषण्णांभगउदीरणेसकलभाग्यवान्रुद्रःप्रीयतांप्रीतोभवतुसमष्टिरुद्रःप्रीयतांतदात्मकोवि १३५
श्वःस्थूलशरीराभिमानीव्यष्टिरहंतादृशाकर्मणाताद्दशाभाग्यवान्भविष्यामीतितात्पर्यंततथाईशःप्रजाप

नीलकेशःप्रीयतांसमष्टिहिरण्यगर्भःप्रीयतांतदात्मकस्तेजसःसूक्ष्मशरीराभिमानीव्यष्टिरहंतादृशास्वाभविष्या
मीतितात्पर्यंततथापरमात्माकामाद्दिशन्नुदाहृतःशंकरःप्रियतांसमष्टिशंकरप्रीयतांतदात्मकःप्राज्ञःकारणशरीराभि
मानीव्यष्टिरहंतादृशयुष्मैरेताभविष्यामीतितात्पर्यंततथासदाशिवः एवंत्रिपुरभैरवसहितपरमानंदस्वरूपीयः प्रीयतांतादृ
शगायत्रीतुरीयपदपरमानंदप्रीत्यासएवाहंअविद्याविनिर्मुक्तःपरमानंदस्वरूपोभविष्यामीतितात्पर्यमित्यर्थःव
स्थिरमनाःशुचिःशुचिःशौचतेजसतिकर्मणइतिनिरुक्तात्प्रदीप्तोदरज्वलनःस्नातश्चापितुंचित्स्वरूपनिष्ठेतनित्यमु
न्मनुपस्थितं॥पूजयेदशनैर्नित्यंभुंजीयादविकुत्सयन्॥———— भुंजीतनजुगुप्सितं॥दद्याच्चपूजयेच्चै
वशुक्लयाचशुचिःसदा॥कृत्वैतन्नास्तिकिंचित्स्यान्नजंव्याधिमाप्नुयादित्यग्निधानात्तत्पूर्व्यपाणिःआत्मसु
खार्थरसस्निग्धस्थिरहृद्यभगवदुपहितान्नहस्तःत्वंसेवस्वआत्मसूर्यंसूर्यसदृशंसेव्यमात्मानंसंतोषयननुन

आ·बो· १२६

पूर्वेद्युरात्मनइति निषेधाद्रात्मार्थपचनस्यपापहेतुत्वादमोघमन्नंविंदतेऽप्रचेताःसत्यंब्रवीमिवधइत्सतस्य॥ना
र्यमणंपुष्यतिनोसरायंकेवलाघोभवतिकेवलादीतिश्रुतेः अर्यमणंसूर्यंतद्हिभूतीःप्रजापुत्रादीश्वसवामहेवयंत
वमेवसंतोषयामःउत्तरार्द्धव्याख्यातंउपलाग्नेइतिमंत्रार्थेत्वत्रहेअग्नेजाठराग्न्यात्मकपुनर्मआत्मापुनरायुरागात्पु
नःप्राणःपुनरासूनमागात्वैश्वानरोरश्मिभिर्वावृधानःअंतस्तिष्ठत्वमृतस्यगोपाइतिश्रुतेः आसूनमभिप्रेतंजठरा
ग्निंप्राप्यवान्नेनप्राणादेत्यादिश्रुतेःशेषंसमानं॥९८॥किंवदोषांत इतिदोषातेतमसिविनाशितेप्रसन्नःसूर्य
त्मादिज्ञातुसमूलवस्तुजातं।संपाद्यप्रयतःहृदस्तद्ध्यैमिषंभूदेवाविगतभयाश्चरंतुभूमौ॥९९॥दोषांतेदोष
रात्रिःतस्याअंतेउषःकालेतमसिअंधकारेविनाशितेकेनत्येपक्षायांसन्निहितत्वादुषःकालेनैवध्वंसंप्राप्तेइत्य
र्थःप्रसन्नः नीहाराभावेनिर्मलःसूर्योत्मासूर्यएवात्मासमस्तवस्तुज्ञातंसकलेार्थसमूहंदिज्ञातुदर्शयतुकिंचभू १२६

आ·बो· १२७

हृतंहृत्सहचारिमनःयेषांतानिताहृच्छानिसंतिदृष्टमात्रप्रीतिकरंपरिणामसुखत्वात्तद्ध्यैतस्यात्मनःपूजा
संपादकंरेतऊर्ध्वनयनंसंपाद्यनिरंतरंकुलाद्ध्वरेतस्कान्येवभूमौमत्कविषयेपदेहेविगतभयाःऊर्ध्वरेतस्कत्वादे
वमरणादिभयरहितानिर्मलायत्नंबलंपुंसांशुक्रोपनंचजीवितमितिवैद्यकशास्त्रात्चरंतुविषयानालंतुकामा
दिबंधाभावादुःखाभावइतिभावः॥९९॥दुःखंदुरीकर्तुमिदंसर्वदादेहशोषणं॥:आत्मसूर्यतर्पंद्वाद्यविभू
तिरस्कृतसूनृता॥५॥ ॥इतिकालोपनामकाहिताग्निश्चनाथभद्रात्मजगोविंदभट्टकृतेआत्मार्कबोधे
आत्मार्कोपासनकथनंनामपंचमऊपदेशः॥ ॥इदानींगुरुशिष्यसंवादमुपसंहरन्शिष्यस्यकृता
र्थत्वमाहइतीतिइतिवदतिगुरौस्वशिष्यवर्यःप्रसन्नःसपदिविगतशंकःपूजयामाससूर्यं॥नियततरणिभू १२७
क्तिप्राप्तबुद्धिःसमंताद्धिततमसिनष्टेस्वात्मरूपंददर्श॥९०॥इत्थंप्रकारेणस्वहितोपदेशेनपरमार्थ

देवाःभुविदेहद्योतमानाःप्रयतहृदःशुद्धचित्ताःसंतःइष्टंसूर्यप्रीतिकरंतद्ध्येसूर्यंहृद्यकंसंध्यासमयेजलोत्क्षेपणंसंपाद्यकृत्वानदुहवाएतेब्रह्मवादिनःपूर्वाभिमुखाःसंध्यायांगायत्र्याभिमंत्रिताआपउर्ध्वंविक्षिपंतिताएतांआपोवज्रीभूत्वातानिरक्षोऽसिमंदेहारुणहीपंप्रक्षिपंतियत्प्रदक्षिणंप्रक्रमंतितेनपाप्मानमवधून्वंतीतिश्रुतेःभूमौभूत्वलेविगतभयाःविहितसर्वकर्मयोग्यत्वापापीयसोममकर्मफलंकथंभविष्यतीतिचिंतारहिताःसंध्याकर्मणासर्वपापक्षयात्संध्यामुपासतेयेतुसततंशंसितव्रताःविधूतपापास्तेयांतिब्रह्मलोकंसनातनमितिवचनात्तत्रंतुगछंतुवाभक्षयंतुवाफलस्नेहनकर्मकुर्वंतुवाअथाध्यात्मंरोषासत्वरजस्तमोगुणाःतद्वृत्तीमायातस्याअंतेतत्त्वज्ञानेतमसितत्त्वज्ञानेनविनाशिते सतिसूर्यात्मासद्वाआराध्यःआत्मासमस्तंपरिदृश्यंवस्तुआत्मस्वरूपंसच्चिदानंदात्मकंजातंमनसिप्रादुर्भूतंदृशानुकिंचभूदेवाःभुविदेहद्योतमानानिइंद्रियाणिप्रयतहृदःप्रयतंश्रेष्ठानि

साधनेप्रवृत्तिकरणादात्मीयगुरोरतुलंघनीयवचनेउपदेष्टरिवदतिआत्मसूर्यमहिमानंकथयतिसतिवर्तमानकालनिर्देशात्अनुपरतेसतीतिगम्यतेयस्यचभावेनभावलक्षणमितिसप्तमीसपदिष्टावदुपदेशोत्तरकालेमविकतशंकःप्रध्वस्तसंदेहःअतएवप्रसन्नःनिर्मलचित्तःशिष्यवर्यःशिष्येषुउपदेश्येषुस्वल्पश्रवणेनबहुज्ञत्वात्श्रेष्ठःसूर्यश्चैतन्यभावंपूजयामासगायत्र्युपासनप्रकारेणासिषेवेततःनियततरणीभक्तिःनियतास्थिरातरणीसंसारासिंधुतरणोपायभूतेसूर्यभक्तिरारा ध्यबुद्धिर्यस्यसःअतएवप्राप्तबुद्धिःउत्पन्नतत्त्वविद्यःततएवसमंतात्ववाततमसिनष्टेजीवचैतन्यस्यमलिनसत्वप्रधानाःविद्योपाधिकत्वात्सर्वत्राध्यात्मिकेप्रपंचेगुरुत्वादावरकत्वाच्चव्यापकेअज्ञानआछादनेध्वंसेसतिस्वात्मरूपंददर्शस्वस्याध्यात्मिकप्रपंचसर्वोत्कर्षणाभावयामः॥११॥इदानींविमेकर्णिपतयेतानिचक्षुषेदृज्योतिर्हृदयंआहितंयत्॥विमे

मनश्चरति दूरआधीः किंस्विद्दृश्यामिकिमरूपनिष्पेमेकणीविपतयतः मम श्रोत्रे अनात्मविषया न्प्रतिविपरीतग
छतः मम चक्षुर्दृष्टिर्वितथाविपरीतंग छतियद्युतितात्पर्यभूतंहृदयेअंतःकरणेआहितंस्थापितंस्तितंवाज्योतिरा
त्मभूतंचैतन्यंइदंयोगिभिर्दृश्यंविपरीतंश्रोत्रा द्यनभिमुखमसीत्यर्थः ननुमनसोभ्यंतरत्वात्तत्तज्ज्योतिर्ग्रह
कंस्यादित्यतआहमेमनःविचरतिममांतःकरणंविपरीतंइंद्रियाधीनंसत्गछतिअतएवदूरआधीःआत्मानि
विप्रकृष्टदेशेसर्वत्रप्रसरणशीलाबुद्धिर्यस्यताहशाहंकिंस्विद्दृश्यामिस्वित्संदेहेआत्मज्योतिर्विषयकंकिंव
दृश्यामिनकिमपिसाधनाभावात्एवंचकिमनूमनिष्पेउपदपूरणार्थः तथाकंवाचंतयिष्यामिसाधनाभावा
दितिश्रुत्यर्थविचारणेनइंद्रियाणिप्रमथीनिहरंतिप्रसभंमनइतिभगवदुक्त्यर्थावधारणेनचसुदुर्निग्रहं १२८
मनोमत्वातन्निश्चलंकर्तुंसकलार्थप्रदेआत्माकेवलंभिःश्लोकैःप्रवर्तनियदीयतियस्मैयद्धाधीनंभवतिसके

साधनेप्रवृत्तिकरणादात्मीयेगुरौअनुकूलं मनोयवचनेउपदेष्टरिवदतिआत्मसूर्यमहिमानंकथयतिसतिवर्तमानकाल
निर्देशात्अनुपरतेसतीतिगम्यतेयस्यचभावेनभावलक्षणमितिसप्तमीसर्वादिष्टादुपदेशोत्तरकालमेवविज्ञानस्य
कःप्रध्वस्तसंदेहःअतएवप्रसन्नःनिर्मलचित्तःशिष्यवर्यःशिष्येषुउपदेश्येषुखल्वश्रवणेनबहुजन्मात्श्रेष्ठःसूर्य
श्चेतनप्रभांवृजयामासगायत्युपासनप्रकरणेसिषेवेततःनियतनतरणेभक्तिःनियतास्थिरातरणेसंसारसंतरणे
पायभूतेसूर्यभक्तिराराध्यबुद्धिर्यस्यसःअतएवप्राप्तबुद्धिःउत्पन्नत्वविद्यःततएवसमंतात्वितततमसिनष्टे जीवचै
तन्यस्यमलिनसत्वप्रधानाविद्योपाधिकत्वात्सर्वत्राध्यात्मिकेप्रपंचेगुरुत्वादाधारकत्वाच्चव्यापकेअज्ञानेआधारे
ध्वस्तेसतिस्वात्मरूपंदृश्यंस्वस्याध्यात्मिकप्रपंचस्यात्मनश्चात्माआश्रयःआधिदैविकप्रपंचःसूर्यश्चेतनरूप्यते
सायेनसच्चिदानंदलक्षणंप्रत्यक्षीकृतवान्कृतार्थोबभूवेत्यर्थः अत्रजितेंद्रियत्वंविनयस्यकारणंगुणप्रकर्षोविनयादवा

प्यते॥गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागेणभवंतिसंपदइतिवत्कारणमालालंकारः॥११०॥इदानींस्वस्मिन्नपिसिद्धिमाशास्यानःसाधनसंपत्तिंविनिवेदयतितथेतितथास्मभ्यंज्ञानंदिशातुतरणिःस्वात्मविषयंयतोनोऽस्मदंहसोनोहस्तंइवविनाशंहुततरं॥वयंस्यामपतयोरयीणांनियंतमनसःक्षुद्रतनवानमस्तुमौनिस्यंनिपतनभयाद्दुःखजलधौ॥१११॥तरणिःसूर्यस्तथापूर्वोक्तंसंसारमुक्तिजनकेस्वात्मविषयंस्वस्यसूर्यस्यात्मानंगतासाधारणरूपःद्वादशप्रकारकःसच्चिदानंदलक्षणश्चतदाश्रितंज्ञानंचैतन्यंअस्मभ्यंगायत्र्युपासकेभ्योजीवेभ्योदिशातुददातुननुकिंतज्ज्ञानंतत्राहयतोयस्माज्ज्ञानात्ततमइवयथासूर्यप्रकाशात्बाह्यांधकारोविनश्यतितथामोहःअहंकारोमीत्याद्याकारकःस्वात्माज्ञानंचाभ्यंतरःद्वततरंविनाशंगच्छतात्॥भ्रमेवप्रध्वस्तोभवेदित्यर्थः समष्टिःसूर्यएवसर्वंकरोतिभवतीतिनिश्चयात्ततथाचश्रुतिः विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोबाहुरुतविश्वतस्पात्॥संबाहुभ्यांधमतिसंपतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवएकइतिदेवःसमुदेवोविश्वतो×१ १३९

महित्वात्द्योतमानत्वाच्चसर्वेषांप्रत्यक्षःएकःअद्वितीयःसूर्यःव्यष्ट्यभिप्रायेणविश्वतश्चक्षुर्जीवनेत्रैःसर्वत्रदृष्टिर्यस्यसःतथाऽतोविश्वतोमुखःअपिजीववदनैःसर्वत्रभोजनंयस्यसउतेत्यनेनविश्वतःश्रोत्रःविश्वतोघ्राणःविश्वतस्त्वगितिगम्यतेतथाविश्वतोबाहुःजीवहस्तैःसर्वत्रकर्मयस्यसःतथाऽतविश्वतस्पात्अपिजीवचरणैःसर्वत्रगतिर्यस्यसःउतस्यनेनविश्वतोबाहुविश्वतोपायुःविश्वतऊर्ध्वःस्थइतिगम्यतेएतादृशःसन्बाहुभ्यांबाहुकर्मभ्यांसंधमतिसंबाधतेअभ्यांकर्मणीतिनिरुक्तात्सर्वकर्मप्रवर्तकाभ्यांतेजोमयजलमयमंडलाभ्यांपतत्रैःकिरणैःसंधमतिद्यावाभूमीउभौलोकौप्रकाशतिकिंकुर्वन्संजयन्रात्रौसुप्तान्ज्योतिर्मयालोकान्सम्यक्दीपयन्दिशातुभूमिस्थान्लोकान्सम्यक्चेतयन्व्यष्ट्यभिप्रायेणतुबाहुभ्यांबुद्धिमनोभ्यांपतत्रैःइंद्रियैःद्यावाभूमीसंधमतिजयतिकिंकुर्वन्संजयन्विहितानिकर्माणिसाधयन्यद्वाविहितैःकर्मभिरुभेलोकावुत्थाद्यान्निस्यर्थःयतःदुःखजलधोदुःखो

डःखप्रचुरःसंसारःसएवजलधिर्दुःस्तरत्वात्समुद्रःतस्मिन्निपतनभयात्नीचैर्मनाविंतादुःखात्अतएवभुद्भूतनवः
पथ्यभक्षणैररोगशरीराःयद्यपिसर्वाशुचिनिधानस्यकृतघ्नस्यविनाशिनः॥शरीरकस्यापिकृतमूढःपापानिकुर्वतः
इतिअत्यंतमलिनोदेहोहेहीचात्यंतनिर्मलः॥उभयोरंतरंज्ञात्वाकस्यशौचंविधीयत इतितथापिशरीरस्यविनाशोभकत्वा
नश्भुद्भूतमिहाभिप्रेतमितिबोध्यंतदुत्तरंप्रश्नोत्तरमालायांकःपथ्यतरोधर्मःकःशुचिरहयस्यमानसंशुद्धं॥कःपंडितोविवे
कीविषमवधीरितायुरवइतिअतएवनियतमनसःअप्रमत्तचित्ताःतथाचश्रुतिःविश्वाहात्रासुमनसःसुचक्षसःप्रजावं
तोअनमीवाअनागसः॥उद्यंतंत्वामित्रमहोदिवेदिवेज्योग्जीवाःप्रतिपश्येयमसूर्यंइत्यस्यार्थेःसर्वाण्यहानिलोलक्षी
कृत्यप्रसन्नचित्ताःप्रदीप्तबुद्धयःपुत्रपौत्रादिसंततिमंतःभृत्यादिजनसंपन्नश्चधर्मैश्वर्यवैराग्यज्ञानसंततिर्मतोवाअमीवंसंवि
तंपापंआगःक्रियमाणंपापंताभ्यांरहिताःजीवाअद्याप्यविद्योपाधिकावयंगायश्युपासकाःहेमित्रमहःमित्रंसर्वेषांस १४०

कलकार्यसेःघोरंकंचाभ्यंतरमलनाशकंवामहस्तेजोयस्यसःताहशप्रभावस्सूर्यदिनेदिनेउद्गछंतंलोचिरंप्रतिप
श्येयमअविद्योपाधिनिवृत्तयेध्यायेमेतिज्योग्जीवाइतिधीयोजनीयंएतादृशावयंसेवकाःभूयोभूयःपुनःपुनःनमस्कु
र्मःतरणिंसर्वोत्कर्षेणभावयामः॥९९॥विमेकर्णापतयतोविचक्षुर्वीदंज्योतिर्हृदयाहितंयत्॥विमेमनश्चरतिदू
रआधीःकिंस्विद्वक्ष्यामिकिमुनूमनिष्येमेकर्णाविपतयतःममश्रोत्रेअनात्मविषयान्यतिविपरीतंगछतःममचक्षुर्ह
दिविपरीतंगछतियत्श्रुतितात्पर्यभूतंहृदयेअंतःकरणेआहितंस्थापितंस्थितंवाज्योतिरात्मभूतंदेवतान्यं
हृदंयोगिभिर्दृश्यंविपरीतंश्रोत्राद्यनभिमुखमतीत्यर्थःननुमनसोभ्यंतरत्वात्तज्ज्योतिर्यीहकंस्यादित्यतआह
मेमनःविचरतिममोतःकरणंविपरीतंइंद्रियाधीनंसत्गछतिअतएवदूरआधीःआत्मातिदेशकृद्देशेसर्वत्रप्र
सरणशीलाबुद्धिर्यस्यतादृशोहंकिंस्विद्वक्ष्यामिस्विद्वसंदेहआत्मज्योतिर्विषयंकंकिंवदिष्यामिनकिमपिसाधनाभावा

तृणवंचकिमनुमानित्थंउपदृष्टृणार्थंतथाकिंचाचिंतयिष्यामिसाधनाभावादितिकृत्यर्थविचारणेनइंद्रियाणिप्रमाथीनि
हरंतिप्रसभंमनइतिभगवदुक्त्यर्थंचधारणेचसतिनिग्रहंमनोमलातन्निश्चलंकर्तुसकलार्थप्रदेआत्माकृष्ट
भिःश्लोकैःप्रवर्तयितियद्दीयतियद्दीयिष्यतीतिदानधीर्नभवतिसकलंवस्तुजगतिस्थिरप्रज्ञाएवंहृदयनिगदंतिश्रुतिविदः।
अतस्तंप्रेरयत्वंशरणमनिशंसंपरिदृढंत्रैमंत्यक्त्वासर्वमहतिसुविरंतिष्ठमहसि॥११२॥हृद्दयेहमनःजगतिभूतो
केश्रुतिविदःरथःक्षोणीयंताचातधृतिरगेंद्रोधनुरथारथांगेचंद्रार्कौरथचरणपाणिःशरइति॥दिधक्षोस्तेकोयंत्रिपु
रतृणमाडंबरविधिर्विधेयैःक्रीडंत्यानरवपुषपरतंत्राःप्रभुधियःहरेर्यात्रिपुरतृणमिवानायासेनदग्धव्यं
ततद्दिधक्षोःदग्धंमिछोस्ततवाडंबरविधिःमहासामग्रीसंपाहनप्रयत्नः इतीथंकोयंकिमर्थीयंइतीतिकिंक्षोणी
भूमिःरथःस्यंदनोभवतिशतधृतिर्ब्रह्मायंतासारथिर्भवतिअगेंद्रःपर्वतराजोहिमालयोधनुर्ज्यापेभवतिचंद्रार्कौ

सोमसूर्यबिंबेरथांगेचक्रेभवतः रथःचरणपाणिश्चक्रपाणिर्विष्णुः शरोबाणोभवतिउक्तमर्थंदृढयतिरघुनिश्च
येनप्रभुधियःसमर्थस्यबुद्धयः कर्माणिचविधेयेरवश्यकर्तव्येरुपकरणैः क्रीडंत्योरमाणाः संतिनपरतंत्राःनेवो
पकरणधीनाः संतिस्वतंत्रात्तव्यस्यभिप्रायेणतुत्रीणिपुराणिस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणितेषांभेदकंज्ञात्रिपु
रंशरीरत्रितयंस्वल्पत्वात्तृणमिवततद्दिधक्षोःभवतुमिछोः दाहस्त्वत्राधिष्ठानप्राप्तिर्निबंधनःतेइतिआ॰ बंडु
रविधिः कोयंभवतिइतीतिकिंक्षोणीतनुःरथोभवतिशतधृतिः गुरुःरसनंचयंताभवतिजगेंद्रःप्रमाताधनुर्भ
वतिचंद्रार्कौमनोबुद्धीरथांगेभवतःरथचरणपाणिः सोमसूर्यबिंबेकर्ममार्गज्ञानमार्गाभ्यांउपास्यमनोबुद्धीत
येवशोधनीयेतेउभेरथचरणेपाणीोगत्यनुपासनमहिम्नावशवर्तिनीयेनसःसत्वगुणः शरोभवतिस्वयं
प्रकाशसामर्थ्यात्शेषव्याख्याताथैकैकृतार्थज्ञाःयद्दासप्रयुंजंतिरथचक्रमेकोअश्वोवहतिसप्तनामा।

त्रिनाभिचक्रमजरमनर्वयत्रेमाविश्वाभुवनाधितस्थुः विषुवानूनेषतुलात्मकः तद्दृत्तंमध्यमंततउत्तरतस्त्रीणि
दृषभमिथुनकर्कीलकानिदृत्तानितत एवविषुवद्दृत्तादक्षिणतस्त्रीणिवृश्चिकधनुर्मकरात्मकानिदृत्तानितत्रमकर
दृत्तमारभ्योदक्संस्थेषुकुंभमीनमेषवृषभमिथुनकर्केषुतथाकर्कदृत्तमारभ्यदक्षिणासंस्थेषुसिंहकन्यातुलावृश्चिक
धनुर्मकरेषुमासेमासेसूर्यउदगयनेदक्षिणायनेयथाक्रमंभवतितथाचविषुवद्दृत्तंमध्यमंतदुभयतस्त्रीणित्रीणिएवं
सप्तनिदृत्तानिज्योतिःशास्त्रेगोलेप्रसिद्धानितथाचमुखादित्यसप्तकेतिश्लोकेसप्तदृत्तस्थस्यसूर्यस्यैवंसप्ताश्वत्वमि
तिज्ञेयंतानिसप्तदृत्तानिएकचक्रंएकंसत्संबिंबत्वात्अभ्यात्मिकचक्रंतुतत्प्रतिबिंबत्वादलीकंभवतिचक्रंहादशरा
श्यात्मकंयस्मिन्नुतरथंप्रवहवायुं नेतिसंबंधेतिसप्तनामासप्तानिछंदांसित्यांतानिव्याहृतिरूपाणिनामानिस्वा
नानिअभिधानानिचयस्यसः एकःसमष्टित्वात्बिंबत्वाच्चसुख्यः स्वतंत्रत्वादसहायश्चअश्वःसूर्यःअशःकस्मादश्नु १५२

तेध्वानंमहाज्ञानोभवतीतिवेतिनिरुक्तात्अथयोसौतपतीएषोश्वःश्वेतोरूपंहित्वाश्वाभिधान्यपिहितेनात्मना
प्रतिचक्रमडमंवोनयामइतीतिब्राह्मणात्कआदित्यानूइमंसूर्यंप्रतिनयामःअंगिरसोवयमेनंनयज्ञेनप्रायामः
यष्टोनुआदित्यानुदारानूयद्वासूर्यभावंप्राप्तानूअंगिरसःप्रदीप्तस्वरूपाःयेगाराआससतेंगिरसोभवन्तितिब्रा
ह्मणाद्यहतिदधक्कामतिकंदधत्रात्रिनाभिचक्रंचैत्रादयश्चत्वारोमासाएकनाभिश्रावणाद्यश्चत्वारो
द्वितीयामार्गशीर्षाद्यश्चत्वारस्तृतीयाएतेनत्रिनाभिचक्रंसंवत्सरोवर्षीदेंमंतद्दतीतिनिरुक्तव्या
ख्यातंएवंतिस्रोनाभयोयस्मिन्नतद्दादशराश्यात्मकंकीदृशंअजरंविनाजारंरहितंजरात्कृतिर्जरतेःस्कृतिकर्म
णइतिनिरुक्तात्जरास्कृतिर्भवतिसर्वाश्रयत्वादप्रमेयत्वेनस्कृतिरहितंवपुनःकीदृशंअनर्वाअर्वतोश्वाःतद्र
हितंलोकेश्वाःरथचक्रेकर्षंतेतद्दिदंचक्रंनभवतिरथिनएवोद्दत्वात्अतएवाक्षंएकोऽक्षश्चोवहतिसप्तनामे

तिअनर्वमित्यत्रैवनिपातनादकारांतंपदंयत्रसबोधिष्ठानेहृदाख्यात्मकेकालचक्रेमाविश्वाभुवनाहृदयानिस्थू
लशरीराभिमानवंतिभूतानिअधितस्थुस्तदाश्रितान्येवासन्नतस्यविवक्षातोव्यक्ष्यभिप्रायेणतुसप्तस्वप्नासशोणि
तास्तिस्रआसुमज्ज्ञरतीसिएकचक्रंरथंउपासनाजन्यफलभागितयासुरंधबुद्धिमनोदशेंद्रियमंडलंयस्मिन्नतं
प्राणंयुंजंतिसप्तनाम्नाश्वमनुजिघ्रन्पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्मुंचन्भानंरन्नेवमात्मकाभिधानः एकोगायत्र्यु
पासनाजन्यमोक्षभागितयामुख्यःअश्वोजीवोवहतिकिंवहतितत्राहत्रिनाभिचक्रंतिस्रःपित्तःश्लेष्मवातात्मि
कानाभयोनाड्योयस्मिन्बुद्धिमनोदशेंद्रियमंडलंकीदृशीअजरमनर्वंयत्रयद्यत्रवाढायत्रेमाविश्वा भुव
नाधितस्थुः यत्रबुध्यादिहृदशमंडलेतथाचसांख्यस्मृतिसमदशेकलिंगंव्यक्तिभेदःकर्मविशेषात्तद्धि
ष्ठानाश्रयेदेहेतद्धृदातद्धृदइतिसप्तहृदाबुध्यादयोहृदशपंचतन्मात्राणिचदधिष्ठानाश्रयेतस्यकर्मणो १४३

धिष्ठानमाश्रयभूतंलिंगशरीरंतस्याधारभूतेएवंवेदार्थज्ञाःअतएवस्थिरप्रज्ञाःआत्मकैनियतबुद्धयःपंडि
ताःएवमनेनप्रकारेणनिगदंतिविशेषणकथयंतिस्वंकथंकालंसंहरणगुणयुक्तपुत्रादिपश्वादिक्षयहीन
ज्ञानाधीनंभवतियस्मात्मार्कस्वयंविकीर्षोःषष्पिपालयिषावासंजिहीर्षोर्वातत्परतंत्रमस्तिनथानशक्तिःयद्यद्यत्र कर्म २
हन्तुरगात्रभिसर्पे। सर्वंतदिंद्रेतवज्रादितिहन्तृहन्तृतंमोमे चेचक्ष्येहोतुअज्ञानंकामंवहतवानतसंबुद्धिःअ
तःकारणात्वंसस्रष्टसतत्तमात्मार्कंरारणंरक्षकंअनिशंअविद्यमानानिशास्वात्मदर्शनरूपोयस्यतंस्वेहि
तकारिणंतडुक्तंपरापिहितवान्बंधकंधूरप्यहितःपरः॥अहितोदेहजोव्याधिर्हितमारण्यमोषधमितिपरिह
रंसमर्थंप्रभोपरिहरइत्यनुशासनात्प्रेक्ष्ययथार्थंज्ञात्वासर्वंमंअन्यत्रसर्वत्रविषयेषुप्रसरणंयुक्का
नान्विस्रस्यत्यर्थःमहतिसर्वोत्कृष्टेमहसिप्रकाशरूपेआत्मार्कतथाशक्तिःवणमहांश्चसिरयुबन्ध

रित्यमहांऽआसि॥महसेसतोमहिमापनस्येतऽइदेवमहांऽअसीतिवऽइद्वारादेवोप्रत्यक्षवचनोपनस्येतइन्यतेव्यष्टोतु
हेसूर्य आत्मनूत्वंबष्महानसिकुवइत्येषोक्षायांसंवोधयतिहेआदित्यअस्तिःदेवोअवरवंऽनेद्यतिस्येतिमास्था
मितिकितोत्यनुशासनात्दितिःकार्पण्यंतद्दिरोधिओदार्यंवतेआगतआदित्यदित्यादित्यपत्कृत्तरपदाद्व्यञ्
त्यनुशासनात्नतोबष्महानसिहेमहःदेतन्यसतसेसर्वेवाधावधिभूतत्वात्सत्यस्यतवमहिमासर्वावभा
सकत्वरूपःपनस्यतेअतएवऽइदेवसाक्षाद्दृंप्रत्ययेनद्योतमानमहानसिकमन्यद्दृक्व्यंतवसर्वसाक्षिस्वा
दित्यर्थः सुचिरंतिष्ठसर्वदानिरंआत्माकेमेवस्मरत्यर्थः॥११२॥जगद्दृष्टेतिजगद्दृष्टानित्यंचरतिविपुलव्योमनिर
विःसंसेवादक्षाणांवितरतिमनोवांछितंमहः॥अतसंप्रे०॥११३॥हेविपुलमहन्परममहतोप्यात्मार्कस्यत्राह
कलादणोरपिमहत्वमुपचरितंयद्वाउदारहृदयरविरात्मार्कःजगत्लोकत्रयात्मकंस्थूलसूक्ष्मकारणशरी

ररूपंचदृष्टात्मनितिता च्छीलं दिव्यर्थंसुतन्यपश्यन्त्स्वन्व्योमनिविभाषाऽश्योरितिपक्षेअल्लोपाभावःअंतरिक्षे
अंतःकरणेचनित्यंचरतिनिरंतरंगच्छतितथाचश्रुतिः आरुक्षेनरजसावर्तमानोनिवेशयन्नमृतंमर्त्यंच॥हिरण्ययेन
सवितारथेनादेवोयातिभुवनानिपश्यन्नितिअस्याअर्थः रुक्षेनअहश्चरुक्षरात्रिःशुक्लंचाहरर्जुनमितिनिरुक्तात्
रात्रिरूपेणागमनेनरजसाज्योतीरजउच्यतइतिनिरुक्तात्दिनरूपेणागमनेनआवर्तमानःपुनःपुनरागच्छन्अन्त
रात्रौदिवाज्योतिर्मयंलोकंनिवेशयन्यथाप्रदेशं स्वयंनूतथामर्त्यंमर्त्यलोकंदिवाभूमौनिवेशयन्स्थापयन्
हिरण्ययेनज्योतीरूपेणरथेनमंडलेनवरूतस्तत्रब्रह्मांडालोकेनरथेनाहिरण्यशब्दस्यत्रब्रह्मांडवाचित्वात्भुवना
निभूम्यंतरिक्षस्वर्गरूपाणिपश्यन्साक्षात्कुर्वन्देवःप्रत्यक्षद्योतमानःसूर्यआयातिआगच्छतिव्यश्नोतुरूपे
नकर्ममार्गेणरजसाज्ञानमार्गेणअमृतंलिंगशरीरंमर्त्यंस्थूलशरीरंहिरण्यवर्त्मियेणरथेनबुद्धिरूपेणवरूत

तत्तत्पिंडात्मकेनरथेनभुवनानिस्थूल[illegible]सूक्ष्मकारणशरीराणिशेषंसमानंकिंचहेमनःइहभूलोकेदेहंत्यक्त्वेत
वादक्षाणांस्वस्यात्मार्कस्यसाक्षात्सेवाग्निहोत्र[illegible]होमादिःजपध्यानादिश्चरस्यस्निग्धास्निरहस्यान्नभोजनादिश्चत
त्रदक्षाःकर्तुसमर्थाःतेषांवांछितंभोगस्वर्गापवर्गरूपंवितरतिददातितथाचश्रुतिःपृथग्यन्प्रथमदिवद्रुतयोकृण्वतश्च
वस्यानिदुष्टराःनयेशंकुर्यस्तियांनावृमारुहमीमेवेतन्यविशंतकेपयइतियेप्रथमाःब्राह्मणादिवद्रुतयःदेवार्थद्रुतय
आहुतयायेषांतेयायज्ञकाःध्रुवस्यायशस्करणियद्वाअन्नेनामसुपाठात्श्रवोनंतस्यसंपादकानिदुष्टराद्रुरुंक्रा
प्यन्यैरितिनिरुक्तात्दुष्कराणिकर्माणिज्ञानानिचक्रमुरुक्तवंतस्तेहिरण्यशरीराःहिरण्यशरीरवुध्दिःस्वर्गलो
कमेतीतिब्राह्मणात्पृथक्दुःखप्रचुरा[illegible]संसाराद्विन्नाःसंतःप्रायुनकर्मफलंभोगस्वर्गापवर्गरूपंप्राप्तपंतःअथाय
ज्ञकानूप्याहुयेब्राह्मणाःसंतःयज्ञियांनावंगंयारूपांतरिंआरुहंआरोढुंनशक्नुवंतिकुत्सितसमर्थाविभ्रुवंतेब्राह्मणाःसंतोपि

ईमेवदेहेवनुपरलोकेन्यविशंतखगादिरेतोतेभेभ्यमृतेदेहप्रविष्टाःअतएवकेपयःकुत्सिताइत्यर्थःअतस्तंप्रेक्ष्य
तंशरणंमनिद्यांस्वंपरिहृतंधर्मंसुत्का सर्वमहतिसुचिरंतिष्ठमहसि॥११३॥स्वरोगघ्राइतिस्वरोगघ्नालोकाःश्रुतिवि
हितपूजादिकुशलायतोलब्ध्वाकामानूसुखिनइहतिष्ठंतिसुदृढाः॥अतस्तंप्रे॥११४॥स्वरोगघ्नाःस्वस्यशरी
रस्यरोगमामयंघ्नंतिनाशयंतितेआरोष्यकामाइत्यर्थःश्रेतोपिश्रुतिविहितपूजादिकुशलाःवैदिकानुष्ठानाधा
नतत्पराःलोकाःब्राह्मणाइत्यर्थःयतआत्माकीत्यकामानूआरोग्यादिसुखमनोरथानलब्ध्वाप्राप्यसुखिनःप्रसन्नम
नसःसुदृढाःबलवंइहाःतिष्ठंतिनतुरोगनाशार्थमितस्ततोदेवांतरंगच्छंतिउच्चनद्यमित्रमरआरोहन्नुत्तरां
स्विंहद्रोगंममसूर्यहरिमाणंचनाशयतिश्रुतेःहमित्रमहःतथाभ्यलमितिश्लोकेव्याख्यातंसूर्यआत्माकंहरि
माणंधर्मादिनाशकंनेकारणंतुतादृशावानुशरीरगंहरित्वर्णंचशेपंस्पष्टंअतस्तंप्रेक्ष्यतंशरणंमनिशंस्वंपरि

दृदं श्रमंत्यस्कासर्वमहतिसुविरंतिष्ठमहसि॥११५॥पदं. तविनिपूर्वतोज्ञानार्थेसुयुरुपरिचर्यासुनिरतायतः सिद्धिंलब्धा
विदधातिविनाशंस्वतमसः॥अतस्तंप्रेक्ष्य०॥११६॥सुयुरुपरिचर्यासुनिरताःसुयुरारध्यात्मविद्योपदृष्टःएतेनाध्यात्म
विद्याविद्यानामितिभगवदुक्तेःअध्यात्मविद्यायाःश्रेष्ठंतदुपदृष्टृत्वाभमानंस्वद्योतितंपरिचर्यासुसेवासुरताःतन्मा
त्रमनस्काःशिष्याःतल्लक्षणंतुब्रह्मवारिप्रकरणेयाज्ञवल्क्यजीवहृतज्ञाद्वैहिमेधाविभुविकल्पानस्यकाः॥अ
ध्यात्मा धर्मतः साधुशक्काप्तज्ञानविनष्टा इतिअत्रविशेषणपदमहिमेवशिष्यत्वबोधाद्वैशाख्यपदेनोपात्तंस्वानार्थं
विदन्विद्वैवकार्यंयत्तत्वन्यस्मैप्रयोजनायपरंतोऽभ्यस्यंतःसंतःयतआत्माकीर्तःसिद्धिंलब्धातत्वविद्यांप्राप्यस्वतमसः
स्वानर्थहेतोःस्वरूपाज्ञानस्यविनाशंविदधातिध्वंसंकुर्वंतिकृतार्थाभवंतीतियावत्तमेवविद्वानमृतइहभवतिना
न्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतेः परस्मैपदंतुक्रियाजन्यफलस्यपरणामित्वद्योतनायआत्मनःपरमार्थतोनित्यमुद्भव १५६

दृमुक्तसभाषत्वात्अतस्तंप्रेक्ष्यत्वंशरणमनिशंस्वंपरिदृदंश्रमंत्यस्कासर्वमहतिसुविरंतिष्ठमहसि॥११५॥क्षितीशा
इतिक्षितीशाःसंपूर्णाःसुकृतफलधातुर्भगवतोयतोलब्धाराज्यंसुजनविभवांयांतिरथिवी॥अतस्तंप्रेक्ष्य०॥११६॥सं
पूर्णाःसुकृतसंपन्नाःपन्नाःक्षितीशाःराजानःराजपुत्राबायतआत्माकीर्तःराज्यंसप्तांगंतथाचः राजधर्मप्रकरणेया
ज्ञवल्क्यःस्याम्यमात्यजनोदुर्गकोशोदंडस्तथैवच॥मित्राण्येताःप्रकृतयोराज्यंसप्तांगमुच्यतइतिलब्धापुण्येविहि
तेद्विमाप्यसुजनविभवांश्चोभनलोकसंपत्तिंरथिवीपांतिआससमुद्रंकरत्रहणेनरक्षंतिकीदृशाद्दात्माकीर्तःसुकृतफ
लधातुःसुकृतंविहितंकर्मतस्यफलंसुखंतस्यप्रापयितुःपुनःकीदृशात्भगवतःएकाग्रचित्तइतिश्लोकव्याख्या
नंएतेनस्वल्पकर्मणोपिआत्माकीर्तयहान्महतीसुखप्राप्तिर्भवतीतिध्वनितंअतस्तंप्रेक्ष्यत्वंशरणमनिशंस्वंपरि
दृदंश्रमंत्यस्कासर्वमहतिसुविरंतिष्ठमहसि॥११६॥कुसीदादाविति[illegible]सीदा[illegible]दौसम्यङ्नियतमनसस्तोषनिर्

तायतोलभ्वालाभंविपुलवसवः संतिवणिजः॥अतस्तंप्रेक्ष्य०॥११७॥कुसीदादेकुसीदंद्रव्यंधनप्रयोगःआदित्य
हणात्रूपिवणिज्यपाशुपाल्यानितत्रसम्यक्अशीतिभागोवृद्धिःस्यान्मासिमासिसबंधके॥वृणिकमाछतो
त्रिचतुःपंचकमन्यथा॥कांतारणाम्रुदराकंसामुद्राविंशकंशत॥इ
सादित्यवहारशास्त्रानुसारेणनियतमनसः लोभानभिभूतचित्ताः अतएवतोषनिरताः तोषःअधिकलाभ
तृष्णाश्रा दुःतत्रनिरतानिश्चलाःएवंभूजकावणिजः वेश्याःयतआदित्यस्यसदाएतांतिलकंस्वामिनस्तथा
महागणपतश्चैवकुर्वन्तिसिद्धिमवाप्नुयादितियाज्ञवल्क्यस्मृतिवोधितएजानुद्दोहात्माकीतूलाभंलब्धो
प्रयुक्तस्यधनस्यवृद्धिप्राप्यविपुलवसवःसंतिप्रभूतधनावंतितआत्माकीनुग्रहात्तेषांकदाचिदपिचोरादि
भ्योधनक्षयोनभवतिकिंतुवृद्धतएवेतिभावः अन्येषांवणिजांतुधनक्षयोभवत्येवदृष्टोविश्वांन्वेकनाटांअर्थ १४७

दृशाअकलापणीरभिदृष्टोयःसवीन्वेकनाटानदृष्टाःसूर्यदृशोयइमान्यहानिपश्यंतिनूपराणीतिवाऽभिभवतिक
र्मणापणीश्चवणिजइतिनिरुक्तात्तनपराणीतिपरलोकेकिंभविष्यतीतिनजानंतीत्यर्थः वेकनाटानुकुसीदिनः
वेकनाटाःखलुकुसीदिनोभवंतीतिनिरुक्तात्अतस्तंप्रेक्ष्यतंशरणमनिशंसंपरिवृढंभजस्वकासर्वमहतिसु
खिरतिघमहासि॥११७॥तथेवेतितथेवान्यलोकायदुद्दयमभीक्ष्यमतिदिनंसकर्तव्यसक्ताःकृतपरिकराः
संतिसुखिनः॥अतस्तंप्रेक्ष्य०॥११८॥आत्माकीपूजापराएवस्वकर्तव्येस्वस्वधर्मीविरोधिकर्तव्यंविविधोद्यो
क्तुंतत्रसक्ताःतन्मात्रमनस्काःकृतपरिकराःरचितोद्योगाःअन्येलोकाद्विजभिन्नाःसर्वमनुष्याःप्रतिदिनंप्रत्य
हंयदुद्दयंयस्यात्माकीस्यादिभीषंअभीक्ष्यानुलक्ष्यकृत्यसुखिनःसंतिएवंधुरात्माकीनुग्रहात्धनंषड्गु
लब्धंअद्यास्मत्तोषकउदेतिअयमेवनःसर्वमनोरथान्पूरयिष्यतीतिनिश्चित्यस्वस्वमनसोभवंतीत्यर्थः

अथवाऽऽसक्तिप्रयत्नसुखानामुत्तरोत्तरंप्रतिपूर्वपूर्वस्यकारणत्वान्नेषेवान्येलोकायदुदयमृभीष्यप्रतिदिनंत्व
कर्तव्यसक्ताःसंततंतस्तथाकृतपरिकराःसंततंतस्तथासुखिनःसंतीतियोजनीयंभवतस्तंप्रेक्ष्यत्वंशरण०॥११॥
समस्ताइतिसमस्तायइक्ताःसुपरिचितातीर्थागतमदीरादृश्यंतेनिजपदपवित्रीकृतजनाः॥अतस्तंप्रेक्ष्य०॥११॥ उदा
समस्ताःसकलाःयद्वासमीचीनआत्माकीराधकत्वात्अस्तश्चित्तलयोयेषांतेयइक्ताःयुरस्यात्माकेस्याराधकाः
योगिनःसुपरिचितातीर्थादृश्यंतेसुतरांभ्यस्तानिशास्त्रादीनिशोभनानियेसंततंतल्लिंगैःसाक्षात्क्रियंतइत्यर्थः
अतएवगतमदनष्टाहंकारादृश्यंतेअतएवोदाराःअध्यात्मविद्योपदेशाद्दातारःअहंतामतामूढत्वान्मद
नश्चदृश्यंतेऽउदारोदात्तमहंतारिनियाश्चअतएवनिजपदेपवित्रीकृतजनाःनिजपदेनात्मादिदेवेस्व १४८
ननयद्वाभिक्षाकलित्वचरणेनअपवित्राप्रशस्तःसोपिपवित्रःप्रशस्तःकृतःसंपादितःपवित्रीकृतःजनोयै

सेतादृशादृश्यंतेतथाचश्रुतिःहंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत्॥नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा
गोजाऋतजाअद्रिजाऋतमितिअस्मिन्मंत्रेआत्मकीर्तिभिःस्तूयतेतत्तदधिष्ठानोपासनात्तत्पदप्राप्तयेतथाहिहंसः
समष्टिःसूर्यःशुचिषत्शुचौतेजोमलान्वितेदिवसीदतीतितिष्ठतिदिनदृश्यइत्यर्थः यद्वासीदतिक्लेशयतिअपरिछिन्न
स्यात्माकेस्यपरिछेदकरणात्क्लेशाःयथासर्वचरस्यपुंसःकारागृहनिरोधात्क्लेशाःएवमुत्तरत्रहंसः व्यष्टिरात्माशुचि
षत्श्रवणमननविद्याध्यासनेनज्वलितकारणशरीरभासमानोभवतिवसुःलोकवासार्थंस्थितःसमष्टिर्वायुरूपः
सूर्यःअंतरिक्षसत्लिंगशरीरस्थितोभवतिहोतायावाहनस्यकारयिताअमुमावहामुमावहत्यावाह्यतितंदेवहोतृ
होतृत्वमितिब्राह्मणात्अधिदैवंतेकर्तृत्वंचअग्निमग्नआवहतिकल्पसूत्रात्समष्टिरग्निरूपःसूर्यःवेदिषत्आदित्यवि
दारभ्यमेवस्थितःतत्रजाज्वल्यमानस्तिष्ठतिहोतात्वयिष्टिःस्वजीवनायमात्रादीन्यालंकानामंश्रयितादेहीआत्मावेदिषत्
×उभयोर्द्यावापृथिव्योरंतरालेसदागच्छतिवसुर्व्यष्टिःप्राणरूपआत्मा अंतरिक्षसत्×३

आ-बो-
१४९

तनुस्थो भवति अतिथिः अध्वनीनः दुरोणसत् दुरोणइति गृहनाम दुरा भवंति दुरस्पा इति निरुक्तात् गृहास्तिष्ठतीत्यर्थः
वर्तिसूर्यप्रीतये हूयमानीय इतिभावः अध्यात्मेतु अतिथिः अतसातत्यगमने इति धातुपाठात् निरंतरं सन्मार्गे प्रवर्तमानः मनोरूपआत्मा दुरोणसत् दुःखेन उरति गच्छति अधिदैवतेतु अतिथिश्चंद्रमोरूपः दुरोणसत् दुरितक्षीणां प्रवृत्तेरेकालं
तिष्ठति नक्षत्रव्यष्टिरूपेण समस्तासु तिथिषु मनुष्येषु भासमानः समष्टिः परमात्मासूर्यः अतएवनारायण इत्युच्यते नृ
षत् व्यष्टिमनुष्यशरीरेतिष्ठति आत्माअतएवनर इत्युच्यते वरसत् वरं श्रेष्ठं शुद्धसत्त्वप्रधानं मायारूपं
समष्ट्यात्मकं वर्तिष्ठतिसूर्यः अतएवईश्वर इत्युच्यते वरसत् श्रेष्ठं व्यष्टिमलिनसत्त्वप्रधानाविद्यावच्छिन्नआ
त्माअतएवजीव इत्युच्यते ऋतसत् ऋतं सत्यंमायानुपहितचैतन्यं साक्षात्तदाश्रितःसमष्टिः सूर्यःअतएवसर्वसा
क्षीत्युच्यते ऋतसत् ऋतः अविद्यानुपहितः बिंबरूपःसूर्यः तदाश्रितआत्माअतएवव्यष्टिप्रपंचसाक्षीत्युच्यते १४९

व्योमसत् परमेव्योमन्नित्यस्यपरमे व्यवन इतिनिरुक्तात्परविशिष्टंपालनंयस्मात्तत्परमदृश्यंसत्तत्रस्थितः समष्टिःसू
र्यः व्योमसत् सत्तामात्रगम्यः समस्ताधारोव्योमा सूर्यस्तत्राश्रितःप्रतिबिंबआत्माव्यष्टिः अज्राः अजयोवाएषप्रातरुदेत्यपः
सायंप्रविशतीतिब्राह्मणात्समुद्रवासिनां दृष्ट्याद्योजातः सूर्यः व्यष्टेतु अज्राः रेतोवाआपइतिश्रुतेः सिच्यतेरत
सः प्रजाः प्रजायंत इतिच ब्राह्मणात्शरीररूपाणां दृष्ट्यारेतसोजातः आत्मागोजाः पृथिवीतथाचभूमध्यवासिनां दृष्ट्या गोः
पृथिव्याःप्रादुर्भूतः सूर्यः व्यष्टेतुअयमात्मा स्मात्शरीरादुत्पन्नः आत्मायद्वागावः किरणाःतेभ्योजातःतेजोपिंडइत्यर्थः त
व्यष्टेतुगोजाः बुध्यादिकरणेज्ञापितः ऋतजाः सुद्धचैतन्याज्ज्ञातः सूर्यः व्यष्टेतुऋतः सूर्यः तस्माज्ज्ञातआत्मात
थासत्यभयः सर्वदाकुंठितान दृश्यतइतिचेत्तत्राहअद्रिजाः अद्रिर्यंवधायकः पर्वतःसुमेरुस्तस्माज्जातःव्यष्टेतुअद्रिः
शरीरयष्टिः तस्याः जातःयद्वाअद्रिः यसनपरश्छादिकानिज्ञातथामे घाश्चाद्रयःविंशन्मेघनामस्वद्रिशब्दस्यपाठा

तेभ्योजातःसूर्यःतन्निवृत्तौप्रादुर्भूतइत्यर्थःयद्वोतुअद्रिरविद्याप्रत्युपसंस्कृतिःतथाकामाश्चेतभ्योजातःआत्मानात्मवि
वृत्तौप्रादुर्भूतइत्यर्थःननुजातस्यहिध्रुवोमृत्युरध्रुवंजन्ममृतस्येतिभगवन्नियमात्कदाचित्प्रादुर्भूतस्यापिनिरोभा
वस्यानिरोभूतस्यापिप्रादुर्भावःस्यादित्याशंक्यसमाधत्तेऋतंआत्मार्कःमायानुपहितचैतन्यंभवतिसत्यंज्ञानमनं
तंब्रह्मेतिश्रुत्यंतरात्अयंभावःऔपनिषदगायत्र्युपासनमहिम्नास्वोपाध्यविद्यानिवृत्तौजीवःसूर्यात्मकउक्तरी
त्याभवतिततश्चज्योतीरूपस्यतस्यतमःसंबंधाभावात्सर्वदारात्र्यभावएवभवतितदासएवजीवोमुक्तइत्युच्यते
एवंशुद्धसत्वप्रधानमायावच्छिन्नोनारायणःसूर्यःकालपर्यायैःसर्वेषुजीवेषुऔपनिषदगायत्र्युपासनमहिम्ना
सूर्यभावंगतेषुसत्सुसूर्यस्यजीवसमष्टित्वात्औपनिषदगायत्र्युपासनमहिम्नैवस्वोपाधिमायानिवृत्तौसत्यांअसं
डसच्चिदानंदाद्वयब्रह्मात्मकोभवतिसकलसंसारकारणाज्ञानाभावान्नसपुनरावर्ततइत्यनयाश्रुत्याभि १५०

हितमितिवदंतिसूर्यभ्रमणस्यानाधिनिधनत्वश्रुत्याजीवएवंसूर्यात्मकोभगवतीतितुनलंतस्मादविद्योपाधिके
नजीवेनस्वाविद्यानिवृत्तयेसूर्यएवोपास्यइतिसिद्धंअतस्तंप्रेक्ष्यलंचरणमनिशंस्वेपरिवृढंभ्रमंत्यक्त्वासर्वमहर्ति
सुविरतिंद्यमहसि॥११९॥इदानींस्वकृताद्युपहास्यतांनिराकुर्वन्स्वस्यश्वरपारतंत्र्यमेवद्योतयंश्चरंथकृन्निरंत
रमानंदमाशास्तेयथायतीतियथामतिमयाकृतंस्मरमीश्वरप्रीतयेक्षम ध्वमिहसंगतंयदितरच्चसद्गुरुत्यः॥तनोद्भुस
न्तांप्रभुःसुखपरंपराःसर्वदाभवतितज्जनोस्तियःसकलदृत्तिसाक्षीहृदि॥१२०॥मयाअविद्योपाधिनाजीवनय
थामतियावतीसूर्यानुग्रहाद्जरत्तमोभिभवस्तोद्रुजन्यानुद्भिस्फूर्तिस्तामनन्तिकम्यस्मरणंस्मर्यतेपुराणा
दिषुवेदांतासुचतुर्दशविद्यासुश्रुतोर्थोयेनतादृशंग्रंथरचनंकृतंस्वल्पज्ञत्वजन्यभयलज्जेविहायविदितंक
स्मैप्रयोजनायईश्वरप्रीतयेमायोपाधेःसर्वनियंतुःसूर्यस्यसंतोषाययथायत्कार्यंप्रतिराज्ञाप्रेरितोभृत्यस्तत्का

आ-वो
१५१ र्यकरोतितस्मिन्स्तेराजः प्रीतिलोके दृश्यतेतथाकलिमलनंमुक्तंज्ञानंभवतिवैदिकोद्धारायस्वस्तोषायचसूर्येण
प्रेरितोहंयंथस्वनंकृतवानस्मीतिभावः समस्तात्मसूर्यप्रेरणंतुनारायणंनमस्कृत्यनरंवैवनरोत्तमं॥देवीसरस्वती
वैवतनोजयमुदीरयेदित्यात्मकंतस्यार्थःनारायणंनराणांमनुष्याणांसमूहः समस्तस्त्रीलेपिमनुष्यमात्रगम्यत्वात्
अयनंस्थानंयस्यतंनारायणंसूर्यंनमस्कृत्यसर्वोत्कर्षेणोपास्यंमत्वानरोत्तमंनराःपंचजनाःब्राह्मणक्षत्रियवैश्य
शूद्रम्लेछाःतेषुसाक्षादाराधकत्वात्सर्वयाजनेनसर्वेष्टसाधकत्वात्सर्वपिदृष्टत्वादुत्कृष्टंनरंब्राह्मणंवैवन
मस्कृत्यैवउपास्यकत्वादुत्कृष्टंमत्वैवआदित्यमीक्षयेद्वसवित्तरेषतब्रह्मचारीतंगोपायसमास्तेत्याचार्यं इत्यूपन
यनकल्पसूत्रात्हेऋतसत्यसूर्यसःब्रह्मचारीरक्षकृत्तंमाब्रह्मचार्युपदेष्टारंब्रह्मचारिणंरक्षत्यर्थः अमृतति
पदच्छेदपक्षमामामित्यर्थः परलोकेतुनरोत्तमंसर्वसमत्वात्पुराणमसिइंसर्वदेवमान्यंनरंवैवबृहस्पतिंनम १५१

रामस्तत्सूर्योमनुष्यदेहधारणेपि उपास्यः

स्कृत्यैवतथासूर्यसमत्वाद्धुंनमस्कृत्यैवअध्यात्मेनुनारायणंनरोमनुष्यदेहः अयनंयस्यसः नारायणःस्वार्थत
स्तितःसएवनारायणःएतनसूर्योपासकोजीवःसूर्योभवतीत्यपिध्वनितंह्यापोनारइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः॥
अयनंतस्याताःस्तुतेनेनारायणःस्मृतइतिपुराणाद्वातंनारायणमात्मानंनमस्कृत्यदेहेंद्रियमनोधीचैतन्यसंपादनेन
सेव्यत्वेनचोत्कृष्टंमत्वापुराणार्थस्तुक्त्यभिप्रायेणआपोरेतोरूपाःनाराःनरसंबंधिन्यइतिप्रोक्ताःप्रकर्षेण
कथिताःप्रकर्षस्तुनरेतसांसूर्योपासनयोग्यशरीरहेतुत्वात्यतआपोरेतांसिवैप्रसिद्धंनरसूनवःमनुष्यशरीरा
दुत्पन्नानिताःरेतोरूपाआपःपूर्वंसूर्यप्राप्तेःप्राक्कालेतस्यात्मनःअयनंस्थानंभवतिएतनसूर्योपासनमात्मनिकुर्वि
तरेतःसंबंधियासावित्र्यागायत्र्यासरस्वत्याकर्तव्यमेवोत्तमानामितिध्वनितंतेनरेतसिस्थितत्वेननारायणःस्मृ
तःनतुसूर्यप्राप्त्यनंतरमनुस्मृतःसूर्यसायुज्यादितिनरोत्तमंदेहेंद्रियमनोधीपुपोषकत्वादुत्कृष्टंनरंवैवनरत्वापादकं

र्य

रसनेनमस्कृत्येवंरस्यस्निग्धस्थिरहृद्यान्नप्रीत्यसत्वगुणवर्द्धनात्यापनिवर्तनाद्दुःखक्लेशमलेवनतयाश्रोत्रं सकलार्थश्रव
णनसकलार्थसिद्धेरुत्कृष्टंमलेवदेवीपुरोगादाख्यायामितिद्रौधिधानात्देवःसूर्यःतत्रापिकांसावित्रींगायत्रींउपा
सनसाधनभूतांउपास्योपासकापेक्षयाधिकांचसरस्वतींचैवसरआप्यायनात्सर्वेषांगमनादादिरेवब्रह्मतत्प्रतिपादि
कांवाचंनमस्कृत्येवंअपुनरावृत्तिसाधकतमत्वादुत्कृष्टंमलेवततःसरस्वतीतःप्राप्तंजयंजयःआदित्यप्राप्तिरूपः
सोस्मिन्नस्तीतिअर्शआद्यच्जयःनंमहाभारतादिग्रंथमुद्दीरयेत्उच्चारयेत्यद्वासवितृपदप्रापिकायाःसावित्र्याःजय
प्राणकायाश्चतुर्विंशत्यक्षरायाःउपास्योपासकस्वरूपाद्वितीयब्रह्मप्रकाशिकायाःउपासनसाधनभूतायाः
सरस्वत्याःसकाशाज्जयंसूर्यपदप्राप्तिरूपंतद्द्वारासद्विद्यानंदब्रह्मात्मकंवोदीरयेत्विशेषान्प्रतिप्रतिपादये
येतन्नरश्चेवेत्यत्रेवकारस्योपासकांतरोत्कर्षव्यावृत्यर्थःसरस्वतींचैवेत्यत्रचैवकारःसाधकतमांतरोत्कर्षव्यावृत्य १५२

र्थःततःसाद्दश्यव्यावृत्तिरूपस्यैकस्यैवव्यावर्तकत्वात्वाचोव्यापकत्वादयावद्ब्रह्मविद्विहितंतावतीवागितिश्रुतेःउ
दीरणंवाग्व्यापिमंतरानुपपन्नमित्यापेक्षिकलाभात्सरस्वतींव्यासमितिपाठस्तुप्रामादिकएवव्यासेनरनारायणा स्य
योरंतर्भूतत्वात्नमस्कारेणैवनमस्कारसिद्धेःस्वयंयादौस्वनमस्कारकथनस्ययोग्यत्वाभावाच्चउक्तयुक्तेश्चअ
यमुद्दीरयेदितिलिङ्गात्सरजयोदीरणस्याप्राप्तस्यप्रापणादवश्यकर्तव्यत्वात्ब्राह्मणस्यतादृशजयोदी
रणमावश्यकमितिसिद्धंअतःकारणात्हंसदुह्यःसतीमत्सरानभिभूतायथार्थग्राहिणीबुद्धिःप्रज्ञायेषां
तेतादृशाःयूयंइहमत्कर्तृकेतादृशजयसाधकेयंथरचनेयद्वाक्यसंगतंयोग्यंनरक्षायोग्यंचतदुभयंक्ष
मध्वंभावबोधनेनसहध्वंकिंचहृदिअंतःकरणेअंतर्यामितयास्थितःअतएवप्रवर्तितजनःस्वस्वकार्येनि
पतितलोकःअतएवसकलहृत्साक्षीसंहृणीध्यवसायादिकारणव्यापारदृष्टायःसूर्यःअस्मिन्नेनलिं

नेनानुश्रूयतइत्यर्थः तथाचेदंसर्वमेरणयेवरुतंननुस्वतंत्रेणमयेतिभावः सः सर्वजनहृदयस्थः सतांश्रद्दधतांच
लविदांयुष्माकमस्माकंचप्रभुःपालकःसूर्यःसर्वदा निरंतरंसुखपरंपराःकल्याणपंक्तीस्तनोतुविस्तारयतु॥
॥१२०॥एवंषडुपदेशैर्नस्तमोयन्नाशितंत्वया॥आत्मसूर्यस्ततःसर्वमस्माकंकाममाप्रण॥ ६॥आत्माकीजयति
सहानिजप्रकाशाच्चद्वोधाद्भवतितमोमलस्यनाशः॥तद्धेतुःकृतिरियमेवमेस्तुजेत्रीव्याख्यानांशुकजनिभूरु
वेःकृतीनां॥७॥ ॥इतिश्रीसद्गोविंदांतसिद्धांतानुभवानंदानंदितकालोपनामकाहिताग्निविश्वनाथ
भट्टालजगोविंदभट्टकृतआत्माकबोधआत्माकैश्वर्यकथनंनामषष्ठउपदेशः॥ ॥श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥
शकें१६७३प्रजापत्याश्विनेशुक्लद्वादश्यांमंदवासरे॥दक्षिणायनेशारदेनतद्दिनेपुस्तकंसंपूर्णं॥ ॥ ॥ १५३
धामणकरोपनाम्नावेरामभट्टनलेखनं॥काळेइत्युपनामाख्येगोविंदर्क्षितस्यपुस्तकं॥ ॥तैलाद्रक्षेज्जलाद्र

जीवन्नणोरैक्यंसत्यसिद्धांतः

क्षैरक्षेच्छिथिलबंधनात्॥मूर्खहस्तेनदातव्यंएवंवदतिपुस्तकं॥अग्नउदकटिंचीवासब्धदृढिरधोमुखं॥कष्टेनलि
खितंग्रंथंयत्नेनप्रतिपालयेत्॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

॥इतिआत्मार्कबोधःसमाप्तः॥